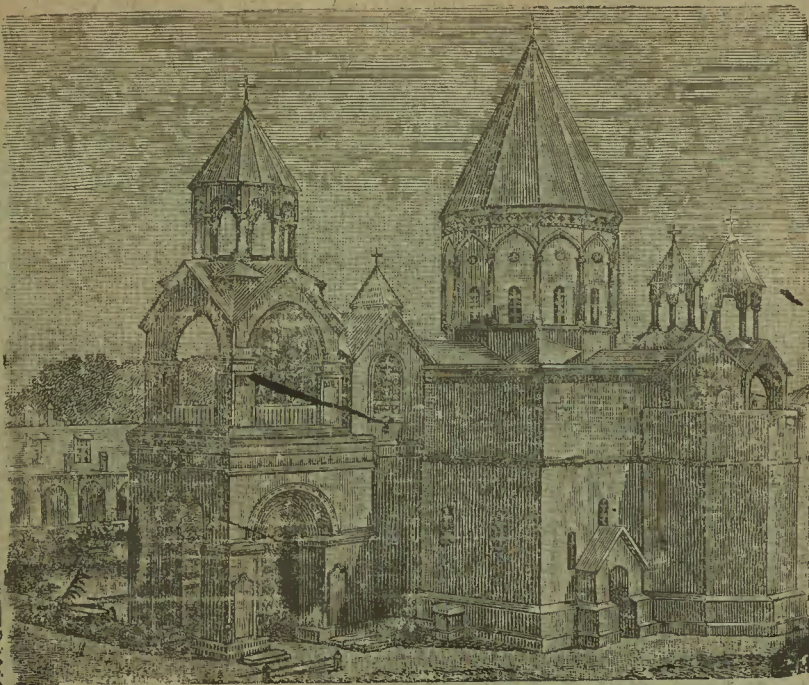

ԱՐԱՐԱՏ

1907

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԽՅԾՉ

Տարի Խ.

ՅՈՒՂԻՍ-ՕԳՈՍՏՈՍ

Համար Է-Ը.

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Եկեքաւարժ Տպարան Ա. Էջմիածնի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՂԻՄ-ՕԳՈՍՏՈՍ 1907 թ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

1. Աղբ	603
2. Յայտարարութիւն	604
3. Քաղուածք ի կոնդակաց վեհ. Հայրապետի	605
4. Քաղուածք յօրադրութեանց Սինդի	609

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

5. Հայրենասիրութիւն և քրիստոն. Գ. Վ. Յովսէփեան	504
--	-----

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

6. Կայսերական պարառողաւ Պաղեստինի ընկերութիւնը	626
7. Եկեղեցական հարցը Կիպրոսում	627
8. Քարոյակրօնական դատաւարակութեան նոր խնդիր	627
9. Կաթողիկ եկեղեցի	629
10. Բողոքական եկեղեցի	631
11. Բողոքականների ընկերութիւնը	631
12. Բրանդենբուրգի միսիոնի համաժողովը	633
13. Ընդհանուր աւետարանական-բողոքական միսիոնարական ընկերութեան միսիոնարական դասընթացը	635
14. Աւետարանական-սոցիալական համաժողովը Ստրասբուրգում. Ուլիսանէս Վ.	640

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

15. Դարձեալ զպրոցները մասին Գ. Վ. Յովսէփեան	649
---	-----

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ

16. Յուլիս 20/907 Դուին: Խաչիկ Ժ. Վ. Զուլաթնոյ	659
--	-----

ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ

17. Հայերը դաղթում են Տաճկաստանից. Ս. Յ.	665
18. Կեդր. վարչութեան կրօն. ժողովոյ ատեանը Ելնելիք ամուսնական խնդիրներու համար հրահանգ.	666
19. Որդիքը և նոցա հայերը. Ս. Յաքութիւնեան	669
20. Պատուիրակութիւն Սուքեաս եպիսկոպոսի ի Սանկտ Պետերբուրգ Հայոց զպրոցները մասին (1885 ամի)	678

ԳՐԱԿԱՆ

21. Խաչեցեալին Ա. Գ.	712
22. Քրիստոսի հետքով. Թարգ. Մամբրէ վարդապետ	714
23. Երկար ճանապարհ	725

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

24. Գ. Վ. Յովսէփեան.	727
25. Սաացուած գրքեր.	741

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

.	742
-----------	-----

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

1907—ՌՅԾԶ

Տարի Խ.

ՅՈՒՂԻՍ-ՕԳՈՍՏՈՍ

Համար Է-Ը.

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

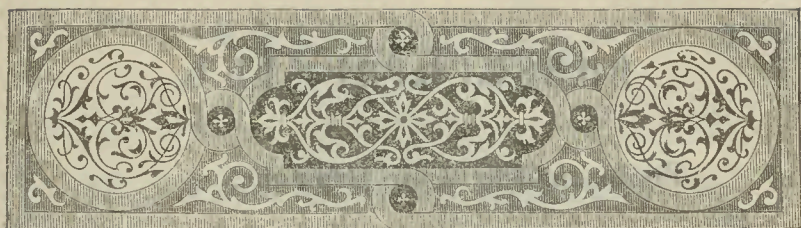
Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

Հ ր ա մ ֆ ա ճ ա լ

S. S. U H R S Q T

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

U. d. l. G. m. j. G. 2. m. j. m. g.

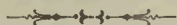
Ա. Զ. Դ

Վեհափառ Հայրապետի Դիւանը սորանով յայտարարում է ի վիտուսթիւն քահանաների, որ 1906 թուից արդէն կարգադրուած է՝ այլ ևս չուղարկել Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանը Վեհափառ Հայրապետի անունով քահանաների որդիներից որոշուած որդեգիրներն, այլ փոխանակ Լազարեան ճեմարանի՝ պէտք է ընդունուին և սովորեն Մայր Աթոռի Հովհոր ճեմարանում ի հաշիւ Ս. Պետերբուրգի Հայոց եկեղեցական խորհրդի: Բացի սորանից Դիւանս յայտնում է, որ նոյն որդեգիրների սահմանուած թիւը լրացած լինելով, այս առթիւ տրուած խնդիրները կը մնան առանց հետևանքի նորին Սրբութեան կողմից:

Դիւանապետ՝ Յուսիկ վարդապետ

Ի 4-ն Յուլիսի 1907 ամի

Թ. 1141

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Բարձրապատի Հայր խմբագիր.

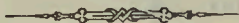
Խնդրեմ բարեհաճեցէք «Արարատ» ամսագրի առաջիկայ համարում տպագրել հետևեալ ծանուցումը:

Անցեալ 1906/7 ուսումնական տարուայ Ս. Էջմիածնի ճեմարանի մանկավարժական խորհուրդը որոշել է փակել ճեմարանի Ս. և Բ. դասարանները և նոր աշակերտների ընդունելութիւն ամենեին չանել: Սղգիս Վեհափառ Հայրապետը, հաստատելով մանկավարժական խորհրդի այդ որոշումը, պատուիրում է Դիւանիս յայտարարել ի գիտութիւն ընդհանրութեան, որ ճեմարանում աշակերտ ընդունուելու համար ուղարկուած բոլոր խնդիրներն անհետևանք կլ մնան:

Դիւանապետ՝ Յուսիկ վարդապետ

Ի 12-ն Յուլիսի 1907 ամի

Թ. 1192

ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆՔ

ՔԱՂՈՒԱԾԻ Ի ԿՈՆԳՐԱԿԱՅ ՎԵՂ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Ա.

Հայրապետական տնօրինութիւնք.

Կոնդակ յանուն Սիմէօն ա. քահանայի Ստեփանոսեանց, որով տուաւ արտօնէութիւն առնել մասնաւոր հանգանակութիւն ի հայրենակիցան: Թ. 961.

— Յանուն Առաջնորդին Վրաստանի, որով արտօնեցաւ թոյլ տալ Սուլթանայ Գրիգորեան մտանել ի նոր ամուսնութիւն: Թ. 974.

— Յանուն Յուսիկ Արքեպիսկոպոսի, որով արտօնեցաւ նմա արձակուրդ ց1-ն սեպտ. վասն ապաքինութեան գնալ ի բուժավայրս: Թ. 975.

— Յանուն Գէորգ Արքեպիսկոպոսի, որով պատուիրեցաւ նմա առնել ժողով մասնակցութեամբ անդամոց Սինոդի և ձեռնհաս միաբանից ընդ նախագահութեամբ իւրով վասն կարգադրութեան գործոյ ճեմարանի: Թ. 976.

— Յանուն Առաջնորդին Հայոց Վրաստանի, որով պատուիրեցաւ ի տարւոյ առնել միջնորդութիւն միայն վասն հնգից քահանայից ի թեմին ի պարգև կամիլաւայի կամ լանջախաչի և յիւրաքանչիւր յեկեղեցւոյ ունել ոչ առաւել քան զմի աւագ քահանայ: Թ. 991.

— Յանուն առաջնորդացն Բեսարիոյ, Շամախոյ և Երեանայ ի նոյն միտս: Թ. Թ. 1000. 1019. 1020.

— Յանուն Սինոդի Ս. Էջմիածնի, որով պատուիրե-

ցաւ կարճել զտուչութիւնն ռոճկի ցվախճան քննութեան
դործոց Խորենայ վրդ. Լաղարեան: Թ. 1003.

— Յանուն Ընձակ վարդապետի, որով կարգի ժա-
մանակաւոր վարիչ փոխանորդական վիճակին Սիւնեաց
և փոխ վանահայր Տաթևու: Թ. 1011.

— Յանուն հոգաբարձութեան Մարիամեան Յովնա-
նեան դպրոցին, որով հաստատեցաւ Տիգրան Ռաշմաճեան
ի տեսուչ: Թ. 1016.

— Յանուն հոգաբարձութեան Թեմ. դպրանոցին Ն.
Նախիջևանի, որով Երուանդ Շահազիզեան հաստատեցաւ
ի տեսուչ: Թ. 1017.

— Յանուն Թեմ. Խորհրդոյն ի Դաւրէթ, որով պա-
տուիրեցաւ նախագահութեամբ Գարեգին քահանայի վա-
րել զգործ վիճակին զինի մեկնելոյ եզնկայ Արքեպիսկո-
պոսի: Թ. 1022.

— Յանուն Տ. Սարգիս եպիսկոպոսի Սևանայ, որով
պատուիրի ձեռնադրել զԱղեքսանդր Տ. Գրիգորեան քա-
հանայ Կարկաթան գեղջ. Թ. 1025.

— Յանուն հոգաբարձութեան Ներսիսեան հոգևոր
դպարանոցի, որով պատուիրի տալ կենսաթոշակ Երուան-
դայ Լալայեան առ տարին 600 ռուբլիս: Թ. 1026.

— Յանուն Տ. Եփրեմ վարդապետի, որով պատուի-
րեցաւ տալ նպաստ 200 ռուբլիս Խորէն վարդապետի
Մուրադբէզեան Թ. 1038.

— Յանուն Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսի, որով պա-
տուիրեցաւ ձեռնադրել ի քահանայ զՍերոբէ Սուաճեան
Թ. 1041.

— Յանուն Տ. Յուսիկ վարդապետի, որով կոչեցաւ
ի պաշտօն դիւանապետութեան: Թ. 1043.

— Յանուն Ամենապատիւ պատրիարքացն Կ. Պոլսոյ

և Երուսաղիմի՝ ի ցուցանել աջակցութիւն բարոյական
Տ. Աբգար ա. քահանայի։ Թ. Թ. 1044, 1045.

— Յանուն փոխ թեմակալին Երևանայ վասն կար-
գելոյ զԽորէն վրդ. Մուրատբէգեան ի գործակալ Նոր
Բայազիտու։ Թ. 1080.

— Յանուն փոխ թեմակալին Երևանայ վասն առ-
նելոյ ընտրութիւն նորոյ փոխանորդի վիճակին Հ. Նախի-
ջեանի Թ. 1081.

— Յանուն Կոնստնտնուպոլիսի Աստրախանի, որով պա-
տուիրի առնել ընտրութիւն նորոյ փոխանորդի վիճակին
Ղզլարու։ Թ. 1100.

— Յանուն փոխ թեմակալին Երևանայ՝ որովք լու-
ծան և վերստին հաստատեցան միութիւնն քահանայից,
որ յԵրևան Թ. Թ. 1013, 1103.

— Յանուն Ս. Սինոդին, որով պատուիրեցաւ տալ
Մեսրոբայ Արքեպիսկոպոսի կիսամեայ ռոճիկ ի գնալ յԵ-
րուսաղէմ։ Թ. 1123.

— Յանուն քահանայից շրջանին Կոտայից, որով հաս-
տատի կանոնադրութիւն քահանայական միութեան։
Թ. 1134.

— Յանուն Կոնստնտնուպոլիսի Աստրախանի, որով կար-
գեցաւ Ներսէս վրդ. Մելիք-Թանգեան նախանգամ Կոն-
ստնտնուպոլիսի։ Թ. 1159.

— Յանուն Առաջնորդին Ղարաբաղի վասն տնօրինե-
նելոց զվիճակ Մարիամեան օրիորդաց դպրոցին ըստ
հայեցողութեան իւրում։ Թ. 1176.

Բ.

Հայրապետական գոհունակութիւնք եւ օրհնութիւնք.

Կոնդակ օրհնութեան յանուն որբախնամ ընկերութեան Հայուհեաց Հարթֆըրտ քաղաքի վասն նուիրաբերելոյ ի նպաստ որբանոցին Սալնապատու Վանայ 100 ռ. Թ. 954.

— Օրհնութեան յանուն վարչութեան Հայուհեաց որբախնամ ընկերութեան Տփլեսաց. Թ. 1048.

— Օրհնութեան յանուն Միսաքայ Այուաղեան վասն 42 ռ. հանգանակութեան. Թ. 1123.

— Օրհնութեան յանուն Տիկին Յուստինեայ Ստեփանեան վասն 25 ռ. նուիրաբերութեան. Թ. 1124.

— Օրհնութեան յանուն հոգաբարձութեան ս. Երրորդութեան եկեղեցւոյ, Հայոց Թրեզնոյի վասն հանգանակեալ 50 ռ. 40 կոպ. Թ. 1125.

— Օրհնութեան յանուն Արշակայ Տ. Մահտեսեան վասն 64 դ. և 50 ս. նուիրաբերութեան. Թ. 1127.

— Օրհնութեան յանուն Մաքսուտի Թագւորեան վասն հանգանակելոյ զ77 դոլլար ի նպաստ սովելոցն Վասպուրականի. Թ. 1148.

— Օրհնութեան յանուն «Հայաստանի աստղ» ընկերութեան, վասն նուիրաբերելոյ ի նպաստ կարօտելոց Վասպուրականի 7 անգ. ոսկիս. Թ. 1182.

— Օրհնութեան յանուն Արմաւիրցի Երիցուհի Անթառամայ Դաւթեանց վասն նուիրաբերելոյ զ1000 ռուբլիս յօգուտ Մ. Աթոռոյ. Թ. 1188.

Գ.

Հայրապետական պարգևեր.

Կոնդակի լանջախաչից յանուն Տ. Սարգիս քահանայի Մարտիրոսեան Նիսուիթայ գեղջ (Թ. 948), Տ. Ստեփանոս քահանայի Պապայեան Լուգանսկ քաղաքի (Թ. 950), Տ. Էմմանուէլ վարդապետի Պալեան յերզնկայ (Թ. 955), Տ. Համբարձում քահանայի Վարդանեան ի Նոր Զուղայ (Թ. 1024). Տ. Գարեգին քահանայի Արծրունց ի Դաւրէթ (Թ. 1032):

— Յանուն Սահակ վարդապետի, որով հրամայեցաւ նմա կրել զծաղկեայ փիլոն: Թ. 1039.

— Յանուն Տ. Մկրտչի քահանայի Տ. Յակոբեան ի Նոր Նախիջևան, որով տուան նմա իրաւունք կրել զկամիլաւկայ: Թ. 999.

ՔԱԼՈՒԱԾԻ ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅ ՍԻՆՈԳԻ

Ի 18-ն մայիսի Սինոդն հրամայեաց պատուիրել Կոնստանտնուպոլիսի Վրաստանի հատուցանել այլոյն Գրիգորի քահանայի Մատինեանց զոր ինչ հասանելոց է նմա ըստ օրինի և կարճել զայս գործ ի Սինոդիս: Հ. 461.

Ի նմին թուի հրամայեաց, քանզի ըստ յայտարարութեան Յովել վարդապետի սկսեալ է ի Սինոդիս առանձին գործ զգեղծմանց Ստեփանոս վարդապետի, ուստի կարճել զայս գործ: Հ. 462.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց, զինգիր հաւատարմատարաց Մաստարայ գեղջ թողուլ առանց հետեանայ, զոր և ծանուցանել նոցա ի ձեռն վանական Կառաւարութեան: Հ. 463.

Ի նմին թուի Սինոդն լուեալ զբողոք պ. Պրոկուրորի Սինոդիս՝ փոխել զվճիռ սորին, որ ի 16-ն յունիսի 1906 ամի և պատուիրել Կոնսիստորիային Երևանայ կարգել զՄիքայէլ քահանայն Տ. Մկրտչեանց ժամանակաւոր վեարահակիչ վանուցն Կեչառու ցկարգումն վանահօր: Հ. 464.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց, զխնդիր ծխ. հոգաբարձութեան Կարուց, որ վասն հատուցանելոյ զվարձ բնակարանի փոխանորդին և հոգեւոր Կառավարու թեանս ի վիճակային արգեանց՝ թողուլ առանց հետեւանաց: Հ. 465.

Ի 28-ն մայիսի Սինոդն հրամայեաց պատուիրել կառավարչի կալուածոց Մ. Աթոռոյ, որ ի Տփլիս՝ Տ. Եփրեմ վարդապետի պահանջել յեզնիկ քահանայէ Երզնկեանց յընթացս երկուց եօթնեկաց առաջի առնել զպարտիս իւր ի գումար 330 ռուբլեաց՝ ի հաւառակ դէպս պահանջել զայնս ի ձեռն դատարանի: Հ. 475,

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց կռել դաշն ընդ երդուեալ հաւատարմատարի Գրիգորի Տէր Խաչատրեան ի տալ պաշտպանել ամենայն վիճական գործոց Սինոդիս և Կոնսիստորիային Երևանայ: Հ. 476.

Ի 30-ն մայիսի Սինոդն հրամայեաց ծանուցանել հեռագրաւ Կոնսիստորիային Ասորախանի, եթէ ի կողմանէ Սինոդիս չիք արգել ածելոյ ի կատար զհրաման Նորին Սրբութեան՝ վասն հեռացուցանելոյ ի Շուրայէ զԳէորգ քահանայն Փարիմազեանց: Հ. 477.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց պատուիրել վարչութեան ճեմարանի տալ Յակոբայ Գենջեան զոսոճիկ սուսուցչութեան ց1-ն առաջիկայ սեպտեմբ. իսկ զվերակացութեան ց1-ն Ապրիլի անցելոյ ըստ յայտարարութեան տեսչի ճեմարանի յ17-ն ապրիլի: Հ. 479.

Ի 1-ն յունիսի Սինոդն՝ զիջեալ ի խնդիր Միքայել վարպետի՝ թող տալ նմա առաջի առնել զպարտիս իւր ցվերջ սեպտեմբերի 1908 ամի: Հ. 493.

Ի 4-ն յունիսի Սինոզն հրամայեաց թոյլ տալ Կոնսիս-
տորիային Երևանայ թողուլ զարգելնս «Ս. Մարկոս Աւե-
տարանի» և «Նարեկի» ի նպաստ ծխական դպրոցի Խոշ-
խաբար գեղջ: Հ. 507.

Ի նմին թուի Սինոզն հրամայեաց կարգել զՄամբրէ
քահանայն Օշական գեղջ ի քննիչ վասն ի յայտ ածելոյ
զզեղծմունս նախկին վանահօր ս. Գէորգայ վանուցն
Մոզնոյ Խորէնայ վարդապետի և երկրորդ խնդրել ի նորին
Սրբութենէ արձակել ի պաշտամանց վանահայրութեան և
փոխանորդութեան Տաթևու զյիշեալ վարդապետն, որ չէ
համապատասխան կոչմանն և գտանի զարգիս ընդ քննու-
թեամբ: Հ. 510.

Ի նմին թուի Սինոզն հրամայեաց յանձն առնել
երկրաչափ Վլադիմիրի Կամարովսկու առնել հողաչափու-
թիւն և հողաբաժանութիւն յեզուարդ և ի Մաստարայ
գիւղս ըստ մանրամասն ցուցմանց Սինոգիս: Հ. 514.

Յ 8-ն յունիսի Սինոզն առեալ ի յարգանս զմիահա-
մուռ խնդիր հասարակութեան Դսեղ գեղջ, դադարեցու-
ցանել զքննութիւն զզեղծմանց Արիստակէս քահանայի
Նգինեանց՝ զգուշացուցանելով զնա զի մի խոտորեսցի
յայսմհետէ ի վայելուչ ընթացից իւրոց: Հ. 524.

Ի նմին թուի Սինոզն հրամայեաց թոյլ տալ Կոնսիս-
տորիային Վրաստանի ընդունել զՀրաչեայ Աբուլեանց ի
հոգևոր կոչումն ի ձեռնադրել զնա քահանայ Դերբ և
Սալօլաշէն գիւղից: Հ. 526.

Ի 11-ն յունիսի ըստ մտաց մակագրական հրամանի
նորին Սրբութեան ի 1-ն ամսոյս, Թ. 966, պատուիրել
գանձապահին Սինոգիս տալ անդամոյ սորին Տ. Բաբգէն
վարդ. ուրլիս 300 ի նպաստ: Թ. 527.

Ի նմին թուի Սինոզն հրամայեաց խնդրել ի դիւա-
նատանէ Տ. Փոխարքայի Կովկասու փութացուցանել զա-
ռաքումն դրամոց վանօրէից և եկեղեցեաց: Հ. 528.

Ի 15-ն յունիսի Սինոդն հրամայեաց ընդունել զԴիոնեսիոս Մանուկեան ի հոգևոր կոչումն և պատուիրել Առաջնորդի թեմին՝ ձեռնադրել զնա ի քահանայ փոքր Պամած գեղջ։ Հ. 544.

Ի 20-ն յունիսի Սինոդն հրամայեաց զպահանջ հոգաբարձութեան դպրոցի Մեծ Ղարաքիլիսոս գեղջ ի գումար 305 ռ. 67 կ. հատուցանել յարդեանց ս. Խաչի վանուցն Արկեազու յաւուր տօնի վանուցն։ Հ. 554.

Ի նմին թուի Սինոդն ապացուցեալ համարելով զյանցանս Ներսիսի քահանայի Ղալաբեգեանց՝ հրամայէ արկանել զնա ընդ ապաշխարութեամբ ի խորանի եկեղեցւոյ զսաղմոսն ի ձեռնն ժամանակաւ երկուց եօթնեկաց։ Հ. 557.

Ի 29-ն յունիսի Սինոդն հրամայեաց պատուիրել վանական կառավարութեան դնել ընդ արամադրութեամբ Գաւառապետին վասն սրօկելոյ զփողոցսն Վաղարշապատայ զմի երիվար և զմի տակառ ջրոյ, յայտնելով՝ զկնի անցանելոյ կարեացն յետս դարձուցանել զայնս։ Հ. 578.

Ի նմին թուի Սինոդն հաստատելով զեզրակացու թիւն Կոնսիստորիային Վրաստանի փոխադրել զԱնդրէաս քահանայ Շահապեան ի Ղուլալիս գեղջէ ի Մեծ-Խանչալի յօգնական քահանայի տեղւոյն՝ մտանալ նմա զմի երրորդ մասն յարդեանց գեղջն։ Հ. 579.

Ի 4-ն յուլիսի Սինոդն հրամայեաց հեռագրաւ յանուն Կոնսիստորիային Աստրախանի ծախել ի գրամագլխոց ս. Պօղոս Պետրոս եկեղեցւոյ տեղւոյն զ15,000 ռուբլիս յաւարտ շինութեան հոգևոր թեմ. դպրանոցին Աստրախանի։ Հ. 589.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց թոյլ տալ Կոնսիստորիային երեանայ ծախսել ի նորոգութիւն շինութեան առաջնորդարանին և Կոնսիստորիայի 400 ռ. փոխարինաբար ի վիճակային արդեանց և ապա զյիշեալ գումարն գանձել յունևոր եկեղեցեաց։ Հ. 592.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց նախ՝ վաւերական համարել զարարեալ ի ձեռն Սահակ քահանայի Ափե-
եանց զ⁴⁶ պսակս՝ կատարեալս առանց թոյլտուութեան,
նաև զ¹² պսակս կատարեալս ի 5-դ, ի 6-դ և յ7-դ աս-
տիճանս ազգականութեան. երկրորդ՝ զպսակադիր Սահակ
քահանայն վասն կատարելոյ զյիշատակեալ անթոյլատրելի
պսակսն, նաև վասն տպօրինի կնապահութեան, դադարե-
ցուցանել ի քահանայադործութենէ և առաքել զնա ի
մին ի վանորէից թեմին, ըստ հայեցողութեան թեմական
իշխանութեան, յապաշխարութիւն եռամեայ ժամանա-
կաւ և երրորդ՝ վասն գաղելոյ զ³⁴⁰ ռուբլի 40 կոպէկ
աթուռահաս և վասն ոչ մուծանելոյ զկատարեալ պսակսն
յարձանադրական մատեան՝ տալ զՍահակ քահանայն ի
դատ մարմնաւոր իշխանութեան ըստ 358 և 1442 յօդ-
պատժ. օրինաց: Վասն կատարման վճռոյս տալ հրաման
Կոնսիստորիային Ղարաբաղի, դարձուցանելով զգործն:
Հ. 596.

Ի 11-ն յուլիսի Սինոդն հրամայեաց թոյլ տալ
զսննդադրամս այնոցիկ միաբանից, որք ի պատճառս հի-
ւանդութեան հրամանաւ իշխանութեան գնան ի բժշկու-
թիւն անձին. երկրորդ՝ որոց հրամայի գնալ յարձակուրդ
վասն կազդուրման յերկուս ամիսս. երրորդ՝ ոչ տալ՝ որոց
պաշտօնական գործով գնան ի տեղիս տեղիս՝ և չորրորդ՝
որոց թողեալ զպաշտօնն ի թեմս մնան արտաքոյ վանուցս
և տալ զռոճիկս և զսննդադրամս միայն սկսեալ յօրէ
բնակելոյ նոցա ի Մայր Աթոռի: Հ. 608.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց տալ ծխական
հօգաբարձութեան Աշտարակ գեղջ տեղի ի պէտս շինու-
թեան ծխ. եկ. օր. դպրոցի հայոց յայգւսջն Մ. Աթոռոյ,
որ «Պալուստ եպիսկոպոսի» անուանի, ի շահեկանութիւն,
մինչ անդ լինիցի դպրոցն և իրաւունք են բանալ զլու-
սամուտս յայդին. իսկ ի դադարել դպրոցին խափանեսցին
լուսամուտքն և շինութիւնն անցանէ ի շահեկանութիւն
ս. Ամենափրկիչ եկեղեցւոյ տեղոյն: Հ. 607.

Ի նմին թուի Սինոդն հրամայեաց վաւերական համարել զծախս յարգեանց ուխտատեղոյն Փարպի գեղջ վան 1903—1906 ամաց, երկրորդ՝ խստիւ պատուիրել հոգաբարձութեան եկեղեցւոյ Փարպի գեղջ անթերի մատուցանել յայսմ հետէ ի թեմական ատեանն, զարդիւնս ուխտատեղոյն ո. Գրիգորի, վան յղելոյ ի Սինոդս ի պէտս հոգևոր ճեմարանի: Հ. 606.

Ամուսնալուծութիւն

Ի 1-ն յունիսի ըստ հրամանի Սինոդիս լուծեալ համարել զպսակ Սարգսի Տիրացուեան ընդ կնոջն Սրբուհոյ, թոյլ տալ կնոջն միայն մտանել ի նոր ամուսնութիւն: Հ. 492.

Ի 4-ն յունիսի Սինոդն հրամայեաց անվաւեր համարել զպսակ Զարդարայ Մելիք-Մկրտչեանց ընդ Զոհրաբայ Յովհաննիսեանց, թոյլ տալ Զարդարայ մտանել ի նոր ամուսնութիւն իսկ զԽաչատուր քահանայն Դժմաշէն գեղջ աւաքել ի վանս Սեանայ յապաշխարութիւն երկամեայ ժամանակաւ: Հ. 513.

Յ 8-ն յունիսի Սինոդն հրամայեաց լուծանել զպսակ Սարգսի Հեջուբեանց ընդ կնոջն Շուշանկան, կնոջն և եթ թոյլ ալով մտանել ի նոր ամուսնութիւն: Հ. 523.

Ի 20-ն յունիսի ըստ հրամանի Սինոդի լուծանել զպսակ Սարգսի Սահակեանց ընդ Եղիսաբեթի Գրիգորեան, առնն և եթ տալով իրաւունս նորոյ ամուսնութեան: Հ. 556.

Ի նմին թուի Սինոդն հաստատելով զեզրակացութիւն Կոնսիստորիային Վրաստանի՝ լուծեալ համարի զպսակ Սարգսի Սահակեանց ընդ Եղիսաբեթի Գրիգորեան, կնոջն և եթ տալով իրաւունս մտանել ի նոր ամուսնութիւն: Հ. 556.

Ի նմին թուի Սինոդն հաստատելով զեզրակացութիւն

Կոնստանդինոպոլիսի Վրաստանի՝ լուծանել զպսակ Յովհաննու Դանիելեան ընդ Կատարինէի Մկրտչեան, առն և եթ իրաւունք են մտանել ի նոր ամուսնութիւն: Հ. 571.

Ի նմին թուի Սինոդն հաստատելով զեզրակացութիւն Կոնստանդինոպոլիսի Վրաստանի՝ լուծեալ համարի զպսակ Աղեքսանդրի Յակոբեանց ընդ կնոջն Եղիսաբեթի Դարչոյեան, առն և եթ տալ իրաւունս մտանել յամուսնութիւն ի նոր: Հ. 572.

Ի նմին թուի Սինոդն, ըստ եզրակացութեան Կոնստանդինոպոլիսի Ղարաբաղու՝ լուծեալ համարի զպսակ Համբարձումայ Գեօղալեանց ընդ կնոջն Սալաթի Երեմեան, միայն առնն տալով իրաւունս մտանելոյ ի նոր ամուսնութիւն: Հ. 609.

Յ 2-ն յուլիսի Սինոդն հաստատելով զեզրակացութիւն Կոնստանդինոպոլիսի Ղարաբաղի, լուծեալ համարի զպսակ Դաւթի Ռոստոմեան ընդ կնոջն Աննայի Ռոստոմեան, կնոջն և եթ տալով իրաւունս մտանել ի նոր ամուսնութիւն: Հ. 586.

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՆԵՍՏԻՈՒԹԻՒՆ

Նրուսաղէմ, Նրուսաղէմ, որ կոտորէր
զմարգարէս և քարկոծ առնէր զառաքեալսն
առ նա: Քանիցս անգամ կամեցայ ժողովել
զմանկունս քո: զոր օրինակ ժողովէ հաւ
զձագս իւր ընդ թևովք, և ոչ կամեցարուք:
Ահա թողեալ լիցի ձեզ տունդ ձեր աւերակ:

Մատթ. ԻԳ. 57—58.

Ա.

Հայրենասիրութիւնը մի բնական զգացում է հաս-
տատուած մեր սրտի խորքերում: Ինչպէս բնական է սէրը
դէպի ծնողները և դատապարտելի այն որդու վարմուն-
քը, որ անարգանքով է վարուում նրանց հետ, նոյնչափ
բնական է սէրը և դէպի հայրենիքը և դատապարտելի
դէպի նորա շահերը ցոյց տուած ապերախութիւնը:
Մենք ոչ միայն մեր ծնողների զաւակներն ենք, այլ և մեր
հայրենիքի: Մեր կեանքի առաջին վայրկեանից կապուած
ենք հայրենիքի հետ, նորա օդն ենք շնչում, նորա ջուրը
խմում, նորա բերքերով կերակրուում: Բնական է նոյնպէս
և մարդու սէրը դէպի իւր բնիկ ժողովուրդը: Մեր երակ-
ների մէջ նոյն արիւնն է վազում. նոյն վարք ու բարքով
սովորութիւններով, նոյն անցեալով և ապագայի յոյսերով
կապուած միմեանց հետ: Ամենքիս բերանում նոյն լեզուն
է յորջորջուում և հարիւրաւոր ու հազարաւոր տարիների
պատմութիւն, անցեալի յիշողութեան ուրախութիւն և
վիշտ, յաջողութիւն և ձախորդութիւն ընդհանուր է ամեն-
քիս համար:

Հայրենասիրութեան սաղմը հայրենի տունն է, ընտանիքը: Մարդը հասարակութեան քաղաքացիութեան համար է ստեղծուած, ասել է Պլատոնը և այդ խմբակցութեան ամենահին ձևը ընտանիքն է: Նորա անդամները միացած են իրար հետ պարտքի և իրաւանց մի սրբազան կապակցութեամբ, փոխադարձ սիրոյ և պաշտպանութեան բնական զգացմունքով: Հայրենի ցեղերի մէջ իսկ, որոնց համար օտարի կեանքի և գոյքի սեպհականութեան գաղափարը սրբութիւն չէր, այլ սեպհական բազկի և սրի քմահաճոյք, անձեռնմխելի էր մերձաւորի կեանքն ու ստացուածքը: Բնական կեանքի գոյութեան կռիւը համախմբել է մարդկանց մի տեղ, և նոքա զգացել են, որ անհատական բազդաւորութիւնն ու երջանկութիւնը կախուած է իրենց շրջապատից: Մի ձեռքը ծափ չի տալիս, իսկ հազարաւոր ձեռքեր են հարկաւոր կեանքի բարդանիւը առաջ տանելու համար: Մարդիկ կարիք են զգացել փոխադարձաբար օգնել միմեանց, թեթեւցնել կեանքի ծանր բեռը, հարթել երկրաւոր կեանքի խոպան ճանապարհը և անհատական շահերի ապահովութիւնը ընդհանուր շահերի պաշտպանութեան մէջ տեսնել: Այս բնական պայմանների մէջ, ընտանիքի նեղ շրջանից հետզհետէ ծագել և զարգացել է ցեղի, ազգութեան և վերջապէս հայրենասիրութեան գաղափարը:

Սկզբում այդ գաղափարը մի բնազդ էր գուցէ, բայց մարդկային հոգու զարգացման հետ, դառնում է այն մի զօրեղ գիտակցութիւն: Նիւթական շահերի պաշտպանութեան հետ միանում է և հոգեւոր շահերի պաշտպանութեան գաղափարը. անձնական փառքի, պատուի, ապահովութեան և բարօրութեան հետ զարգանում է ազգի ու հայրենիքի փառքի, ապահովութեան և բարօրութեան գաղափարը: Եւ այս գիտակցութիւնից է բղխում հին ազգերի ամենաբարձր առաքինութիւնը՝ քաղաքացիութեան և հայրենասիրութեան զգացումը: Ազգութեան գաղափարը այն առանցքն էր, որի շուրջն էր պտտում հին ազգերի պատմութեան անիւը: Յունաց և Հռոմայեցւոց

պատմութիւնը լի է, դեռ ևս առողջ և բարոյական շըր-
ջաններում, հայրենասիրական առաքինութիւնների նկա-
րագրութիւններով: Բայց այդ շրջաններում իսկ զօրեղ
եսական մի դրոշմ է կրում այն, որ յատուկ է հին հե-
թանոսութեան: Քաղաքակիրթ արուեստի և գիտութեան
պտուղներով ուռնացած յոյնի համար իսկ անծանօթ է
մարդասիրութեան և մարդկային արժանապատուութեան
ընդհանուր գաղափարը: Պատուոյ և յարգանքի արժանի
է միայն յոյնը, իսկ միւս ազգերի ճակատին դրոշմած է
«բարբարոս» անունը, որ մի և նոյն ժամանակ արհամար-
հանքի և անարգանքի արտայայտութիւն էր: Հռոմայեցին
կոչուած էր նուաճելու աշխարհը և միւս ազգերի ազա-
տութեան աւերակների վերայ կանգնել իւր փառքի և
նիւթական ճոխութեան նոր տաճարը: Նուաճուած ազ-
գերի հարստութիւնն ու երիտասարդ ուժերը սրպէս դե-
րինքի փոխադրուում էին Եռալիա պատրիկների հարստու-
թիւնն ու զեղխութեան միջոցները դիւրացնելու: Հռո-
մայեցի զօրապետների յաղթական ընթացքը նուաճուած
ազգերի շղթայակապ թագաւորների, արքայազունների,
յափշտակուած դանձերի և արուեստի արտադրութիւն-
ների ցուցադրութիւններով—ինչպէս բնորոշ է այս եսա-
կան հպարտ զգացման և դէպի անզօրները տածած ար-
համարհանքի: Այս զգացման և հայեացքի արդիւնքն էր
Հռովմի այս աննկարագրելի անբարոյականութիւնը, քըս-
տըմնելի զեղխութիւնը, ամօթի և պատկառանքի կատա-
րեալ բացակայութիւնը, որ նկարագրում են ժամանակի
պատմիչները քրիստոնէութեան ծագման օրերին: Բայց
նոյն իսկ Հրէայ ժողովուրդը, որ կրօնական և բարոյական
գաղափարներով այսքան զերազանց էր դասական ազգե-
րից՝ ազատ չէր ազգային ամբարտաւանութեան լզգացում
մից: Աստուծոյ ընտրեալ ժողովուրդը միայն հրէութիւնն
էր: Բոլոր հեթանոս ազգերը պիղծ են և անտելի: Միայն
բարձր հոգիներն են՝ նշանաւոր մարգարէներն ու աս-
տուածամեքէ՛ րարեպաշտները, որ երբեմն բողոքում են
այս թիւր և սխալ հասկացողութեան դէմ:

Բ.

Փրիստոնէութիւնը, որ աշխարհ եկաւ բարոյական յեղափոխութիւն յառաջ բերելու կեանքի մէջ, բնականաբար առանց ազդեցութեան չմնաց և հայրենասիրութեան գաղափարի վերաբերութեամբ: Նա մաքրեց հայրենասիրութիւնը եսական և բարբարոսական տարրերից և մի բարոյական զգացմունք դարձրեց այն: Մինչդեռ հին աշխարհի քաղաքակիրթ ազգերի հայրենասիրութիւնն ու ազգասիրութիւնն ամբողջուպէս եսական և շահասիրական խարիսխների վերայ էր հաստատուած, քրիստոնէութիւնը այստեղ ևս կամենում է առաջնորդող սկզբունքը բարոյականը դարձնել: Հին ազգերի մէջ առաքինութիւն էր ոչ միայն բարեկամին սիրել, այլ և թշնամուն վնասել, ոչնչացնել: Թշնամու արիւն խմելը շատ ազգերի մէջ պատմական իրողութիւն էր: Նոյն իսկ սաղմոսների մէջ թշնամական զգացման այսպիսի խիստ արտայայտութիւններ և անէծքներ կան դէպի հակառակորդները, որ քրիստոնեան և բարեկիրթ մարդն առանց սարսափի կարգաւ չի կարող: Որպիսի՞ խորին և անսահման ատելութիւն կարող էր զգալ հրէան դէպի իւր թշնամին, և այդ ոչ միայն դէպի նորա անձը, այլ դէպի նորա կինը անմեղ որդիքը, նորա ամբողջ սերունդը (Սաղմ. ՃԼ. 6—16): Բայց քրիստոնէութիւնը գթութեան, կարեկցութեան և սիրոյ կրօնն էր, հայրենասիրութեան «բնական» զգացումն էլ պիտի ցօղուէր այդ կենդանարար զօրութեամբ և սուրիշ կերպարանք ստանալ:

Նոր կտակարանի մէջ իսկապէս հայրենասիրութեան և ազգասիրութեան մասին խօսք չկայ: Եթէ մենք պարտաւոր ենք սիրել ոչ միայն մեր բարեկամին, այլ և թշնամուն, եթէ մեր «ընկերն» է, ոչ միայն մեր ազգակիցը, այլ և ամենայն ոք, որ կարօտ է օգնութեան, կարեկցութեան, եթէ բոլոր մարդիկ եղբայրներ են, մի և նոյն երկնաւոր Հօր երկրաւոր որդիք, ապա ուրեմն ի՞նչ խօսք

կարող է լինել սովորական մտքով, մանաւանդ հին աշխարհի հասկացողութեամբ, ազգասիրութեան և հայրենասիրութեան մասին: Ո՛չ, քրիստոնէութիւնը խորտակել է հին աշխարհի կուռքը, եսական բուրգերը, և անձնութեան ու սիրոյ լուսեղէն կամարը կանգնել: Այս է պատճառը, որ կեանքի և գրականութեան մէջ հազուադիւր չեն այնպիսի ձայներ, որոնք պնդում են, թէ քրիստոնէութիւնը հայրենասիրութեան և ազգասիրութեան հակադրութիւնն է:

Արդ՝սրև, բոլորովին անհիմն չէ այս դատողութիւնը, թէև սխալ է հանած եզրակացութիւնը: Քրիստոնէութիւնը հայրենասիրութեան գաղափարը ոչնչացնել չէր կարող, նա ոչնչացնում է միայն հին աշխարհի միակողմանի և սխալ հասկացողութիւնն այդ մասին և նոր գնահատութիւն տալիս, սրբելով այն անբարոյական, եսական, շահասիրական կամ նոր լեզուով խօսելով, նեղ, շովինիստական տարրերից: Ծճմարիտ հայրենասէր և ազգասէր լինելու գաղափարը ոչ միայն դէմ չէ քրիստոնէութեան, այլ վերջինս է, որ ազնուացնում է և բարձր առաքինութիւն գարձնում այն: Նա կապում է բաղմալեզու և բազմատեսակ ազգերը միմեանց հետ, առանց ոչնչացնելու նրանց ինքնուրոյնութիւնն ու առանձնայատկութիւնները: Հայրենասիրութիւնը քրիստոնէական հասկացողութեամբ մարդասիրութիւն է, ոչ անհայրենիք և անազգ համաշխարհային քաղաքացիութիւն, այլ այն մարդասիրութիւնը, որ կապուած է հայրենիքի և ազգութեան գաղափարի հետ: Հայրենասիրութիւն է մաքառել սեպհական ժողովրդի տգիտութեան, անբարոյականութեան, աղքատութեան, հիւանդութիւնների և այլ բաղմատեսակ նիւթական և բարոյական կարիքների դէմ: Հայրենասիրութիւնն է փարատել նորա մտքի խաւարը, լուսաւորել մարդկային հոգու բարձր արտադրութիւններով և պաշտպանել նորա ժառանգութիւնները բարոյական բոլոր միջոցներով, Համաշխարհային քաղաքացիութիւնը մի խօսք է առանց

խորին և թանձրացեալ բովանդակութեան: Անշուշտ քրիստոնէական սիրոյ գաղափարը պարտաւորեցնում է մեզ կարեկից լինել դէպի օտարազգի թշուառը, բայց մեր սէրը կապուում է նախ բնականաբար մեր շրջապատի և ազգի հետ: Քրիստոնէութիւնը ոչ մի պատճառ չունէր դառապարտելու այն թանկագին կապերը, որ մարդուն միացնում է իւր ազգի և հայրենիքի հետ: Նա յատուկ չէ շեշտում այս գաղափարը, որոշ սկզբունքներ չէ տալիս զարգացնելու այն, որովհետեւ նորա բերած յեղափոխութիւնը հոգևոր էր, ներքին, բայց հէնց այդ պատճառով հայրենասիրութեան ու ազգասիրութեան գաղափարն էլ բարեփոխութեան պիտի ենթարկուէր իբրև մէկը մարդկային հոգու լաւագոյն զգայմունքներից:

Դեռ ևս քրիստոնէութեան ծագման օրերին հրէամիսների մէջ զարթնել էր այն միտքը, թէ արդեօք նոր ուսումը հակազգային և հակահայրենասիրական չէր, հեթանոսաց առաքեալը իւր ազգի դաւաճանը չէ, որ ուրանում է նրա աւանդութիւններն ու օրէնքները, սրբութիւնը: Բայց Հռովմայեցւոց թղթից, երևում է, թէ ինչպէս առաքեալը առաւելութիւն է տալիս իւր ազգին, ցաւում է իւր ժողովրդի բարոյական անկման վերայ և կկամենար մինչ իսկ ճշգով լինել ի Քրիստոսէ վասն եղբարց և ազգականաց ըստ մարմնոյ, որ են Իսրայելացիք»: Նորա իղձն է միայն, որ իւր ժողովուրդը վերածուէր այն հոգևոր փրկութեան համար, որ բերել էր իւր Տէրը: Աւետարանների մէջ աւելի պարզ ցուցումներ կան այս խնդրի համար. Յիսուս գործում է իւր ժողովրդի մէջ և եկել էր Իսրայէլի կորուսեալին գտնելու. իւր աշակերտներին ևս նախ Իսրայէլի քաղաքներն է ուղարկում: Ինչպիսի՞ թախիժ է պատում Տիրոջ սիրտը Զիթենեաց սարի գլխից տաճարի և հինաւուրց սրբազան քաղաքի շրջովութիւնը դիտելիս: Քաղաքի բարձր ապարանքներն ու աշտարակները, տաճարը իւր գմբէթով և ոսկեղօծ գեղեցիկ դարբասներով փայլում էին ուրախ արևի պայծառ ճառա-

գայթների տակ, բայց մահուան դրոշմն էին կրում՝ արդէն իրենց ճակատին, քարը քարի վերայ չպէտք է մնար այդ հոյակապ շէնքերից... ուստի և լալիս է Տէրը իւր հայրենիքի կործանման նախազգացման տպաւորութեան տակ։ Այն հայրենիքը և ժողովուրդը, որ Աստուծոյ ազգարար ձայնը չէր լսում, որ մոլեգնութեամբ կոտորում էր իւր մարգարէներին և առաքեալներին, խեղդում է իւր որդոց մէջ արգարութեան և ճշմարտութեան բողոքի ձայնը, խեղդում և սպանում է ինքն իրան։ Ժողովրդի մտքի և հոգու անբարոյականութիւնը նորա կործանման նախանշան է։ Այս գաղափարն է փայլում Մատթ. ԻԳ. գլխի մէջ, ուր Տէրը քննադատում է իւր ժամանակի առաջնորդները՝ բարոյական արժանիքը և նորա հետ կապում Երուսաղեմի կործանման գաղափարը։ Գողգոթայի ճանապարհին իսկ, երբ կանայք լալիս են նորա վերայ, նա պատասխանում է. «Դատերք Երուսաղեմի, մի լայք ի վերայ իմ, այլ լացէք ի վերայ անձանց և ի վերայ որդւոց ձերոց»։ Ծշմարիտ հայրենասիրի խորին գիտակցութիւնից և սրտից բղխած ողբն էր այս իւր անգիտակից և բարոյական անկման խորխորատի վերայ կանգնած ժողովրդի համար։ Այս խօսքերն ու գէպքերը, որ կապուած են Յիսուսի անձնաւորութեան հետ, առաքելական և յետառաքելական շրջանի հայեացքն էր, և լաւադոյն ապացոյցը, թէ քրիստոնէութիւնը հայրենասիրութիւնը չի ոչնչացնում, այլ սրբում, մաքրում և կամենում է, որ նորա հիմքը բարոյական լինի։ Քրիստոնէութեան համար հայրենասիրութիւնը նախ բարոյական վերածնութեան գործ է։

Գ.

Բայց այսպէս չէին մտածում Յիսուսի ժամանակի փարիսեցիներն ու նախանձայոյղները. նոքա ուրիշ ճանապարհ էին ընտրել՝ առաջնորդուելով մարգկային սխալ հասկացուած ինքնավստահութեամբ և կոյր մոլեռանդու-

Թեամբ: Հրէից մի բուռն ժողովրդի մէջ ստեղծուել էր արհեստական կերպով այնպիսի մի տրամադրութիւն, որից ամենայն հեշտութեամբ օգտուում էին ստութեան և կեղծիքի հերոսները: Սուտ մարգարէներն ու քրիստոսները հանդէս են գալիս այստեղ և այնտեղ և արեան նախճիրներ պատրաստելու անմեղ ժողովրդի համար: Յիսուսի ապաշխարութեան և հոգեւոր թաղաւորութեան քարոզները արձագանք չգտան ժողովրդի մեծամասնութեան մէջ: Առաքեալների հրեղէն լեզուները չկարողացան չեղծացնել սառոյց և քար դարձած ժողովրդի սիրտը: Ճակատադրական մի օրհաս, սեւ փոթորկալից ամպերով, կախուած էր այդ մի բուռն ժողովրդի գլխին, իսկ նորա կոյր առաջնորդները աչք չունէին տեսնելու այն:

Վաթսուհական թուականների վերջերից հրէական փոքրիկ ժողովրդի մէջ մի զարմանալի շարժում սկսուեցաւ, որի նպատակն էր հռովմէական հզօր արծուի թեւերը խորտակել: Բայց այդ շարժումը մի սրտաճմլիկ և վերին աստիճանի խրատական ողբերգութեան փոխուեցաւ: Մոլեռանդութիւնն ու կատաղութիւնը միշտ լայտարար չէ ներքին ոգեւորութեան և սրբազան ու վսեմ գաղափարի կենդանութեան: Աստուծոյ կենդանարար հոգին փոթորիկների և ամպրոպների մէջ չի երևում, այլ խաղաղ զեփիւռների մէջ: Նախանձայոյզների առաջնորդութեամբ գլուխ բարձրացած ժողովուրդը սախլեց հռովմայեցիներին դուրս գալ քաղաքից, բայց դորա փոխարէն այստեղ սարսափի և արհաւիրքի մի կառավարութիւն սկսուեց: Վեսպասիան հռովմէական լեզէոնների գլուխն անցած՝ մի մեծ ջարդ էր տուել արդէն ապրստամբներին, 40 հազարի չափ հրէաներ ընկել էին առաջին մեծ ճակատամարտի մէջ, իսկ նորանից յետոյ Տիտոս պաշարել էր քաղաքը: Եւ մինչդեռ երուսաղեմի պարիսպները հետզհետէ տապալուում էին թշնամիների առաջ, իսկ քաղաքի ներսում ժանտախտն ու սովը հազարաւորների կեանքն էր հնձում պատմութեան մէջ քիչ անգամ տեսնուած սաստկութեամբ, հարազատ մայրը իւր զաւակի

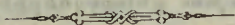
միան էր ուտում . . . , հրէայ կուսակցութիւններն իրենց զօրապետներով կատաղի կռիւ էին մղում միմեանց դէմ և հայրենի քաղաքի փողոցները ներկում հարազատ ժողովրդի արիւնով: Ի զուր չէր երգել նոյն ժողովրդի սաղմոսերգուն. «Եթէ ոչ Տէր չինէ զտուն, ի նանիւր վաստակին շինողը նորա, եթէ ոչ Տէր պահէ ղքաղաք, ընդունայն տքնին պահապանը նորա»: Հրէայ ժողովրդի իքնասպանութիւնն էր այդ, իւր անբարոյականութեան պատիժը: Այն ժողովուրդը, որ Յիսուսի նման անձնաւորութիւնը իբրեւ մահապարտ խաչել կարող էր և հայրենիքի տկրն յայտնի կործանման ժամանակ իրար խողխողել, արժանի չէր անկախ և ազատ հայրենիք ունենալու: Քաղաքն ու տաճարը հրոյ ճարակ դարձան, ընակիչները տասնեակ հազարներով ընկան տհաճ թշնամու զօրութեան առաջ, իսկ մնացածները մետաղներն աքսորուեցան կամ դերի տարուեցան հռովմ: Այս պատերազմը մի միլիոն կեանք նստեց հրէաներին, որոնք երկրորդ ապստամբութիւնից յետոյ՝ Ադրիանոսի ժամանակ թողին իրենց աւերակ և անբաղդ հայրենիքը և ցրուեցան աշխարհի ամէն կողմերը ազգերի առեւտրութեան արժանացած:

Ինչ որ նկատեցինք հրէից պատմութեան մէջ, կարելի է ցոյց տալ և ուրիշ ազգերի կեանքում: Ինչ էր Յունաստանի պատմութիւնը մակեդոնական և հռովմէական իշխանութեան ժամանակ: Երկպառակութեան զոհ դարձած լաւագոյն քաղաքացիները՝ ստիպուած էին թոյն խմել: Զգայական վայելքները, զեղխութիւնն ու անամոթ անբարոյականութիւնը սպանեցին արուեստի և քաղաքակրթութեան Մայր Աթենքի ստեղծագործող զօրութիւնը. Պերիկլէսի յետագայ քաղաքացիների մէջ մեռել էր ոչ միայն սէրը դէպի ազատութիւնը, այլ և դէպի հղօրները ցոյց տուած շողօքորթութեամբ մինչև իսկ մարդկային արժանապատուութեան զգացմունքը: Ի զուր էին աքայեան դաշնակցութեան ջանքերը երկպառակուած քաղաքների և ցեղերի մէջ միութիւն ստեղծելու, ազգային անկախութիւնն ու ազատութիւնը պահելու համար: Նա-

խանձը, յափշտակութեան և աւազակութեան զգացումը աւելի զօրաւոր էր միւս ցեղերի մէջ։ Աքայեան դաշնակցութիւնն էլ արիւնաքամ եղաւ անվերջ ներքին երկպառակութիւններից և սլաւոներազմներից, մինչև հռովմէական արծիւը այստեղ էլ տարածեց իւր թևերը, որպէս թէ ի պաշտպանութիւն ընդդէմ Մակեդոնացիներէ։ Ազատութեան, արուեստի, քաղաքակրթութեան հայրենիքը երկպառակութեան, աւազակների և վայրենի բնազդների արտայայտութեան վայր էր դարձել։ Կեանքի և գոյքի ապահովութիւնը իսպառ վերացած էր խուժանապետների շնորհիւ։ Չնայելով հռովմայեցիների դէպի Յոյները ցոյց տուած զիջողութեան ու մեղմութեան, չկարողացան նոքա պահել իրենց ազատութեան վերջին մնացորդները, որովհետև անբարոյական, կուսակցութեան և կրքի զգացմունքներով կուրացած ազգն այլ ևս անկարող էր վայելել այն։ Մատնութիւնը, նենգութիւնն ու երկպառակութիւնը վերջ տուին նրանց անկախութեան վերջին մնացորդներին, և այնուհետև անվերհեր քաջութեան հայրենիք Սպարտայի որդիքը վարձկան զինուորներ դարձան, իսկ Աթենացիք՝ որպէս արուեստագէտներ, ուսուցիչներ, դերասաններ կամ պարուղներ՝ զբաղեցնում էին հռովմայեցիներին ենթարկուած նրանց արհամարհանքին։

Այսպէս է պատմութեան անողորմ դատաստանը բարոյական օրէնքների հակառակ ընթացող ազգերի համար և վաղ այն ժողովրդին, որ չի կամենում տեսնել և ճանաչել այն։

Գ. Վ. Յովսէփեան

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՊՐԱԽՈՍԼԱԽ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ՊՐԱԽՈՍԼԱԽ ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Մայիսի 21-ին լրացաւ Կ. պ. Պ. ընկերութեան 25 ամեակը: Սորա հիմնադիրն էր Մեծ Իշխան Սերկէյ Ալեքսանդրովիչը: Այս ընկերութեան նպատակը զուտ բարոյական-հրօնական է. 1) Պրախոսլաութիւնը պահպանել Ս. երկրում. 2) Ռուս ուխտաւորներին աջակցութիւն ցոյց տալ. 3) Ս. երկրի անցեալն ու ներկան ուսումնասիրել. 4) Ս. երկրի մասին թէ գիտնական և թէ ժողովրդական գրութեան գործունէութեան արդիւնքն է եղել.

1) Պաղեստինում և Ասորիքում շինել կամ նորոգել է շատ եկեղեցիներ:

2) Դրամական օգնութիւն տուել խեղճ ժողովրդին (պրախոսլաւ) իրենց տաճարները պահպանելու կամ նորոգելու համար, նոյնպէս՝ եկեղեցական կահ-կարասիք և հանդերձանք:

3) Դրամական օգնութիւն՝ Երուսաղիմի և Անտեքի պատ. աթոռներին. նոյնը և Պաղեստինի հոգևորականներին:

4) Հիմնել են 101 ուսմի. հաստատութիւններ, ուր սովորում են 10,000 մանուկներ: Յիշեալ ուսումնարաններից 48 միջառան դպրոցներ են և 2 ուսուցչական դպրանոցներ:

5) Ռուսաստանում՝ Կիևում՝ հոգևոր սեմինարիայում և և ճեմարանում պահում է սրբեգիրներ. նոյնպէս դրամական օգնութիւն հասցնում Ասորիքի այն աեղացիներին, որոնք զաւրս են Ռուսաստան՝ ուսման:

6) Ասորիքում և Պաղեստինում բաց է արել դեղատներ և հիւանդանոցներ:

7. Յատուկ հոգատարութիւն և ամէն տեսակ օգնութիւն ընձեռել է Ս. երկրի ուխտ գնացողներին:

8) Կատարել է պեղումներ և գիտնական ճանապարհորդութիւններ և նոցա արդիւնքը հրատարակել՝ թէ գրքեր և թէ կարտեզներ և մի յատուկ ամսագիր թէ պահում ամբողջովին նուիրուած Պաղեստինին և այնտեղի սրբավայրերին:

Այս բոլոր ծախքերը յօժարակամ նուիրաբերութեամբ են ծածկուում:

ԿԵԿԵՑԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ ԿԻՊՐԵՍՈՒՄ

Կիպրոսը Անգղիական կառավարութեան ձեռքը անցնելով՝ Կիպրոսի խորհրդի ձեռն է անցել և եկեղեցու արքեպիսկոպոսի ընտրութեան իրաւունքը: Խորհրդի անդամներ են տեղական յոյն, թիւրք և անգղիացի ներկայացուցիչները: Իսկ Սինոդը և հոգևորականութիւնը բոլորովին զուրկ է այս հարցում ձայնի իրաւունքից: Այս անկանոն ձևը պահուել էր մինչև վերջին ժամանակներս, միայն անցեալներս հնարաւոր եղաւ վերացնել, այս հակաեկեղեցական ընտրութիւնը, ուր մահմետական թիւրքը իրաւունք և ձայն ունէր, իսկ Սինոդը՝ ոչ, շնորհիւ Յունաց Կ. Պալսոյ պատրիարք Յովակիմի եռանդուն միջամտութեան: Սա հրաւէր կարգաց Աղեքսանդրիայի, Անտիոքի և Երուսաղեմի Օրդոքոս պատրիարքներին, ուղարկել իրենց հիշարեւները Կիպրոս, նոր պատրիարքի ընտրութեան գործը կարգաւորելու ու Սինոդի և ժողովրդի հետ նոր պատրիարք ընտրելու: Ս. Պ. Յովակիմը նախապէս գրել և Կղզու Նահանգապետի թոյլտուութիւնը ստացել էր: Այսպիսով երկարատեւ անկանոնութիւնից յետոյ Կիպրոսը կրկին կոտանայ իւր եկեղեցու կանոնական իրաւունքները: Այս յոյսը աւելի արդարանում է այն միաշունչ գործակցութեամբ, որովհետև Աղեքսանդրիայի, Անտիոքի և Երուսաղեմի պատրիարքները պատրաստակամութիւն են յայտնել Յովակիմ պատրիարքին հեռադրով:

Կ. Պալսի պատր. կողմից պատգամաւոր է ընտրուել Անգլիայի մետրոպոլիտ Բարսեղը:

ԲԱՐՈՅԱԿՐՈՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐ ԽՆԴԻՐ

Շուտով կրթութեան գործը հիմնովին փոփոխութեան կենթարկուի. իսկ դպրոցական խնդիրները մէջ բարոյակրթական գործը առաջին տեղը պիտի բռնէ: Ահա մօտիկ ապագայում այս լինելիք փոփոխութիւնները աչքի առաջ ունենալով՝ Ս. Պետրեղոսեան «Ժնողաց ժողովը» այս դպրոցական տարուայ վերջին մի շարք նոտեր նուիրելով՝ մշակել է կրօնական բարոյական դաստիարակութեան վերաբերեալ մի կարգ հարցեր և

առաջարկել մանկավարժներին և այլ հմուտ անձանց քննութեան: Առաջարկուած հարցերը հետևեալներն են:

1) Հարկաւոր է կրօնական դաստիարակութեան և կրօնական կրթութեան մէջ տարբերութիւն դնել:

2) Կրօնական կրթութեան մէջ հարկաւոր է որոշել մանկանց նախադպրոցական և դպրոցական շրջանները:

3) Եթէ հարկաւոր է, ապա պէտք է այդ երկու շրջաններին տարբեր դաստիարակչական եղանակներ:

4) Հիմք հիյն նախադպրոցական շրջանում կրօնական դաստիարակութեան, իսկ դպրոցականում կրօնական կրթութեան:

5) Հին ուխտի կրօնակրթական նշանակութիւնը երեւոյններին ի՞նչ հասակում պէտք է մատակարարել:

6) Ի՞նչ եղանակով պէտք է տաւանդել Նոր ուխտի պատմական և բարոյակրթական ուսուցումը կարգաբար:

7) Առաջ Նոր ուխտի պատմութիւնը տաւանդել յետոյ հինը, թէ՞ ընդհակառակը:

8) Հաւատոյ և կրօնի ուսուցման կանոնաւոր տաւանդումը ի՞նչ եղանակով պէտք է յառաջ վարել:

9) Կրօնական դաստիարակութեան մէջ ի՞նչ տեղ ունի գրաւելու աստուածապաշտութիւնը և թէ կարող է այն կրթական նիւթ դառնալ:

10) Հարկաւոր է կրօնի քննութիւն նշանակել:

11) Որոշ ծրագիր կարող է ունենալ կրօնի դաստիարակութիւնը և այն չի՞ խանգարել գործին:

12) Կրօնից կարելի է լկայական տալ:

Ծնողաց շրջանը թէև ընդհանրապէս կրօնաբարոյական խնդիրներ ունէր աչքի առաջ, բայց աւելի մօտենալով կենսական խնդիրներին, չէր կարող մասնաւորել այն և չմտնել պրակտիկալ դաւանութեան հարցերի մէջ, մասնաւոր դպրոցներին աշակերտութեան մեծ մասը այդ եկեղեցուն են պատկանում: Այստեղից ծագեցին մի քանի որոշումներ, որ այնպէս հարկաւոր համարեցին ներկայացնել մասնագէտ և հմուտ անձանց քննութեան: Այդ որոշումներն են.

1) Ծնողին են ընարում թէ տանը և թէ դպրոցում իրենց դաւանաց կրօնը. բայց նոցա պարտքն է յարգանքով լերթաբերուիլ օտարի կրօնին և այն գաղափարներին, որ ժամանակի ընթացքում կծագին որդոց մէջ և անհամապատասխան կլինին ծնողաց կրօնական հայեացքներին. լերջիններս չպիտի ճնշեն այն տարբեր հայեացքները և չօշնչացնեն: Անառտուած ծնողք պէտք է զսպեն իրենց, որ որդոց լերայ բացառապէս չաղդեն նոցա

կրօնական սկզբունքներն լերայ:

2) Կրօնական դատարարակութիւնը մանկան մատաղ հասակում չպիտի ճնշի նորա թէ մարմնական և թէ հոգեւոր ուժերը: Կրօնական դատարարակութիւնը, որին աւելի մեծ նշանակութիւն պիտի տալ քան կրօնական կրթութեանը, կարելի է յանձնել ոչ միայն հոգեւոր դասին, այլ և այնպիսի անձանց, որոնք աստուածաբանական կրթութիւն ունին:

3) Քրիստոնեայ մանուկներին նախ նոր Կտակարանի ուսումնասիրութիւնը պիտի մատակարարել ապա թէ շին ունեւոր:

4) Կրօնական աշխարհայեցողութիւն ուսանալու համար պէտք է օգտուել գիտութիւններից. բայց հարկ չկայ հերքել այն, որ դիտութեան մէջ անշարժ ու հաստատուն է համարուած: Պէտք է որոշել հաւատ և գիտութիւն. բնագրի անգիր սովորեցնելը աւելորդ է:

5) Եկեղեցի յաճախելը, որ անչափ մեծ նշանակութիւն ունի կրօնական զբաղման զօրան սլու համար, պէտք է թողնել կրօնի ուսուցչի և դատարարակի ազդեցութիւնը: Աստուածապաշտութիւնը պէտք է ազատել այն պատմական աւանդութիւններից, որ կապ չունին ներկայ դարաշրջանի հետ: Պէտք է ժողովրդին միջոց տալ մասնակցել ժամատացութեան: Պէտք է բացատրել աստուածապաշտութեան խորհուրդը և ո՛չ թէ աղօթքներ անգիր անել տալ:

6) Որպէս զի դատարարակութեան գործը լաւ հիմք ունենայ, պէտք է այդ առարկայի ուսուցչիչը ընտրուի որոշ ժամանակով և նորա ընտրութեան մասնակցեն թէ մանկավարժական խորհուրդը, թէ ծնողը և թէ եկեղեցու վարչութեան ներկայացուցիչները:

7) Կրօնի առարկայի համար պէտք է ոչ թուանշան և ոչ էլ քննութիւն լինին:

Բացի այս կարծիքները, որ ժողովի մեծամասնութեան արտայայտութիւններն էին, եղան և մասնաւոր անձանց զեկուցումներ, որոնք աւելի հիմնական փոփոխութիւններ էին պահանջում: Իսկ Գումայի անդամ Գ. Ս. քահանայ Պետրովի զեկուցագիրը կառավարութեան կողմից արգելուած լինելով՝ բոլորովին չկարգացուեցաւ:

Հետաքրքիր են մեզ հայերիս համար բարոյական և կրօնական կրթութեան դատարարակութեամբ զբաղուած անձանց հեղինակութեանց կարծիքը այն կետերի առթիւ, մասնաւորապէս որ

մեզանում ոչ թէ փոփոխութիւններ և բարենորոգումներ էին պահանջում «աղգի ներկայացուցիչները» այլ «ընդհանրապէս կրօնականութեան դէմ էին, որ այնպէս խորը նստել է ժողովրդի հոգու և սրտի մէջ» (Ա. Սահարոն. ճառը այս առթիւ):

«Товарищъ»

ԿԱԹՈՂԻԿ ԵԿԵՂԵՅԻ

Կաթոլիկ քնկերութիւնները. Գերմանական կաթոլիկները Ամերիկայի ընկերութիւնը 1906 թ.՝ 72,259 մարկ է ստացել: Գերմանիայի գերիշխանութեան տակ գտնուած երկրներում միսսիոնարական ընկերութիւնների արած ծախքը, բացի յատուկ նպատակներով արուած նուէրներից՝ հասնում է 66,125 մարկի:

Գերմանական գաղութներում գործող 12 միսսիոնարական ընկերութիւնները 163 գլխաւոր և բաղմաթիւ երկրորդական կայարաններ ունեն: Այդ տեղերում 538 միսսիոնարներ են գործում (քահանաներ և եղբայրներ) 216 գթութեան քոյրեր, ընդամենը 754 եւրոպացի գործիչներ, և 1000-ից աւելի կրօնի դասատուներ կամ հրահանգիչներ՝ բնիկներից:

Քեյսերի Ալբերդ Մագնուսի ընկերութիւնը 1906 թ. 65 ճիւղ ունէր, 21161,75 մարկ եկամուտով: 1906 թ. 90,000 մարկ գործածուած է ուսանողների օգնութեան համար: Դոցանից 15-ը իրաւաբանութիւն էին սովորում, 2-ը քաղաքատնտեսութիւն, 85 լեզուաբանութիւն, 12-ը մաթեմատիկայ և բնագիտութիւն, 6-ը բժշկութիւն, 1-ը անասնաբուժութիւն, 3-ը մեքենայագիտութիւն, 1-ը գիւղատնտեսութիւն:

Կան գաւառաբանական բնաւորութիւն կրող ընկերութիւններ, որոնց նպատակն է աղախիններին վարժեցնել տնային տնտեսութեան մէջ: Այդպիսի 4 ընկերութիւն կայ Բաւարիայում 1000 անգամներով: Բաղենում արդէն կամենում են մի մեծ միութիւն հիմնել: Ապրիլից Միւնխենում «Hans und Herd» վերնազրով մի երկշաբաթաթերթ է հրատարակում յատուկ աղախիւնների ընկերութիւնների համար, որպէս նրանց բերան: Կաթոլիկ պատանիների համար հիմնուած է մի ամսաթերթ «Die Wacht» անունով:

Պիոս Ժ. եւ կենդանիների պաշտպանութեան ձգտումը.— Անդրեան կաթողիկոսութեան բերան Pablet թերթը հաղորդում է հետեւեալը, որ մենք առնում ենք Ch. b. Chr. W. թերթից: Նորերս Պիոս Ժ. երկու գիրք սիրով նուէր ընդունեց ա) «Առաքելքը և կենդանիները», բ) «Եկեղեցին և կարեկցութիւն դէպի կենդանիները»: Հասկանալի է, որ Պիոս Ժ. Ժամանակ չունէր այդ գրքերի ընթերցանութեամբ զբաղուելու, բայց երբ տեղեկացաւ, որ այդ գրքերն ուղարկուած են Նէապոլի կենդանիների պաշտպան ընկերութիւնից և թէ գրուած են ցոյց տալու համար, թէ մեծ սուրբերից շատերն իրենց հեղութեամբ և բարութեամբ նշանաւոր են հանդիսացել և թէ եկեղեցու հոգին միշտ այս խնդրում զօրաւոր է եղել, ջերմ համակրութիւն յայտնեց և սւղարկեց իւր առաքելական օրհնութիւնը Մարքիզուհի Բամբուրին, որպէս եկեղեցու հաւատարիմ դստեր, որ «Եկեղեցին և կարեկցութիւն դէպի կենդանիները» գրքի հեղինակն է: Պապը գրեց իւր ձեռքով իւր լուսանկարի վերայ մի օրհնութիւն նրանց համար, որոնք համիներին և Աստուծոյ պարգեւած ծառաներին պաշտպան հանդիսանում անդիտութեան դէմ: Գորանով նա անուղղակի այս միտքն է յայտնում, թէ կաթողիկ եկեղեցին Աստուծոյ հաճելի պարտաւորութիւն է համարում կենդանիներին չարչարելու դէմ մղուած կռիւը: Այսպէս կաթողիկ եկեղեցին կարողանում է հանդամանքներից աեղն ու տեղն օգտուել եկեղեցու հեղինակութիւնը բարձրացնելու և ժողովրդի համակրութիւնը գրաւելու համար:

Կաթողիկ պրոպագանդայի կոնգրեսիան հրատարակել է մի հատաժառաղ հատոր 1000 երեսից բաղկացած, որ վերաբերում է 1901—1906 տարիների միսիոնարական գործունէութեան:

Վիճակագրական տեղեկութիւնը ցոյց է տալիս, որ մեծ յաջողութիւն է ունեցել պապական եկեղեցին յեշեալ տարիներում: 1901 թուին քարոզչական երկրներում կային, 25,852,206 կաթողիկ: Վերջին 5 տարիներում այդ թիւը աճել է 30,619,767-ի: Առանձին յաջողութիւն է ունեցել Ափրիկայում, ուր 1901-ին միայն 402,582 կաթողիկ, իսկ այսօր այդ թիւը կրկնապատկուել է՝ 845,739:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ.

Բողոքական ուսանողութիւնը դերմանական 17 համալսարաններում, որոնք աստուածաբանական ֆակուլտետներ ունեն, 1906 չ թուի ուսումնական տարուայ վեցամսեակին եղել են 2208 բողոքական աստուածաբանութեան ուսանողներ:

Նախորդ տարուայ ամառը 2329 հոգի, իսկ ձմեռը 2186. 1905 թուի ամառը 2286 հոգի, 1881 թուի ամառը 4799 հոգի: Եթէ, վիճակագրական տեղեկութիւնները համաձայն, հաշիւը լինենք օտարերկրացի ուսանողները թիւը՝ պետութեան հպատակ ուսանողները թուից, այս անցած կէս տարուայ համար կստանանք 2023 հոգի. 1906 թուի ամառուայ համար 2123 հոգի նախանցեալ ձմեռուայ սեմեստրի համար 1996 հոգի, 1882 թուի ամառուայ համար 2605 հոգի. իսկ 1880 թ. վերջին սեմեստրի համար 4,400 հոգի:

Ըստ այսմ աւետարանական հոգևորականութիւնը չի աւելանում, այլ ընդհակառակն պակասում է: Իսկ ինչ վերաբերում է առանձին ֆակուլտետներին, որոնցից առաջին տեղը բռնում է Բերլինին՝ 1906 թուի ձմեռը ունեցել է 384 ուսանող, իսկ ամառը 286. ապա հետեւում են՝ Հալլէ 334 (318), Լայպցիգ 323 (312), Տումբինգեն 230 (324), Էրլանգեն 130 (148), Մարբուրգ 109 (144), Գեոտինգեն 100 (115), Գրայֆսվալտ 82 (102), Քեոնիգսբերգ 76 (174). Շտրազբուրգ 71 (63), Գիոեն 66 (73), Բրեսլաու 63 (61), Բոնն 59 (83), Հայտելբերգ 53 (54), Ռոտտը 51 (60), Ենա 47 (57), Քիլ 30 (38):

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՆԵՐԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ*

Գերմանիայի այսպէս կոչուած բողոքականների մեծ ընկերութիւնը Ապրիլի 12-ին բերլինում բողոքի մի մեծ ժողով էր գումարել, ուր ուսուցչապետ իրաւաբ. դր. Գերֆիկեն մի դասախօսութիւն կարդաց հռենոսվեստփալեան «աւետարանական ազատութեան բարեկամները» շարժման մասին:

* Այս ընկերութիւնը կազմուած է դէպի ծախ հակուած ազատ բողոքականներից, որոնք աստուածաբանութեան մէջ րացիոնալիստականութեան աւելի նշանակութիւն են տալիս:

Ժողովի վերջում հետեւեալ որոշումները եղան:

Ա. Աւետարանական եկեղեցին որպէս հակադրութիւն կաթոլիկութեան իւր էութեամբ պատմական՝ տուեալ է ուրեմն քրիստոնէական հրօնի անփոփոխ և յաւիտենական բովանդակութեամբ հանգերձ՝ մի փոփոխական երևոյթ: Նորա հասկացողութիւնը այլ ևս չի համապատասխանում որպէս զաւանաբանական վարդապետութիւն նորագոյն ժամանակի բարեպաշտութեան: Իւր էութիւնն իսկ պահանջում է, որ նա փոխուի հետզհետէ և դառնայ մի զօրեղ, բարոյական կրօնական հասարակական միութիւն առանց որ և է զաւանաբանական և հաւատոյ պարտաւորութեան, մի իդէալ, որ հարիւր տարի սուրանից առաջ բողոքական ամենամեծ աստուածաբաններից մէկը՝ Շլայերմախէր երազել էր: Այս փոփոխութիւնը պէտք է յառաջ բերել որքան կարելի է խաղաղ ճանապարհով, առանց եկեղեցական կեանքի խիստ ցնցումների, զգոյշ և բարեպաշտական ակնածութեամբ լի բարեփոխութիւններով:

Առ այժմ որպէս մերձուր ապագայի անհրաժեշտութիւն պէտք է 1) եկեղեցական օրէնսդրութեան փոփոխութիւն, որի նպատակն է ապահովել աւետարանական հաւատոյ այնպիսի ազատութիւնը, որ հնարաւորութիւն տայ աւետարանական զաւանութեան առողջ զարգացման:

2) Վերացնել Kollogium-ը (քննութիւնը) պրոեստական եկեղեցուց դուրս հոգևորականների ձեռքով, խուսափելու համար այն զեղծումներից, որ վերջին ժամանակներս այս հաստատութիւնն սկսել է դատեր և քննութիւններ բանալ որպէս թէ մոլորութեան և հերձուածների դէմ մաքառելու նպատակով:

3) Վարդապետական խնդիրների որոշումը յանձնել եկեղեցական իշխանութիւնից անկախ մի հաստատութեան՝ հոգևորականներն ու համայնքները ազատելու ներկայ իրաւական անապահովութիւնից:

4) Օրինական հաստատութեամբ բարձր եկեղեցական խորխորհուրդը պատասխանատու համարել նահանգական միջամտութեան դէմ՝ պատուոնների և համայնքների հաւատոյ և խղճի ազատութեան վերաբերութեամբ:

Բ. Եկեղեցու մէջ օրթոդոքս (ուղղափառ, իմա պահպանողական) ուղղութեան դերի շխանութիւն հետևանքն է, որ օրինական հաստատութիւն է ստացած ժողովրդական դպրոցների զաւանական բնաւորութիւնը: Սորանով բռնութիւն է դորձ գրուում ժողովրդական կրթութեան միւս ուղղութիւնների վերաբերութեամբ և կաթոլիկ ու բողոքական հասարակութիւն-

ների մէջ եղած սառնութիւնը աւելի ևս մեծանում է ժողովրդական դպրոցները դաւանական ընաւորութեամբ: Եթէ անհնար է օրէնքը ոչնչացնել, դո՛նէ վերանար հոգեւորականներին միայն վերապահուած հսկողութիւնը ժողովրդական դպրոցները վերայ:

Chr. d. Chr. Welt.

ԲՐԱՆԴԵՆԲՈՒՐԳԻ ՄԻՍԻՈՆԵ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

Ապրիլի 8—9 գումարուել է Բերլինի նահանգի միսիոնարական խորհուրդի 25-րդ գլխաւոր համաժողովը: Առաջին նիստին ժամը 3-ին պատտոր Միսները մի հետաքրքրական դասախօսութիւն է կարդացել՝ «ինչպէս պէտք է երեխաներին հետաքրքրել հեթանոսական աշխարհով»: Նա համոզեցուցիչ փաստերով ցոյց տուաւ, թէ ինչպէս ընտանիքը, դպրոցը, եկեղեցին և առհասարակ ընդհանուր դաստիարակչական միջոցները մի և նոյն ժամանակ միջոց են և երեխաներին առաքելութեան (միսիոնի) և հեթանոս աշխարհը քրիստոնէացնելու գործով հետաքրքրելու և զրուելու համար: Մտքերի կենդանի փոխանակութեան ժամանակ այն միտքն արժարժուեցաւ, թէ ուսուցիչներին դեռ ևս վարժապետանոցների մէջ պէտք է ծանօթացնել առաքելութեան գործի հետ:

Գոսների միսիոնի բարեկամների ժողովի մէջ, որ բաց արաւ պատտոր Գարայո, խօսեց առաքելութեան տեսուչ Կառլ Հէրզիկ կանայք և Հնդիկ երեխաներ» վերնազրով: Նա խօսում էր իւր փորձառութիւնները հիման վերայ, որ ձեռք էր բերել իւր տեսչական այցելութիւնների ճանապարհորդութեան ժամանակ: Նա նկարագրեց Հնդիկ կանանց և երեխաների տխուր վիճակը, Սենանայի առաքելութեան գործերը, առաքելութեան դպրոցները և ցոյց տուաւ, թէ անհրաժեշտ է բազմացնել կին գործիչների թիւը այս առաքելութեան գործում:

Ապա առաքելութեան ինսպեկտոր Վիլհէմ մի դեղեցիկ դասախօսութիւն կարդաց «Միսիոնը և իողը» վերնազրով: Ահա նորա մտքերից մի քանիսը: Միսիոնի վերայ եղած յարձակումները վնասում են այն նպատակի համար եղած նուիրաբերութեան գործին: Ցանկալի է, որ այս յարձակումների դէմ ոչ թէ աստուածաբաններ, այլ միսիոնի բարեկամ աշխարհիկ մարդիկ պաշտպան հանդիսանան: Միսիոնի գործի համար եղած եկամուտները գոհացուցիչ չեն: Առաքելութիւնը պարտաւոր է

քննի երկրի այն համայնքներին, որոնք նպաստում են այդ գործին, աւելի խորը դիտակցութիւն տալ քրիստոնէութեան տարածման գաղափարի և պարտաւորութեան մասին: Գրով և ըմբռնելով պէտք է միշտ յիշեցնել, որ հաւատացեալների համայնքը ոչ միայն հաւատոյ միութիւն է, ոչ միայն աղօթքի և փրկութեան ժողով, այլ և գործի: Համայնքի վերայ պարտք է դրած Աստուծոյ կողմից քարոզելու աւետարանը ամբողջ աշխարհում, ուստի և ամբողջ կեանքը իւր բարիքներով, որոնց մէջ նաև լիպը, պէտք է ծառայէ այս բարձր նպատակին, որ քրիստոնէական համայնքի իոկական կոչումն է: Այս դասախօսութիւնից յետոյ, կենդանի վիճաբանութիւն սկսուեցաւ գործին հմուտ անձանց կողմից և հարցը աւելի լսողաբանուեց ունեւորներին համար անդիական և շոտլանդական առաքելութիւններին օրինակներով:

Հետեւեալ օրը 9^{1/2} ժամին բացուեց կոնֆերենցի Ին. գլխաւոր ժողովը: Դր. Գրունդեմանը մի յետադարձ ակնարկ ձգեց անցեալ տարուայ գործունէութեան վերայ: Ապա Լից. Վարնեկը, Նոենոսի ընկերութեան նշանաւոր միսիոնարը, խօսեց ըմբռնելու օգնականութեան նշանակութեան մասին միսիոնի համար: Բնիկները աւելի յարմար են որպէս քարոզող աւետարանիչներ և ռահվիրաներ հեթանոս և մահմեդական երկրներում, որովհետեւ ծանօթ են իրենց ժողովրդին, լեզուին, սովորութիւններին և մտածողութեան եղանակին: Նրանց միջնորդութեամբ քրիստոնէութիւն ընդունած ժողովուրդը սովորում է աշխատակցել քարոզչութեան գործին և հետզհետէ դառնաւարակուում է անկախ գործունէութեան համար: Չպէտք է նրանց եւրոպականացնել: Այլ կրթութիւնն ու դաստիարակութիւնը պիտի համապատասխանէ քննի ժողովրդի առանձնաշատկութիւններին, պէտք է յարգանքով վերաբերուել դէպի ազգայինը, սակայն ազնուացնելով և քրիստոնէական մտքով բարեփոխելով այն: Դասախօսութիւնից յետոյ վիճաբանութեան մասնակից եղան նշանաւոր միսիոնարներ, որոնք իրենց փորձառութեամբ, մանաւանդ արեւմտեան Ափրիկայի դերմանական գաղութներում, լրացնում և լուսաբանում էին այն գոյութիւնները, որ զգացել էին քննիչներից օգնական ուժեր պատրաստելու անհրաժեշտ գործում:

Երկրորդ գլխաւոր դասախօսութիւնը կարգաց պատտօր Պաուլ «Մեր գաղութների դպրոցական գործը» հարցի շուրջը: Դասախօսի տուած տեղեկութիւններից երևում է, որ դերմանական գաղութների դպրոցները մի միութիւն չեն կազմում,

այլ փորձերի արդիւնք են կառավարութեան կամ միսիոնի կողմից կարեւններէ համաձայն: Միսիոնի դպրոցները աւելի բազմաթիւ են և իրենց ձեռքն է համարեա կրթութեան գործը: Բայց այդ դպրոցները հետևում են իրենց յատուկ նպատակին՝ կրօնական կրթութեան, բարձրացնելով նաև բնիկների քաղաքակրթութիւնը: Այս տեսակէտով միսիոնը մի տեսակ օժանդակ հաստատութիւն է ներկայացնում նաև պետութեան գաղթականական ձգտումներին: Տողոյում (Արևմտեան Ափրիկայում) տեղի ունեցած բանակցութիւնը գաղութներէ կառավարութեան և միսիոնական ընկերութիւններէ մէջ ցոյց է տալիս, թէ նոյն իսկ կառավարութեան հսկողութեան ենթարկուած միսիոնի դպրոցները ծառայում են իրենց կրօնական և մանկավարժական նպատակներին: Այս դպրոցներէ ծաղկման հիմք պէտք է կազմէ այս գաղափարը, թէ Գերմանիան իւր քրիստոնէական քաղաքակրթութիւնը պարտաւոր է պատուաստել իւր գաղթավայրերում: Այս նպատակին ամենից յարմարը գաւանդական բնաւորութիւն կրող դպրոցն է: Առանց կրօնի կառավարչական դպրոցները գաղթավայրերում պէտք է միայն բացառութիւն լինեն և տեղական անհրաժեշտութեան արդիւնք: Հասկանալի է, որ գաղթավայրերում հաստատուած եւրոպացիների երեխաների դպրոցի մէջ պէտք է կրօնի դասաւանդութիւն լինի: Վիճաբանութեան ժամանակ շեշտուեցաւ այն միտքը, թէ պէտք է աշխատել, որ գաղութների կառավարութեան և միսիոնարական գործունէութեան մէջ համերաշխութիւն ստեղծել:

Chr. d. Chr. W.

Ընդհանուր աւետարանական-բողոքական միսիոնարական ընկերութեան միսիոնարական դասընթաց

Ընդհանուր աւետարանական-բողոքական միսիոնարական ընկերութիւնը մի օգտուէտ ձեռնարկութիւն արաւ: Նա 120-ի չափ առաքելութեան բարեկամներ է հրաւիրել Բերլին Ապրիլի 10—12-ին, արք և կանայք, որպէս զի նրանց միջնորդութեամբ իբրև գործին տեղեակ և հեղինակաւոր անձանց, միսիոնարական գիտութեան և գործնական կեանքի մի քանի կարևոր հարցերի մասին խորհրդակցելու և միմեանց մէջ ու կեղրոնական վարչութեան հետ աւելի սերտ յարաբերութիւն ստեղծելու: Երեք աստուածաբաններ պրսիեսոր Հակման—Լոնդոնից, պաստոր Հասս—Տոկիոյից և պրոֆ. Վայնէլ Ենայից յանձն էին

առեւ դատախօսութիւններ կարգաւ: Հակմանը իւր դատախօսութիւններն ոկոց Զինատանի պատմութեան և կրօնների մասին: Հոկայական պետութեան քաղաքական և քաղաքակրթական զարգացման մասին մի տեսութիւն անելուց յետոյ, որը ծագում է Քրիստոսից 8 դար առաջ, նկարագրեց նախ չինական հին կրօններն իրենց բնութեան ուժերի և ննջեցելոց հողիների պաշտամունքով: Այստեղից է ծագում կոնիուցիական կրօնը մօտաւորապէս 500 տ. Ք. ա., որ աւելի բարոյական է, և կրթութեան համար, այն ինչ հասարակ ժողովուրդը գոհանում էր դարձեալ Տաոիականութեամբ՝ կրօնական մտքերի և նախնական-Ֆանտաստիկական բնափիլիսոփայութեան մի խառնուրդ: Սոցա վերայ աւելացաւ 65 թ. Ք. ա. նաև Բուդդայականութիւնը, որ ներմուծուեցաւ արևելեան Թուրքաստանից: Այսպիսով չինական ժողովրդի կրօնականութիւնը մի զարմանալի խառնուրդ է կազմում այլ և այլ աղբիւրներից: Պատմական միևս կրօնների՝ ինչպէս Մանիքեականութեան, իսլամի, հրէութեան և քրիստոնէութիւն տարածումը անցեալում աննշան է եղել, թէև այժմ 20 միլիոն մահմեդականներ կան: Սակայն այժմ քրիստոնէութիւնը արագութեամբ աճում է: Ութսունութ միլիոն արական ընկերութիւններ գործում են այնտեղ իրենց 3203 միլիոն արներով, որոնց օղնում են 8000 բնիկներ: Միսիոնարութեան գլխաւոր կեդրոնները 767-ին, 3666 արտաքին իշխաններով: Քրիստոնէութիւնը մուտք է գործել Զինատանի բոլոր 18 նահանգները մէջ: Մօտ 1/2 միլիոն հոգի բողոքականութիւն են ընդունել, իսկ 43000 հոգի ուսանում են միսիոնարական դպրոցներում, 880,000 հոգի խնամք են վայելում նրանց հիւանդանոցներում, և այսպիսով մեծ կամ փոքր չափով շփուում քրիստոնէական դադարներին հետ: Միսիոնարների գործունէութեան միջոցներն են հրապարակային քարոզներ, այցելութիւններ ընտանիքներում, դատախօսութիւններ, դպրոցներ, հասարակական օգնութիւն, հիւանդանոցներ և մանաւանդ դեղարաններ, զրական գործունէութիւն և գրքերի տարածում: Մեծ յոյս կայ, որ հետզհետէ քրիստոնէութիւնը խոր արմատ կըռնի և աղքեցութիւն ձեռք կըբերի Զինատանում:

Զինատանի մասին եղած դատախօսութիւններին հետեցին պատուր Հաասի դատախօսութիւնները ճապոնիայի մասին, որ նա երկար ժամանակ գործել է, որպէս ընդհանուր աւետարանական-բողոքական առաքելութեան պատուիրակ: Այնտեղ ևս երեք կրօն էր իշխում մինչև քրիստոնէութեան երկրորդ մեծ ներմուծումը. չինացականութիւն, որ ճապոնացիների հին.

ազգային կրօնն է, որն էութիւնն սկզբում նախահայրերն և բնութեան պաշտամունքն էր: Այժմ այդ կրօնն ընկնում է, չնայելով կառավարութեան դործ դրած ջանքերին վերակենդանացնելու այն: Իսկ բուզդայականութիւնը հակառակ վերակց եղած հակազգեցութեան խոր արմատներն ունի ձգած ժողովրդի մէջ: Կրթուած ձապոնացին հակուած է աւելի դէպի Կոնստանդնուպոլսիւնը՝ աւելի ձիշդ՝ դէպի կրօնական անտարբերութիւնը, որին աւելի զարկ է տրուում կրօնի դառուանդութեան բարձրամբ դպրոցներում: Բայց մտքերն մի իրիւթութիւն է նկատուում այս խնդրում, և այդ այն է, թէ հին կրօնները իրենց դերը կատարել են, և միայն մի նոր կրօն կարող է փրկութիւն բերել: Ուշադրութեան արժանի է այն երեւոյթը, որ մի կողմից յառաջ են դալիս ամենատեսակ նոր մարդարէներ, միւս կողմից ձգտում են քրիստոնէութեան և բուզդայականութեան խառնուրդից մի նոր կրօն ստեղծել, ճշմարիտ տիեզերական կրօն: Երկու կրօնների մէջ արդարեւ նմանութիւններ կան, օրինակ բարոյականութեան և փրկութեան գաղափարի մէջ, սակայն այնքան մեծ են նոցա տարբերութիւնները, որ խաբուսիկ է այդ ձգտումը: Ընդհակառակը հետզհետէ աւելի և աւելի պարզուում է, որ քրիստոնէութիւնն է այն միակ կրօնը, որ առ Աստուած յարաբերութեան և կեանքի ճշմարիտ գնահատութեան կարող է բաւականութիւն տալ: Նկատելի է նոյնպէս, որ ամենից աւելի բողոքական քրիստոնէութիւնն է աճում, թէև կաթոլիկները աւելի բազմաթիւ են: Ընդհանրապէս քրիստոնէութեան հաստատութիւնը սպասելու է կարելի է համարել իւր՝ մօտ 1000 կազմակերպուած համայնքներով, 173 դպրոցներով, ուր 18,500 երեխաներ են կրթուում, չհաշուելով այն 50,000 երեխաները, որ յաճախում են կիրակնօրեայ դպրոցները և որ առ առաւելն է կեանքի մէջ իւր վայելած յարգանքով: Մի մեծ դուռն է բացուած քրիստոնէական առաքելութեան առաջ. ժողովրդի վերին և ներքին խաւերի մէջ դեռ նոր է սկսուած դործը: Պէտք է մեծ ուշադրութիւն դարձնել տեղացի քարոզիչների թիւը աւելացնելու և նրանց ձեռքով կառավարելու, որովհետև ազգային գաղափարը շատ զարգացած է նրանց մէջ, իսկ տրտաքին առաքելութիւնը միայն պիտի նպաստէ քարոզիչներ և ընդարձակ աստուածաբանական գրականութիւն յառաջ բերելու գործին:

Երբորդ դասախօսն էր պրովփ. Վայնէլ, որ կարգաց նախկին և սիրոյ քրիստոնէութեան առաքելութեան մասին: Նա գեղեցիկ կերպով լուսաբանեց նախկին քրիստոնէութեան տա-

ըաճման խնդիրները և համեմատելով ներկայ քրիստոնէութեան հետ, այն եղրակացութեան հասաւ, որ առաջինը իւր նպատակներով, պաշտօնեաներով, միջոցներով և տարածման պայմաններով դասական և օրինակելի պիտի համարուի և ներկայ ժամանակի համար: Սակայն դորա վերայ պիտի աւելացնել և ժամանակի պայմաններն ու պահանջները:

Գաղափարութիւնները աւելի լուսաբանուում էին վիճաբանութիւններով և մանաւանդ երկու անգամ ազդադրական թանգարանները կատարած այցելութիւններով: Բերլինի ազդադրական թանգարանը մանաւանդ շատ հարուստ է չինական և ճապոնական քաղաքակրթութեան և կեանքին վերաբերեալ ցուցադրութիւններով: Թանգարանի ակօղի օգնականը իւր բացատրութիւններով և գործնական ցուցումներով միանգամայն պարզում և լրացնում էր այդ երկու ազդերի կրօնական աշխարհին վերաբերեալ գաղափարներն ու երևոյթները: Այդպիսի մի գործնական առաջնորդութիւն էր նաև այս ընկերութեան տեսչի դր. Կլինդի գաղափարութիւնը դասընթացքի բացուելուց առաջ: Անշուշտ այս բոլորը անհետևանք չի մնալ դասընթացքին մասնակցողների մէջ աւելի խոր գիտակցութիւն և հետաքրքրութիւն զարթեցնելու մեծ գործին համար:

Chr. d. Chr. W.

Միսիոնարական կոնգրես Շանխայում. Այս կոնգրեսը գումարուեցաւ Ապրիլի 25-ից մինչև Մայիսի 4-ը, որին մասնակցում էին բոլոր ազգերից միսիոնարներ՝ Անգլիացիներ, Ամերիկացիներ, Գերմանացիներ, Սկանդինավացիներ և Զուիցերացիներ: Պատգամաւորների թիւը 400 էր, որպէս ներկայացուցիչներ 3000 միսիոնարների, 2000 եկեղեցիների և մօտ 750,000 չինացի քրիստոնեաների: Երրորդ կոնգրեսն է այս Զինատանում. առաջինը գումարուել է 1877 թ. և երկրորդը 1890 թ.: Կոնգրեսի գումարումը շատ պարզ գաղափար է տալիս քրիստոնէութեան տարածման մասին այս 30 տարուայ ընթացքում. 1877 թ. միայն 126 միսիոնար էին ներկայ, իսկ ամբողջ Զինատանում միայն 344 բողոքական միսիոնար կար: Հաւատացեալները այսպիսի արագ աճումը ի նկատի առնելով՝ հաւանօրէն այս վերջին համաժողովը կլինի, որովհետև դժուար է ամբողջ Զինատանում ցրուած քրիստոնեաների ներկայացուցչութիւն կազմել և հաւաքել: Համաժողովի գումարման առիթները հետևեալներն էին. նախ լրանում էր նշանաւոր բողոքական մի-

սխիսնար Բորերտ Մորիսոնի Ձինատտան մանելու 100 ամեակը, երկրորդ պէտք էր տօնել 135 միսիոնարներին և 30,000 չինացի նորահաւատաների մարտիրոսութիւնը, որ կատարուեցաւ 1890 թուին: Նոյա յիշատակին էր նուիրուած մի մեծ շէնք Martyrs Memorial Hall-ը՝ ուր և դումարուեցաւ կոնգրեսը: Համաժողովի շատ կարեւոր խնդիրներ խորհրդակցութեան նիւթ եղան: Առաջին խնդիրն էր Ձինատտանի այլ և այլ ուղղութեան պատկանող բողոքականներից մի ամբողջական եկեղեցի կազմել. առ այժմ բաւականացան խմբակցութիւններ և դաշնակցութիւններ կազմելով: Այս մերձեցման որպէս նշան որոշուեցաւ Ս. Գրքի ամբողջութիւն կազմող մի թարգմանութիւն հրատարակել չինարէն լեզուով: Մինչև այժմ եղած թարգմանութիւնները կատարուել են մաս առ մաս և անհատների ձեռքով, այդ պատճառով էլ խայտաբղէտ է այն թարգմանութիւնը: Դեռ ևս 1890 թուի համաժողովի մէջ ղգացուած էր այդպիսի մի նոր թարգմանութեան կարեւորութիւնը և երեք յանձնաժողով էր հաստատուած, որ պէտք է պատրաստէր դատական, միջին և մանդարիններին չինարէնով Ս. Գրքի թարգմանութիւններ: Տասն և եօթ տարու աջ աշխատութիւնն այժմ դրուած էր համադումարի առաջ քննելու և հաստատելու:

Մի ուրիշ կարեւոր խնդիր դասաւանդութեան հարցն էր: Միսիոնարները Ձինատտանի բոլոր նահանգներում կարողացել են եւրոպական հասկացողութեամբ դպրոցներ հաստատել: Թէև այդպիսի բազմաթիւ հաստատութիւններ հիմնելու համար նիւթականի կարիք ունին նոքա, բայց անհրաժեշտ է համարուում այդ դպրոցների պահպանութիւնը և բարեկարգութիւնը: Խորհուրդը պէտք է ցուցումներ տար, թէ ինչպէ՞ս պէտք է դպրոցական բարեփոխութիւնների հետ դործն այնպէ՞ս կարգաւորել, որ մտաւորականի բարեկարգութեամբ անփութութեան չմտնուէր կրօնական և բարոյական դաստիարակութեան գործը:

Երրորդ խնդիրն էր, թէ ի՞նչպէ՞ս պէտք է նորահաւատներին միսիոնարները պաշտպան հանգիստնան չինական դատատանտաններում: Զորրորդ, թէ քրիստոնէութիւնը ի՞նչ դիրք պիտի բռնէ Չինացիների նախնեաց ոգիների պաշտամունքի վերաբերութեամբ: Յանձնարարուեցաւ նոյնպէ՞ս մի բացատրութեամբ դիմել կայսրին և ցոյց տալ, որ բողոքականութիւնը հոգեւոր և մարդասիրական ձգտումներ ունի Ձինատտանում և կրօնի աղատութեան շնորհը խնդրէ նորանից:

Chr. d. Chr. W.

ԱԻՆՏԱՐԱՆԱԿԱՆ-ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎՐ
ՍՏՐԱՍԲՈՒԳՈՒՄ

Մայիսի 22 և 23-ին (ն. տ.) Ստրասբուրգում տեղի է ունեցել Աւետարանական սոցիալական 18-րդ համաժողովը: Համաժողովը քրիստոնէական սոցիալական ուղղութեան արտայայտիչն է հանգիստնում Գերմանիայի բողոքական ժողովրդի մէջ: Հաճառակ սոցիալ-դեմոկրատիայի, որը ձգտում է ներկայ հասարակական տնտեսական և իրաւական կարգերը տապալել և նոր կարգեր հաստատել՝ աւետարանական-սոցիալական կուսակցութիւնը ընտրել է իրեն խաղաղ վերանորոգչական ճանապարհը: Իւր մամուլի, պրոպագանդայի և ժողովների միջոցով նա քննադատում և նպաստում է այն բազմաթիւ և բազմազան խնդիրների լուսաբանութեան, որոնց լուծումից կախուած և տնտեսական և սոցիալական կեանքի բարեփոխութիւնը: Եւ պէտք է ասել, որ քրիստոնէական-սոցիալական կուսակցութիւնը գերմանիայում հետզհետէ ձեռք է բերում որոշ հեղինակութիւն և տարեկան ներկայացուցիչներն են նշանաւոր գիտնականներ, պատմորներ և հասարակական գործիչներ, ինչպիսիք Վադներ, պրոֆ. Հարնակ, պրոֆ. և Chrsl. Welt-ի խմբագիր Բադէ, հառւման և ուրիշները: Ժողովին մասնակցում են և դատախօսութիւններ են կարգում նաև յայտնի կին գիտնականներ և գործիչներ:

Որքան էլ հետաքրքիր լինեն այս տարուայ համաժողովում շօշափած խնդիրները. բայց ցաւում ենք, որ հնարաւորութիւն չունենք բոլորի վրայ կանգ առնելու: Մենք կամենում ենք Արարատի ընթերցողներին ծանօթացնել միայն երեք դատախօսութիւնների հետ, որոնք փիլիսոփայական-բարոյական հարցեր շօշափելով հետաքրքիր կարող են լինել*):

Առաջին դատախօսութիւնը պատկանում է տնտեսագէտ Շուլցէ-Գեվերնիցին «Կուլտուրա և տնտեսութիւն» (Kultur und Wirtschaft) վերտառութեամբ: Շուլցէ-Գեվերնիցը վճռական կերպով շեշտում է գաղափարի նշանակութիւնը ժողովուրդների կուլտուրական և տնտեսական զարգացման մէջ, հաճառակ մարքոնտտական տեսակէտի, որը մերժում է գաղափարի գործօն տէրը պատմութեան մէջ: Անդլիայի մեծութիւնը, ա-

*) (Ծանօթ. տես Hilfe № 22, Christl. W. № 22 և 23 և Chronicle d. Chr. W. № 23):

տուժ է դատախօսը, առաջ են բերել ոչ թէ արտաքին հանգամանքները, այլ հոգեկան ուժերի հակայական լարումը, որ կապակցուած է 17-րդ դարու կրօնական շարժման հետ. նոյնը պէտք է ասել և գերմանիայի վերաբերութեամբ. ոչ թէ արտաքին հանգամանքներն են, որոնք բարձրացրին գերմանիային իւր տնտեսական քաղաքականութեան մէջ, այլ գերմանական մեծ մտածողների ոգին՝ Կանտից մինչև Գէոթէի շրջանը: Գերմանական ոգին սննուել է այդ իդէալիզմով, որը 19-րդ դարում քաղաքականութեան և տնտեսութեան սահմաններում իրական կերպարանք է ստանում: Սակայն այդ իդէալական կուլտուրան դադարում է կարծես ներգործելուց. ծագում են մատերիալիզմը, մարքսիզմը . . . իրենց նոր աշխարհայեցողութիւններով, որոնք ոչնչացնում են բոլոր իդէալական ձգտումները: Նատառուրալիստական (բնապաշտական) աշխարհայեցողութիւնը, որն ինքնիրեն բղիթում է նրանցից, կապուած է օգտաւէտութեան (ուտիլիտար) բարոյագիտութեան հետ: Բայց եթէ զարգացման նպատակն է, իրաւացի կերպով նկատում է տնտեսագէտը, հաճոյքը մեծ չափով վայելել (möglichst grosses Lustquantum), անհատականի է թէ ինչու մասսան պիտի լինի վայելողը և ոչ աւելի այն մասնաւոր անհատները, որոնք առանձնապէս ընդունակ են վայելքի: Ուստի յետ պէտք է դառնալ և իդէալիզմին կրկին իւր արժէքը տալ: «Բոլոր իրերը իրենց գինն ունին, միայն մարդը ունի արժանապատուութիւն»,- բուն սոցիալ քաղաքականութեան հիմքն այստեղ է: Այդ տեսակէտով Կանտը աւելի խորն է հիմնաւորում սոցիալիզմը, քան որ և է ուրիշը նրանից առաջ, այժ, նա սոցիալիզմին տալիս է միակ հնարաւոր հիմնաւորումը: Այստեղից է բղիթում այն հասկացողութիւնը, որը գերմանական իդէալիզմը ընդունում է մարդկանց հաւասարութեան վարդապետութեան մասին: Հաւասարութիւնը մտածուած է ոչ թէ փորձառական ճանապարհով (erfahrungsmässig), այլ նորմատիւ կերպով. մարդիկ իրականութեան մէջ վերին աստիճանի անհաւասար են, բայց պէտք է հաւասար տրոժէք ունեցող լինեն: Բոլոր սոցիալ-կուլտուրական խնդիրները հիմքն է այս. այդտեղից ենք ձեռնկերպում կուլտուրայի նպատակները, ապագայի սոցիալ-քաղաքական հարցերը և խելամուտ լինում նրա ճանապարհներին: Այդ ճանապարհը դաստիարակութիւնն է: Կանտի և Գէոթէի ժամանակներում ժողովրդի կրթութիւնը մտածողութեան կենդրոնն էր կազմում. մատերիալիզմի իշխանութեան ժամանակում ժողովրդի կրթութեան գործը յետ է մղւում. այժմ մեր անմիջական ձգտումն

է սոցիալական կուլտուրայի իրագործումը: Աշխարհայեցողութեան հարցերի մէջ դառնում ենք Կանտին և Գեոթէին, այստեղ էլ պիտի վերագրառնանք Պետդաւոցուն: Ապա Շ.-Գեվերնիցը անցնում է ազգային-քաղաքական հարցին. նրա համար ազգային-քաղաքական խնդիրը նոյնքան պէտք է զբաղեցնէ, որքան սոցիալ-քաղաքական հարցերը. ազգի կրթութիւնը և միութիւնը մեզ համար նոյնքան ծանրակշիւ հարց պիտի լինի. ուստի չպէտք է հիմնուել զբաղեցնելու բարեացահամութեան վրայ: Ազգի զօրութիւնը դրսից՝ պիտի համապատասխանէ նրա ներքին ազատութեան քաղաքացիներին պէտք է կրթել ինքնահաւաստութեան մէջ և պէտք է ապահովել նրանց պատշաճ մասնակցութիւնը պետական գործերում: Ազգային և սոցիալական քաղաքականութիւնը հակադրութիւններ չեն. ներքին դեմոկրատիզացիան հնարաւոր չէ, եթէ մեր յարաբերութիւնը աշխարհի ազգերի հետ չազնուանայ (arestokratisch): Բայց ներքին դեմոկրատիզացիայի հետ պիտի զարգացնենք կապիտալիզմը: Ազգային և սոցիալական խնդիրները չեն լուծուի առանց խոշոր կապիտալիզմի. մանր կապիտալիզմաց անգործ է բանուորը, բայց անգործ չէ խոշոր կապիտալի հանդէպ. ուստի կապիտալիզմ ու ժեղ արհեստակցութիւնները պէտք միանան իրար հետ: Գեմոկրատիզմից և կապիտալիզմից կհեռան միաժող (einheitlich) ազգային և սոցիալական զարգացումը, որ կծառայէ կուլտուրային:

Շուլցէ-Գեվերնիցի դատախօսութիւնը առաջ բերւաւ վիճաբանութիւնը, որը ցոյց տուեց, թէ դժուար է իրերի զարգացման կամ ապագայ ժամանակի հոգին թանձրացնել և ամփոփել հաստատուն խօսքերի մէջ: Իրողութիւնը այն է սակայն, որ կամայ-կամաց նախապատրաստուում է մի ուղղութիւն, որը յենուում է Կանտի որոշ վարդապետութեան վրայ և կոչւում է Նոր Կանտիանիզմ:

Մի ուրիշ ուշադրաւ դատախօսութիւն կարգաց յայտնեւ պատար շանջ Վեդենէր՝ «Կռիւ անբարոյականութեան դէմ և պաշտպանութիւն երկառարդութեան»: Վեդենէրը, իւր հոլութեամբ լաւատես, կարծում է, որ անբարոյականութիւնը հրեշաւոր չարիք չէ, ինչպէս ենթադրում են սովորաբար. նա հաւատում է իւր ջերմ լաւատեսութեամբ մատաղ սերնդի մէջ եղած բարի և կենդանի ուժին: Նա հաւատում է բարւոյ կենսունակութեան և յաղթութեան, որովհետեւ բարին մեզ համար

իւր ամեն կերպարանքով աստուածային է, անանց և հախաղ-
դեցիկ ուժ մեղքի դէմ: Մենք չպէտք է մեղ տանջենք այն
հարցով թէ որտեղից է ծագում անբարոյականութեան մեղքը,
այլ ուրախանալով աւելի այն սքանչելի, երևոյթով, որ աս-
տուածային բարին դարերի և սերնդների ընթացքում ներգոր-
ծում և դառնում է ելակէտ, ղօրութիւն և վախճանական
նպատակ միաժամանակ: Ամեն րէակցիայի վերջին նպատակը
ընդդէմ մեղքի-Աստուծոյ և բարւոյ իշխանութիւնն է: Ահա և
մեր հարցի վերջին լուծումը. «գործի՛ր մինչև որ վերստին կը-
գամ»: Մեզ մղում է մի լուրջ պարտականութիւն, որովհետև
Աստուծոյ թագաւորութիւնը գալիս է մարդկանց գործերով, բայց
մեր ամեն գործի և հաւատարմութեան մէջ պիտի կարենանք
և համբերել, որովհետև Աստծոյ թագաւորութիւնը գալիս է
նաև առանց մեր աղօթքին և աշխատութեան: Այդ զրաց-
մունքով պէտք է մերժել անբարոյականութեան դէմ մղուած
կռիւը այն մտքով, ինչ մտքով հասկացուել ցարդ: Մինչև այժմ
անբարոյականութեան դէմ մաքառումը եղել է միակողմանի
և ոչ արդիւնաւոր և այդ շնորհիւ այն հանգամանքին, որ զդայ-
ականութիւնը ըստինքեան մեղք է ճանաչուել:

Անբարոյականութեան տարածման պայմանները շատ են՝
պոռնկութիւնը (պրոստիտուցիա), Animienkneipen, անառակա-
նոցները, կեղտոտ խօսքը և նկարները և այլն, համաձայն առա-
ջարկին և պահանջին: Իրանց դէմ պէտք է և մաքառել, բայց
ոչ թէ օրէնքների և ստիկանական միջոցներով, որոնք ապար-
դիւն են, այլ ժողովրդի խիղճը զարթեցնելով, այսինքն իտիական
կրթութիւն և լուսաւորութիւն տալով: Բացասական միջոցները
անբարոյականութեան դէմ կռուելու համար հետևեալներն են
1) վերացնել այն կանոնները, որոնք նպաստում են տղամար-
դուն ի վնաս կնոջը. 2) բժիշկների լռութեան արգելք (Schwei-
gegebot)՝ սեռական հիւանդութիւնների վերաբերութեամբ. 3)
վերացնել Animierkneipen-ը, որ ամենևին անհրաժեշտութիւն
չեն, կատարելապէս ճնշել անբարոյական յայտարարութիւններն
ու ծաղրական անբարոյական թերթերը. 5) վարիետ թատրոն-
ները և Cabaret:

Առանձին ուշադրութիւն պէտք է դարձնել և սեռական
կեանքի (Sexuell) հետ կապ ունեցող գեղարուեստի վրայ: Բայց
ոչ մի օրէնք չպէտք է սահմանել գեղարուեստի բարոյականու-
թեան և անբարոյականութեան համար, գեղարուեստը ինքնըն-
տնեան այդ օրէնքները կրում է իւր մէջ. գեղարուեստին
պէտք է վերապահել իւր դատավճիռը և ոչ ոտաիկանութեան:

Միւս կողմից կրթել ժողովրդին գեղարուեստը ղեակելու և վայելելու: Զպէտք է թոյլ տալ գործողութեան լուսանկարումը (Aktphotographie). Նախապաշարմունք է կարծել, որպէս թէ մերկութիւնը միշտ գեղեցիկ է: Մերկութիւնը ներկայացնող պատկերները, որ մեծ քանակութեամբ ի վաճառ են հանուում ոչ թէ գեղարուեստին են ծաղայում և գեղարուեստն ի նկատի ունին այլ երիտասարդ մարդկանց զղայականը:

Աւելի ծանրակշիւ է դրական աշխատանքը: Վեգենէրի կարծիքով, սեռականութիւնը (Sexualität) բարոյական-կրօնական զգացմունքով պէտք է նկատել որպէս կուլտուրական մի զօրութիւն: Ճշմարտութիւնը այլասեռել է սեռականութեան գաղափարը, սրով և նպաստեց նրան ապականիչ մի զօրութիւն դառնալու և ստիպեց մարդուն մտածել նրա էութեան մասին: Կուլտուրական ազգերի մէջ մինչև այժմ նիւթական ու հոգևոր կողմն էր իշխողը, այն ինչ իսկապէս պիտի սեռականութիւնը տիրապետէր: Մեր առաջին սաղմաբանական զարգացումը սեռական է և նրա զարգացմամբ որոշուում է մեր կեանքի ճակատագիրը, մենք աշխարհ չենք գալիս այս կամ այն եղանակով կերակուրելու, գիտնական կամ բանու որ գառնալու համար, այլ տղամարդ կամ կին լինելու համար: Աշխարհի շարժիչ զօրութիւնը աւելի սէրն է, քան քաղցը: Ըստ այսմ բնական կուլտուր-իդէալը այն է, որ հնարաւորութիւն է տալիս տղամարդուն և կնոջ իրենց տարբերութեամբ (Diferenzierung) կատարել իրենց տրուած կոչումը: Սեռերի տարբերութիւնը հարկաւ մարմնական չէ, այլ արտայայտուում է մտածման և բնաւորութեան ամենանորմ մանրամասնութիւնները մէջ: Սեռական անկանոնութիւն է, երբ սեռերից մէկը անցնում է միւսին յատուկ սահմանը: Սեռականութիւնը որպէս ստեղծագործող կուլտուրական զօրութիւն ստեղծում է ոչ միայն նոր մարմիններ, այլ և նոր հոգիներ, նոր ժամանակներ. նա յաւիտեան ստեղծագործող Աստուծոյ մի օրդանն է: Սեռականութիւնը կապուած է սիրոյ հետ. առանց սիրոյ նա անասնական բնազդ է. սէրը ճշմարիտ կենակցութիւն է (Lebensgemeinschaft) երկու անձանց մէջ: Ուստի ազատ սէրը արժանի չէ սիրոյ անուան: Սէրն է իսկական ստեղծագործող ոյժը մարդկանց մէջ, որ ծագում է Աստուծոյ սիրուց: Միայն մի սէր կայ և նրա տեղը ամուսնական կեանքն է, ընտանիքը: Ամուսնութեան սոցիալական պայմաններն են՝ իւր ժամանակին ամուսնանալու հնարաւորութիւնը, բնակարանի հարցը: Ամուսնութեան բարոյական պայմաններն են՝ մաքրութիւնը, անկեղծութիւնը,

բնականութիւնը, դրա վրայ աւելանալով են անհատական, անձնական պայմանները:

Պարզ է ի հարկէ, որ ամուսնութեան մէջ պէտք է որոնել և սեռական յարաբերութիւնը: Որովհետեւ այդ յարաբերութիւնից զաւակներ են ծնուում, ուստի պէտք է այդ յարաբերութիւնը լինի բարոյական: Մանկանց դաստիարակութիւնը սկսուում է ծնողների ինքնակրթութեան հետ: Երախաները ծնողներին համար պարզեւ են և պարտաւորութիւն, անցեալի արդիւնք և ապագայի յոյսը: Ընտանիքի մէջ, որպէս դաստիարակութեան վայր երախաներին համար, պէտք է ազատութիւնն ու ազդեցութիւնը միացած լինեն: Դաստիարակչական ամենից ուժեղ միջոցը ոչ գիտաւորեալ ազդեցութիւնն է: Մանկանց սեռական կրթութիւնը ծնողների ձեռքով ամենից զօրաւոր թումբն է անբարոյականութեան դէմ: Այդ նկատմամբ անհրաժեշտ է մաքրութիւն, անկեղծութիւն, արիութիւն և վստահութիւն: Ոչ թէ միայն լուսաւորել պէտք է երեխաներին միտքը, այլ և կրթել նրանց կամքը, ճաշակը և պատկառանքի զգացմունքը յառաջ բերել սեռականութեան առջև: Ծնողների դէպի զաւակները ցոյց տուած որբազան յարգանքը լաւագոյն առիթն է մանկական սիրոյ և բարեպաշտութեան: Եւ այդ յարգանքը պէտք է արտայայտուի սեռական կրթութեան ժամանակ: Կրթութեան նպատակը սեռական հակումների վրայ ունեցած ինքնիշխանութիւնն է:

Այդպէս ուրեմն ընտանիքը մաքրութեան խնամատարն է և լաւագոյն, միակ պաշտպանը պատանեկութեան: Եթէ մենք կեանքի մէջ կրթողները զաւակներ, որոնց մէջ կարտացոլէ առողջ բարոյականութիւնը, այն ժամանակ պէտք չունենք վախենալու կեանքի մոլորութիւններից:

Երականութեան մէջ ամուսնութիւնը չէ համապատասխանում իւր կոչման. դրա պատճառներն սոցիալական և բարոյական չարիքները, սոցիալական՝ կանանց աշխատանքը (մանկանց բնական դաստիարակութեան, մանկանոցի բացակայութիւնը), բնակարանի խեղճութիւնը՝ մեծ քաղաքներում և գիւղերում. բարոյական՝ սեռականութեան սխալ գնահատութիւնը:

Ուրեմն մեր առջև դրուած են սոցիալական և բարոյական հետեւեալ խնդիրները 1) օրէնքի միջոցով մաքառում կանանց աշխատանքի դէմ. բոլոր դասակարգերի տարերց կրթութիւնը ամուսնութեան համար. մաքառում բնակարանի պակասութեան (not) դէմ. հողային բարենորոգում. անհատի

ընտանիքի իրաւունք՝ ստացուածքի և հողի վրայ. վարձատրութեան տարբերութիւն ամուսնացածների և չամուսնացածների համար: 2) Բարոյական խնդիրն է մեր սեփական բարոյական գոյութիւնը: Հաւատ, որ մաքրութիւնը կեանքի աղն է. կամաւոր ներգործութիւն մեր շրջապատի վրայ. յուր գրուածքները ոչնչացնել լաւագոյն գրականութեամբ. վատ դուարձութիւնները իրաւարիւնել ազնիւ հաճոյքներով և բաւականութիւններով. ծնողական երեկոյթներ, ո՛ր ազատ կիսօրուին սեռականութեան նշանակութեան մասին. նման երեկոյթներ պատանիների և երիտասարդների համար:—Ուրեմն ըստ Հանդ Վեգենէրի, մարդկային զգայական ընութիւնը աստուածային պարզ և է, որ մարդը երախտագիտութեամբ պէտք է վայելէ, կարենք է միայն, որ այդ ընութեան մէջ բարոյական հայեացքը, բարոյական օրէնքը իշխէ:

Նոյն խնդիրը բայց այլ տեսակէտով շօշափում Կորբեֆերիստ տիկին Մարիաննա Վեբէրը: Մաքառումը անբարոյականութեան դէմ այն չէ, ըստ Վեբէրի, որ մենք պարզապէս անենք ինչ որ «ընտանիք» է և մերժենք անբնականը, որովհետեւ ընտանիք միշտ մի հում նիւթ է, որը կամքի զօրութեամբ պէտք է ձևակերպենք և նորից կարգաւորենք: Բնականը ըստ ինքեան երբէք բարոյական չէ. լաւ ամուսնութիւնը մի իդէալի մտքով ընտանիք երկւոյթ չէ, այլ բարդ և դժուարին հետեանք հազարաւոր տարիների կամքի զարգացման. լաւ ամուսնութիւնը կարող պահպանուել այն մասնաւոր կամքով, որը կրում է իւր մէջ իրօքը չափով (im Kleinen) այդ հազարաւոր տարիների կամքը: Ինչպէս տեսնում ենք, Տիկին Վեբէրը Վեգենէրին հակառակ տեսակէտ է պաշտպանում. սա սեռականութեան մէջ կուլտուր-կերպաւորող տարրն չէ ուղում տեսնել և բարոյական արժէքներն ու նպատակները՝ սեռական հարցի մէջ ընութիւնից չէ կամենում հանել: Բնութիւնը, ասում է Վեբէրը, առաջ է բերում բարին և չարը, բայց անտարբեր է դէպի երկուսն էլ: Արժէքները և նպատակները տալիս է ինքը մարդը: Բնութիւնը չէ կարող ասել թէ երբ կին մարդը բարոյապէս «կին» է և երբ ոչ, այլ կինը ինքն է միայն, որ իւր խղճի մէջ նպատակներ է որոշում և բարոյական գնահատութիւն տալիս: Սեռականութեան սահմանում մասնաւոր չէ կարելի ընութիւնից տուած որբութեան գաղափար որոնել: Մեր այսօրուայ գաղափարը՝ ամուսնութեան սիրոյ մասին, որպէս բարոյական հաղորդակցութիւն (Gemeinschaft)՝ հիմնուած սեռական կենսակցութեան վրայ, չէ կարելի սեռական ընազդից արդիւնք համարել: Մեր ամուսնա-

կան սիրոյ կենսակցութիւնը կուլտուրական պրոցեսի արդիւնք է: Գլխաւոր հարցը արդի բոլոր սեռական (սեռուելը) բարոյական խնդիրները քննութեան մէջ այն է արդե՞օք սեռական կարիքը (not) դիմաց բարոյական պահանջները մեղմացնել պէ՞տք է, թէ ո՛չ: Ամեն մի այդպիսի մեղմացում կտանի մեզ դէպի անկուլտուրականութիւնը. որովհետեւ ամեն առաջագիմութիւն մի ընդհարում է հոգու և բնութեան մէջ. միայն բնութեան հետ մաքառելով յառաջ է գնում կուլտուրան: Մենք դեռ չենք գտել նոր բարոյական իդէալ — ոչ տարփական սիրոյ (erotisch) կեանքի և ոչ ամուսնութեան արդի փոխարինող ձևերի մէջ: Տափական սէրը (Erotik) ընդհանրապէս չէ որոշում սեռական կենսակցութեան բարոյական արժէքը: Մենք ապրում ենք սեռական բնազդի խիստ զարգացման ժամանակում: Գրա համար առանձնապէս ծանրակշիւ է մեզ համար այսօր, շեշտում է Վեբէրը, ամուսնական բարենորոգման հարցը: Ամենից առաջ յիշելու է այստեղ ամուսնալուծութեան հնարաւորութիւնը առանց քննութեան ենթարկելու յանցաւորութեան հարցը և ազատ կենսակցութեան թոյլտուութիւնը: Եթէ պետութիւնը հանդուրժում է պուռնիկութիւնը (պրօստիտուցիա), ապա չպիտի հալածէ և հարճակալութիւնը (konkubinat) որքան էլ բարոյապէս ոտոր լինի այն: Հարճակալութիւնը ի հարկէ չէ տալիս ծնողներին փոխադարձ իրաւունքներ (քանի որ պահպանում է յարատեւ կամքը), այլ միայն պարտաւորութիւններ դէպի իրենց երախաները: Կանայք պարտաւոր են, ամենից առաջ, բարձրացնել իրենց կանացի ինքնայարգութիւնը. աղջիկները պիտի մերժեն ամուսնանալ այնպիսի տղամարդկանց հետ, որոնց պահաւում է սեռական մաքրութեան կամքը. նրանք պէտք է դիտակից դառնան ամուսնութեան հոգեբանութեան, տնտեսական և իրաւական ձևերի մասին: Բայց այդ և նման հարցերը և պահանջները վերաբերում են կանանց շարժմանը, պահանջներ, որոնց իրագործման համար պէտք է աշխատենք: Հին ժամանակի կնոջ իդէալի դիմաց, երբ կինը ցեխի մէջ ընկնելով, պարտաւոր էր լռել ու համբերել՝ մենք գնում ենք նոր իդէալ, որ կինը արեւութիւն ունենայ իրականութեան դէմ առ դէմ նայելու:

Մտերիանա Վեբէրը խնդրի վրայ նայում է աւելի դիտական և հոգեբանօրէն, քան Վեգենէրը: Մենք որպէս սեռական էակներ, ընդհանուր ենք կենդանիներին հետ, բայց որպէս բարոյական արարածներ՝ մենք պէտք է դնենք արժէքներ, նպատակներ, բարձր կոչում և այդտեղ ինքնըստինքեան անտարբեր բնութիւնը կարող է ծառայել մեզ որպէս միջոց կամ որպէս խո-

չընդոտ: Այդ երկուսի մէջ արտայայտուում է ոչ թէ ներդաշնակութիւն այլ լարում, մինչև անգամ թշնամութիւն: Պատմութիւնը և փորձը վկայում են, որ այդ ներքին մաքառումից և զարգացումից է առաջանում բարոյական արժէքները և նպատակները:

Յաւում ենք, որ չենք կարող խօսել, ինչպէս ասել էինք արդէն, ուրիշ դասախօսութիւնների մասին, ինչպէս և վիճաբանութիւնների մասին, որքան էլ դրանք հետաքրքրէ լինին, մանաւանդ Վազների և Հարնակի զիտողութիւնները: Առաջ բերելով երեք դասախօսութիւնների համառօտ բովանդակութիւնը՝ մեր նպատակն էր ցոյց աւել տալ աւետարանական—ուղղութիւն հան 18-րդ համաժողովը ընդհանուր բնաւորութիւնը: Այդ համաժողովը կրում էր աւելի փիլիսոփայական բնաւորութիւն, քան անցեալ տարիները. այդտեղ շօշափուել են հարցեր (Շուլցէ-Գեւերնից, Մ. Վերէր), որոնք վերաբերում էին մարդկային կեանքի ամենախորին պրոբլեմներին: Մեր հասարակական կարգերը, բարոյական և տնտեսական պայմանները կարիք ունեն հիմնական բարեփոխութեան, որի պահանջը աւելի ու աւելի հասունանում է, որքան աւելի մեծ նուաճումներ է անում խոշոր կապիտալիզմը իւր հոռի հետեանքներով: 18-րդ տւետ.—ուղ. համաժողովը գալիս է թարգման լինելու այդ ընդհանրի պահանջներին: Ուշագրաւն այն է, որ ընդհանուր առմամբ բարոյական և այլ բոլոր միւս բարենորոգումների ելակէտը որոնում է Կանտի մէջ: Հոգեբանօրէն աւելի հետաքրքրելի համագումարի մէջ այն հանգամանքն էր, որ մե կին էր, որը զիտաւ ազատ և յայտ յանդիման այնպիսի բաներ ասել, որոնք հակասում են կնոջ և նրա դերի մասին մեր ունեցած հասկացողութեան *):

Ուխտանէս վարդապետ

*) (Ծանօթ. թերեւս աւելորդ չի լինի յիշել. որ Մ. Վերէրը Հայդելբերգի համալսարանի տնտեսագէտ պրոֆէսոր Վերէրի կինն է. որը այս տարի լոյս է ընծայել մի նշանաւոր գիրք՝ Marianna Weber: Ehefrau und Mutter in der Rechtsentwicklung. 1907, 10 mrk.):

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԳԱՐՁԵԱԼ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Ա.

Մեր դպրոցական կեանքի պատմութեան մէջ վերջին երկու տարին շատ տխուր էջեր աւելացան. յատկապէս ցաւալի էր անցեալ ուսումնական տարին իւր բազմատեսակ անկանոն երևոյթներով: Ռուսաց մեծ յեղափոխութեան ազդեցութիւնը աւելածել էր իւր բացասական կողմերով նաեւ. դպրոցական խաղաղ կեանքը, նրա պղտոր հոտանքները կատարեւապէս իշխող էին հանդիսացել մատաղ սերնդի մտաւոր աշխարհում. տհաս պատանիներ քաղաքական և մանկավարժական ծանրակշիւ խնդիրներ էին վճռում մի ակնթարթի մէջ և իրենց կատարեալ տէր և տնօրէն համարելով, թոյլ էին տալիս կատարել ամենայն տեսակ աններելի յանցանքներ: Ուսուցիչները խաղաղութիւն էին մեծ մասով կապը կտրած աշակերտութեան կամայականութիւնների առաջ և նրանցից շատերն ստիպուած էին լուր կամ համակերպուել, աւելի մեծ անախորժութիւններից և անպատուութիւններից խուսափելու համար: Ուսու մանկավարժների ժողովը, որ անցեալ տարի գումարուել էր Ֆինլանդիայում, գաղափար է տալիս մասամբ դպրոցական կեանքի անկման և պատանի սերնդի այլասեռման մասին*: Ի՞նչ պատկեր կստանայինք մեր դպրոցների մասին, եթէ մեզնում ևս մի այդպիսի ժողով գումարուէր և իւրաքանչիւր ուսուցիչ քաջութիւն և համարձակութիւն ունենար ճշմարտութեամբ նկարագրելու այն ամենը, ինչ որ տեղի է ունեցել իւր աչքի առաջ: Բայց ոչ միայն աշակերտութիւնն էր դուրս եկել պարտքի և իշտանց սահմանից, այլ և հոգաբարձութիւններ, ուսուցչական մարմիններ: Նոքա իրաւունք էին համարում ինքնազուլի կանոններ, փոփոխութիւններ յառաջ բերել

* Տես «Արարատ»ի ներկայ համարի պ. Ս Յարութիւնեանի քաղաքագործն յօդուածը՝ «Հայեր և սրգիք» վերնագրով:

առանց բարձր հոգևոր իշխանութեան թոյլտուութեան և հաստատութեան, բայց ոչ միայն այդ, այլ և բացարձակ կերպով ընդկոտ էին հրատարակում հայրապետական կոնգրակների և առաջնորդական կարգադրութիւնների դէմ, որոնց անմիջական հսկողութեան տակ էին գտնուում դպրոցները: Իսկ հոգևոր իշխանութիւնը, ճշմարտութիւնը պահանջում է չլռել, իւր թուլութեամբ, դուրս պահելու գործերակերպով, և մանաւանդ վերջին տարիներս սկզբունք դարձրած անսկզբունք և անհետևողական ընթացքով կրակի վերայ իւղ էր լցնում: Աւելի ցաւալի էր, որ քաղաքական և նոյն իսկ յեղափոխական կուսակցութիւններ պայքար էին մղում միմեանց դէմ՝ դպրոցի մէջ ևս իրենց դրօշակը հաստատելու, և այդ ոչ միայն գրեթե, այլ և ներսում: Նոյն իսկ աշակերտութիւնը բանակների էր բաժանուած: Անշուշտ այս ցաւալի երևոյթիւնների գլխաւոր պատճառներից մէկը ուստաց ինչպէս վերի շէշտուեցաւ, պետական կեանքը չարժող յեղափոխութիւն էր, որի հեռաւոր ալիքները բնականաբար պէտք է ծփային և մեր մտաւոր ու տնտեսական կեանքի մակերևութի վերայ: Բացատրել այստեղ նշանակում է մեղմացնել յանցաւոր երևոյթը: Սակայն և այնպէս իսկ զէմ կլինէր լռել և ոչ մի միջոց չգործադրել այս կամ այն պատճառով տիրապետող դարձած չարիքը արմատախիլ անելու:

Բ.

Բայց տարաբաղդաբար հասարակութեան մէջ բողոքի ձայնը խեղդուած էր տիրող հոսանքների ազդեցութեան տակ: Եւ ի՞նչ անէր խեղճ հասարակութեան բանիմաց և լուրջ մասը, երբ նրանց՝ տարբեր կարծիքների և հասկացողութեան համար՝ փեշի տակից որի ծայրն էր ցոյց տրուում: Երբէք չենք կարող մոռանալ անցեալ տարի պ. Խաժակի նախագահութեամբ Յովնանեան դպրոցում գումարուած ժողովը, որի անդամների մեծ մասը ոչ թէ ուսուցիչներ էին, այլ յայտնի կուսակցութեան պաշտօնեաներ, դեռահաս պատանիներ: Այդ ժողովը ուսուցիչների անունով ընդկոտ հրատարակեց հայրապետական այն կոնգրակի դէմ, որով պէտք է դպրոցական գործին տեղեակ և մանկավարժութեան հմուտ անձինք, որպէս ուսուցչական խմբերի և հոգաբարձութիւնների ներկայացուցիչներ

առաջնորդների հետ միասին, հաւաքուէին Ս. Էջմիածնում և դպրոցների համար ծրագիր ու կանոնադրութիւն մշակէին: Էջմիածնում գումարուելիք համագումարին մասնակցողների թիւը պէտք է մօտաւորապէս 70 լինէր և միայն այդպիսի մարդկանց ձեռքով հնարաւոր էր մեր անկերպարան դպրոցներին ծրագիր և կանոնադրութիւն տալ. բայց մեր նոր հերոսները սրտել էին իրերին սերիշ ընթացք տալ, ազգային գումար պէտք էր ստեղծել, այն էլ իրենց միակողմանի և ծայրայեղ հասկացողութեան համեմատ: Եւ ահա այս նախօրօք որոշուած վճիռն ու տրամադրութիւնն էր իշխում նաև վերոյիշեալ ժողովում: Ոչ որ չէր համարձակուած հակառակ կարծիք յայտնել: Մարդիկ, որոնք բոլորովին տարբեր էին մտածում և աւելի հասկացողութիւն ու փորձառութիւն ունէին մանկավարժութեան և դպրոցական դործի մասին, լուռ էին անպատուութիւններից խուսափելու համար: Յիրաւի, այն սակաւաթիւ անձինք, որոնք փորձեցին ժողովի սխալ ընթացքը ցոյց տալ, իրաւական, պատմական և գործնական տեսակէտներով, ծաղրի, աններելի ակնարկների արժանացան: Եւ դորա հետեւանքն է, որ մինչև այսօր մեր դպրոցները որոշ ծրագիր և կանոնադրութիւն չունին, մի հանգամանք, որ քիչ չնպաստեց նոցա անցեալ տարուայ անկանոն ընթացքին: Բայց նոյն շրջանի մարդիկ այժմ «Ժայռ» և «Խարխա» լրագիրների մէջ դարձեալ ուսուցչական համագումարից և ժողովներից են ծրագիր և կանոնադրութիւն սպասում: Այսպէս կարճ է տեսում ըստ պէի հոսանքներից տարուած մարդկանց յիշողութիւնը: Իսկ թէ ինչ հետեւանք ունեցաւ այսպէս կոչուած կեդրոնական ժողովը, ինչ բնաւորութիւն ունէր և ինչքան ապիկար հանդիսացաւ փոքր ինչ լուրջ դործ կատարելու, ամենից աւելի յայտնի է ժողովի առաջնորդներին, միայն թէ քաջութիւն ունենային հրապարակաւ ևս կրկնել այն, ինչ որ խօսում էին իրար մէջ անկիւններում: Քաղաքական խնդիրների մէջ թեթեամտութիւններ առհասարակ չատ ենք ցոյց տուել վերջին տարիներս, իսկ կեդրոնական ժողովի դոնքիշտական արշաւանքը, որ սկսուած էր դարաւոր, ազգային մայր եկեղեցու դէմ, յաւիտենական անարգանք պիտի մնայ մեր պատմութեան տխուր էջերում: Նոյն ոգին է եղել տարաբաղդաբար նաև մեր դպրոցների փոքր ի շատէ տանելի կարգաւորութիւնը տակն ու վրայ անող զօրութիւններից մէկը:

Գ.

Շատ բնորոշ է այս տեսակէտով Սուխումի շրջանի ուսուցիչների շրջաբերականը. նորա ինքնագլուխ կերպով որոշում են «հէնց այս ուսումնական տարւանից վերացնել քննութիւնները և այժմեանից յայտնել հոգաբարձուներին», «վերջացնել բոլոր (եկեղեցական, կայսերական և այլ) տօները, և փոխարէնը շաբաթուայ մէջ սահմանել մի հանգիստ օր ևս», որոշում են իրենց ցանկութիւնները հոգաբարձութեան կողմից խոչնդոտի հանգիպելու դէպքում, «գասադուլ անել», իսկ եթէ այդ էլ «չազդէ», բոյկոտի ենթարկել հոգաբարձութեան: Եթէ մասնաւոր դպրոցի գասադուլը իրական հետեանք չունեցաւ մեր նոր մանկավարժների որոշումների վերաբերութեամբ, «կայտարարուի ընդհանուր շրջանի բոլոր դպրոցների դատագուլ»: Այն ուսուցիչը, որ կհամարձակուի այսպիսի խռնդիրներում տարբեր կարծիք ունենալ կամ փոխել իւր կարծիքը «կենթարկուի բոյկոտի» և «ընկերական դատի»: Հրատարակում են «բողոք կաթուղիկոտի կոնդակի դէմ թեմական տեսուչների ընտրութեան վերաբերեալ. բողոք հոգաբարձական ընտրութիւնները 1874 թւի կանոնադրութեամբ կատարել հրահանգող կոնդակի դէմ»*:

Եւ այս բոլոր երեխայական անփորձութեան և սոգէտ յաւակնութեան որոշումները գունաւորւում են յանուն դպրոցի յառաջագիւծութեան և մատաղ սերնդի դաստիարակութեան: Սուխումի շրջանի ուսուցիչների գլխով չէ անցել այն միտքը, թէ դպրոցը դասակարգերի մաքառման ասպարէզ չէ: Ի՞նչ կլինի այն դպրոցի վիճակը. ուր ուսուցիչները դատագուլ և բոյկոտ հրատարակեն հոգաբարձութեան կամ բարձր հոգեւոր իշխանութեան դէմ, հոգաբարձութիւնը ուսուցիչների կամ աշակերտութեան դէմ, վերջիններս ուսուցչական խմբի կամ հոգաբարձութեան դէմ: Եթէ մերժում ենք 1874 թուի օրէնքը, ապա ինչ օրէնքով պէտք է առաջնորդուենք: Ի՞նչ հեղինակութեան անունով «մանկավարժական տեսակէտով տարեկան քննութիւնները վերին աստիճանի վնասակար» էք համարում: Ռուսաստանում տիրապետող դարձած քննութեան

* Փայլակ № 17.

ձեռ կարօտ է բարեփոխութեան, բայց ո՞վ առաց, թէ վերստուգութեան և կրկնութեան մտքով եղած քննութիւնները չեն կարող օգտակար լինել, որ երկրում հասունութեան վկայական են տալիս առանց քննութեան: Նշանաւոր մանկավարժներ դժուարանում են բացասական վճիռ տալ, իսկ շատերը բարեփոխուած քննութիւնը միանգամայն օգտակար են համարում, բայց մեր Սուխումի շրջանի ուսուցիչները ժողովն առանց տատանուելու արդէն ամէն ինչ պարզ և վճռուած է համարում: Ազգային ու եկեղեցական տօները վերջացնում է առանց մտածելու, թէ հէնց կրթական և դաստիարակչական տեսակէտով սոքա կարևոր նշանակութիւն ունին:

Սուխումի շրջանի ուսուցիչները դեռ ևս տեսական որոշումներ են արել, և դարձադրութիւնը եկող տարւոյն թողել, իսկ միւս դպրոցներում իրական կերպով դործադրուած են արդէն շատ նման գաղափարներ: Ախալցխայի և Ալէքսանդրապոլի դպրոցների ուսուցիչները աւելի վաղ քոյկոտ հրատարակեցին հայրապետական կոնգակի դէմ: Շուշուայ թեմական դպրանոցում իրական կերպով ընդունուած է ընկերական դատաստանի գաղափարը ուսուցիչների և դեռ ևս խակ, չկազմակերպուած աշակերտների մէջ և այդ իրողութիւններ էր մասամբ պատճառը, որ այսքան յուզեց կրքերը, մինչ հրապարակով ուսուցիչ և աշակերտներ իրար հայհոյել սկսեցին: Ճեմարանի երկրորդ Լսարանի ուսանողները աւարտման վկայական ստացան երրորդեցիների հետ, Նուխուայ դպրոցները փափուեցան կուսակցական և անձնական չնչին պայքարների պատճառով, Գեորգիոյի և Ջալալօղլու դպրոցները ազմկուեցան նման հաշիւներով, Նոր-Նախիջևանի, Շուշուայ թեմական դպրանոցների և մասամբ ճեմարանի սկանդալների և անկարգութիւնների մէջ չնչին տեղ չեն բռնում յեղափոխական և քաղաքական բնաւորութիւն կրող կուսակցութիւնների ազդեցութիւնները, Նախանձելի դրութեան մէջ չէ եղել կարգապահութեան և ուսումնական յառաջադիմութեան կողմից Ներսիսեան դպրանոցի վիճակը:

(Նախանցեալ տարի «Յառաջ» «Ալիք» . . . թերթերը ճեմարանի և երեսնի թեմական դպրանոցի վերաբերութեամբ ամէն տեսակ դրդուեցուցիչ և սուտ խմբագրական լուրեր ու թղթակցութիւններ էին տալում, մերժելով կամ դժուարութիւններ յարուցանելով նոյն իսկ պաշտօնական հերքումների համար, բայց իրենց քթի տակ եղած

Ներսիսեան դպրանոցի մասին Զաքարիայի պապանձում պահեցին այս տարի։ Արդարութեան զգացմունքը աւելորդ չքեցութիւն է կստակցական և անձնական հաշիւների մէջ խրուած անձանց համար)։

Վարչութիւնները երկդիմի են և ոչ վճռական, հոգաբարձութիւնները աշխատում են չեղօք դիրք բռնել իրենց հսկողութեան և խնամքին յանձնուած հաստատութեան մէջ ծագած վէճերի վերաբերութեամբ, ուսուցիչներին ուսմանք թիւր և թերութիւններին յատուկ ազատամտութեան հովերով տարուած, կարծում են, թէ ամէն ինչ կարելի է թոյլ տալ դպրոցական յարկի տակ, աշակերտութիւնը յարգանք և պատկառանք չի ցոյց տալիս դէպի ուսուցչութիւնն ու հոգաբարձութիւնը, որոնք յաճախ մուրալով դպրոց են պահում։ Հասարակութեան և լրագրութեան մի մասը խրախոյս է հանդիսանում իւր բռնած դիրքով և երբեմն այսպիսի գաղափարներ ներշնչում, որ զուլումներին անգամ թոյլատրելի չէ։ «Երբ աշակերտները պահանջում են, պէտք է հեռանայ ուսուցիչը», քարոզում է մի լրագրական հերոս։ Պատանի սերունդը աւելի ևս ծայրայեղութիւնների է հակուում մշտքերի և կարգերի այսպիսի շփոթութեան մէջ ստախոսութիւն, իրենց նպատակին հասնելու համար միջոցների անխտրականութիւն և ամեն տեսակ անպատկառ վերաբերմունք սովորական երևոյթ է դառնում աշակերտութեան մէջ։ Ամօթի, պատկառանքի և կարգապահութեան զգացմունքի փոխարէն հետզհետէ աճում է մինչև հիւանդութեան հասած լիրք համարձակութիւնը։ Ծմարանի մի «համեստ» աշակերտի բաղանիքից ագամային մերկութեամբ լճի փի գնալը, ուր զբօսնում են հասարակութեան երկսեռ ներկայացուցիչներ, վարդապետներ, եպիսկոպոսներ աշակերտութեան մէջ տիրող ոգու ազդանշան է։ Այս և սորա նման սրբան բաղմաթիւ փաստեր կարող ենք յիշել, որոնք ակներև ապացոյց են, թէ պատանի սերունդը այլասեւման ճանապարհի վերայ է կանգնած։

Դ.

Անցածն անցել է. բայց մենք անտարբեր մնալ չենք կարող նոր գալիք ուսումնական տարուայ վերաբերութեամբ։ Մեր մատաղ սերնդի կրթութեան գործը այն-

րան թանգ է, որ նորա համար ցոյց տուած անտարբերութիւնը բարոյական ամենամեծ յանցանքը կլինի: Պէտք է զօրացնել արդար բողոքի և զայրութի ձայները կործանիչ երևոյթներէ և դրութիւններէ դէմ: Լրագրութեան մէջ ամէն կողմից բողոքներ են լուսւմ հասարակութեան անտարբերութեան մասին դէպի դպրոցները յատկապէս նիւթական տեսակէտով, քանի՜ դպրոցներ փակման վտանգին են ենթարկուած եկամուտների սղութեան պատճառով: Շատ միամիտներ անձանթ ժողովրդական հոգեբանութեան դպրոցական տուփերի մասին այսպէս էին խօսում ու ծրագրում, ինչպէս մինստրները միապետական տէրութեան մէջ: Բայց օգային ամբողջները խորտակուում են նոյնպիսի հեշտութեամբ, ինչպէս շինուում են: Պէտք է խնայել և զգուշութեամբ վերաբերուինք ժողովրդի դէպի դպրոցները ցոյց տուած համակրանքը: Ո՞վ կարող է առել, թէ այս անտարբերութեան պատճառը մասամբ հիւսթափութիւնը չէ: Սակայն բանիմաց հասարակութիւնն էլ փոքր ինչ աւելի հետաքրքրութիւն և սրտացաւութիւն պիտի ցոյց տայ դէպի իւր հաստատութիւնները, ոչ միայն չզլանալով իւր լուծման նոցա գոյութեան ու յառաջադիմութեան համար, այլ և թոյլ չտալով նոցա մէջ անկարգութեան և կուսակցական ոգին իշխելու, մատաղ սերունդը սանձարձակութեան ճանապարհով ընթանալու: Վերջապէս պէտք է պարզուել և զործադրուել մեր դպրոցների մէջ այն տարրական, պարզ խնդիրը, թէ դպրոցը քաղաքական և յեղափոխական կուսակցութիւնների պայքարման կամ եկամուտներ որսալու ասպարէզ չէ: Մեր նոր կուսակցութիւնների ամենամեծ սխալն էր, որ քիթները կոխեցին ամէն տեղ և ձեռնամուխ եղան այնպիսի գործերի մէջ, ուր միայն չփոթութիւն կարող են յառաջ բերել: Տարբեր են կուլտուրայի, խաղաղ քաղաքակրթութեան, բարոյական դաստիարակութեան ճանապարհները: Նոքա կարող են փոխադարձապէս ազդել միմեանց վերայ, բայց ոչ նոյն ազբիւրններից բղխել և այն մեթոդներով առաջնորդուիլ:

Ամենամեծ պարտաւորութիւնը դպրոցների կարգաւորութեան և յառաջադիմութեան խնդրում ի հարկէ, մնում է հոգեւոր իշխանութեան վերայ: Օրէնքով և պատմական կեանքի աւանդած պարտաւորութեամբ նա պէտք է լինի դպրոցների բարձր տնօրէնն ու հսկողը: Անփու-

Թուօթիւն ցոյց տալ այս գործի մէջ, համազօր է կոչման
դաւաճանութեան: Որովհետեւ եկեղեցու դաստիարակչա-
կան և քաղաքակրթական վսեմ կոչման լաւագոյն միջոց-
ներէից մէկը դպրոցն է: Փոխարքայի դիւանատան մէջ
շուտով կակտուին մեր եկեղեցու համար դպրոցական նոր
օրէնքներ մշակուիլ: մենք յոյս ունինք Տ. Փոխարքայի
բարեացակամութիւնը դէպի հայոց հնադարեան եկեղե-
ցին և այս խնդրում տեսնել, ինչպէս և կալուածների և
դպրոցների յետ ստացման գործում տեսանք, և մեր
եկեղեցին արտօնութիւն կստանայ լիակատար կերպով,
իւր վսեմ կոչման ծառայելու: Բայց այդ գործը իւր վերջ-
նական հաստատութեան կյանքի ոչ այնքան վաղ: Մա-
հացու յանցանք կլինէր դարձեալ մի տարի մեր դպրո-
ցական կեանքին հետեւել և հարկաւոր կարգադրութիւն-
ներն անել կարողանար: Վեհափառ Հայրապետի դիւանը
միայն իւր ընդարձակ գործունէութեան մէջ անկարող է,
ինչպէս հարկն է, հետեւել դպրոցական գործին և հոգեւոր
Տիրոջ տնօրէնութիւնները խնդրել: Այդ կեդրոնական
մարմինը կամ Ուսումնական յանձնաժողովը հարկաւոր
վիճակագրութիւնները կկազմէր դպրոցների, ուսուցիչների
և աշակերտների թուի մասին, դպրոցների նիւթական և
բարոյական դրութեան մասին, նիւթեր կհաւաքէր և
ծրագիրներ կմշակէր ուսուցիչների թոշակի և ապահովու-
թեան կարգաւորութեան մասին, նոր ուսուցիչներին ցան-
կի մէջ կընդունէր և պաշտօն վարելու արտօնութիւն
կտար, յարմար դասագրքեր կընտրէր և արտօնութիւն
կտար դպրոցների մէջ գործադրելու, կհսկէր հոգաբար-
ձութիւնների և ուսուցչական մարմինների կանոնաւոր
գործունէութեան վերայ, մի խօսքով կգառնար մեր դըպ-
րոցների կարգաւորութեան վերայ հսկող մի մարմին, որ
օժանդակ կլինէր ն. Սրբութեան դպրոցական գործի կա-
ռավարութեան մէջ:

Բայց այս խնդրին մենք դարձեալ կդառնանք:

Կ. Վ. Յովսէփեան

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

Ն. Սրբութիւնը յունիս և յուլիս ամիսների շոգերին անցկացրեց Ս. Էջմիածնում. երբեմն միայն կարճ ժամանակով յաճախելով Բիւրականի հայրապետական ամառանոցը:

Տ. Յուսիկ վարդապետը առանձին կոնդակով նշանակուած է Ն. Սրբութեան դիւանի կառավարիչ:

«Արարատ»-ի ներկայ համարում, «Օտար եկեղեցիներ»-ի բաժնում մեր ընթերցողների ուշադրութիւնն ենք դարձնում միսիսնի կամ քրիստոնէական եկեղեցիների քարոզչութեան և գործունէութեան մասին տուած տեղեկութիւնների վրայ: Այս տեղեկութիւնները լրիւ չեն, այլ կցկաւար, որքան կարողացել ենք քաղել մեր ձեռքի տակ եղած աղբիւրներից, բայց դարձեալ գաղափար են տալիս, թէ պրաւասլաւ, կաթոլիկ և բողոքական եկեղեցիները ինչպիսի ընդարձակ գործունէութիւն ունին իրենց քաղաքակրթական և կրօնական աղագեցութիւնը ընդարձակելու համար: Հեթանոսների մէջ եղած քարոզչութիւնը յատկապէս եկեղեցու պարտաւորութիւններից մէկն է և նորա կենդանութեան ու զօրութեան նշանը: Կար ժամանակ, որ Հայոց եկեղեցին ևս, նման առաքելութիւն էր կատարում: Հիւսիսային ազգերի մէջ՝ Վրաց և Աղուանից երկիրներից զատ, նաև Հոնաց և հիւսիսային ազգերի մէջ: Այդ առաքելութեան նպատակը չպէտք է լինի ձուլել, միացնել նորահաւատներին սեպհական ազգի հետ, այլ քրիստոնէութիւնը և նորա բերած քաղաքակրթութիւնը մատչելի դարձնել նաև խաւարի ստուերների մէջ թափառող ազգերին: Մեր եկեղեցին ևս

չպէտք է անտարբեր մնայ այս խնդրում, չհայելով մեր դժբաղդ վիճակին: Այս միտքը, որ շատերի համար կարող է ցնորական լինել, կարգե՛նք մի անգամ:

Մայր Աթոռում հետզհետէ քաղաքակրթական նորութիւններ են երևում: Մի քանի ամիս է արդէն, որ բանում է ելեքտրական կայարանը և լոյս է մատակարարում վեհարանին, միաբանութեան, ճեմարանին և միւս հաստատութիւններին: Պատրաստ է արդէն ելեքտրազացը, որից տարեկան մի քանի հազար բուլբի զուտ արդիւնք է սպասուում: Փորձեր են կատարուում և արդէն յաջողութեան ակնբեր են շաններ կան ելեքտրականութեամբ գետնի տակից ջուր հանելու համար: Այժմ արդէն մեքենան մօտ 5 դիւյմ ջուր է հանում, ականները գետնի տակ՝ շարունակում են փորել այլ և այլ ուղղութեամբ, որոնց խորութիւնը գետնի տակի ջրի մակերեսից չլինի արշին պիտի լինի: Յոյս կայ, որ յաջողութեամբ պսակուի այս գործը և կարելի լինի այնքան ջուր ստանալ, որ թէ անտառը պահուի և թէ մեծ տարածութեամբ բամբակ և ուրիշ թանկագին բոյսեր ցանուին: Վանքի կալը նոյնպէս կախուում է ելեքտրական ուժով և մեքենայով: Խոտի և ցորենի հունձը կատարուել է մեքենաներով, բայց կենդանիների ուժով. ծախսի և գործի արագութեան կողմից տարբերութիւնը մեծ է: Յոյս ունենք, որ մասնադէտ գիւղատնտես պ. Կոստանգին Մելիք-Շահնազարեանի եռանդի և տոկունութեան շնորհիւ, ագարակի և այգեգործական տնտեսութիւնը հետզհետէ բարեկարգութիւն և կանոնաւոր ընթացք ստանայ:

«Արարատ»-ի յունիսի տետրակի մէջ տեղեկութիւն էինք տուել, որ հ. Խաչիկ վարդապետը՝ Պետերբուրգի հնագիտական ընկերութեան տուած իրաւունքի համեմատ՝ իւր պեղումներն այս տարի ոչտք է սկսէր Դուինի:

« Գրիգորի եկեղեցուց, Այժմ աւետել կարող ենք, որ հէնց գործի սկզբում յաջողութեան է հանդիպել նա, յունիսի 6-ին՝ հիւսիսային կողմի բեմի վերայ՝ բանալով մօտ երկու արշին հողի խորութեան մէջ մօզայիկի մնացորդ: Լուսանկարից երևում է, որ ամբողջ է մնացել հաւանօրէն Աստուածածնի դէմքի կէս մասը, և աջ աչքն ամբողջապէս. աջ այտի կէսը, ճակատը մազերի հիւսուածքով և նիւթուսը: Չախ կողմից նկատուում են բացուած ծաղիկներ: Լուսանկարիչ պ. Դադեանի տուած տեղեկութիւնների համեմատ, մօզայիկը կազմուած է գոյնզգոյն քարերից և ոչ ապակիներից, ինչպէս Զուարթնոց եկեղեցու խաչն էր, որոնցից մեծերը մօտաւորապէս տասը կոպէկանոցի մեծութեամբ: Նրբութիւն արտայայտող մասերի, ինչպէս աչքի և այտի քարերը աւելի մանր են: Նիւթուսը կազմուած է սև քարերից, մազերի հիւսուածքը բաց, աչքը մոյգ շագանակագոյն, կոպերը, ինչպէս և բիւրը աւելի սև գոյներից: Գեղեցիկ մօզայիկներ են գտնուած հայ արձանագրութեամբ երուսաղեմում, մօտաւորապէս ԺԱ. դարու դուրծ: Գրեթէ նայելով ներկայ գիւտը Զուարթնոց եկեղեցու խաչի հետ ցոյց է տալիս, թէ բուն Հայաստանում ևս այդ արուեստը պէտք է մօտը գործած լինի աւելի վաղ ժամանակներից: Հայոց արուեստի պատմութեան համար ուշագրութեան արժանի է այս գիւտը: Մենք հետզհետէ տեղեկութիւն կտանք հ. Խաչիկի պեղումների մասին: »

Յուլիս 20/907 Դուին

Ազգիս Վեհափառ Հայրիկի օրհնութեամբը և Ս. Պետերբուրգի Կայսերական հնագիտական յանձնաժողովի թոյլտուութեամբը երկրորդ ամիսն է, որ ձեռնարկած եմ Գունայ սուրբ Գրիգոր կաթողիկէ եկեղեցւոյ և սուրբ Սարգիս (Սերգիա) եկեղեցւոյ աւերակների պեղմանը:

Առ այժմ բացուած է սուրբ Գրիգորի ամբողջ յատակագիծը նման Թալինի մեծ Կաթողիկէի յատակագծին: Խաչաձև է տաճարի կազմութիւնը. հինգ սեղան, հինգ դուռն, երկարութիւնը սեղանով հանդերձ՝ $55\frac{1}{2}$ արշին մէջէմէջ, պատերի լայնութիւնը՝ 3 արշ. տաճարի լայնութիւնը՝ մէջէմէջ $25\frac{1}{2}$ արշ.: Արևելեան, հարաւային և հիւսիսային մեծ սեղանները լայնութեամբ 10 արշ. հարաւայինի և հիւսիսայինի խորութիւնը՝ անյայտ. Սեղանների կազմութիւնը՝ ներսից կլոր, դրսից հինգ անկիւնով. Դռների լայնութիւնը՝ $2\frac{1}{2}$ արշ. լուսամուտների թիւը՝ անյայտ:

Դուռնայ կաթողիկէի թէ յատակը և թէ առաստաղը մոզայիկներով զարդարած է եղել. հիւսիս արևելեան փոքր սեղանի յատակի վերայ մնացել է բաղդի բերմամբ Դուռնայ Աստուածամօր գլուխը. ձախ աչքի մոզայիկները թափուած. երեսի բերանի մասը նոյնպէս Յատակի վերայ արևմտեան և հարաւային դռների կողմից բաւական տարածութեամբ մոզայիկ յատակ զանազան գոյնզգոյն քարերով դորգաձև բռնուածքով: Տաճարի պատերի ձեփերը նոյնպէս զանազան գոյներով ներկած, ինչպէս Զուարթնոց եկեղեցում: Թէ յատակի և առաստաղի մոզայիկներից նոյնպէս և պատերի ձեփերի ներկած կտորներից բաւական քանակութեամբ ժողովածու ունիմ ապակեածածք դարակներում դասաւորած. ապակեայ կանթեղների կտորտանք, կաւեայ ամանների մասեր, երկաթեայ բեռներ և այլն գործիքների մասեր. գերեզմաններից հանած կերպասեայ հանդերձների կտորտանք, ժապաւենաձև ասեղնագործ նուրբ բանուածքի մնացորդ են: Սուրբ Սարգիս եկեղեցու աւերակներում գտնուած է առ այժմ մի սիւնախարիսխ և երկու խոյակ՝ նման Զուարթնոցի խոյակներին: Հունձի պատճառով ընդհատեցի պեղումներս երկու շաբթով:

Շուգերի պատճառով ամսոյս 9—14-ը պեղումներ կատարեցի Դառնիի Տրդատաշէն սարահարթում: Մի շաբաթուայ ընթացքում հաղիւ կարողացայ 130 շինութեան քա-

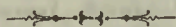
րեր աւերակից գատել: Քարերից նշանաւոր են չորս հատ-
նուրբ քանդակներով սիւնախոյուկներ: Իմ գտած խոյակ-
ներից չորսը գտնվում է Երեւանում՝ Երկուսը հին գիմնա-
զիայի բակում (պ. Թադէոս Քալանթարի տանը)՝ Երկուսը,
Նահանգապետի բակում: Երեքը՝ Աղջաղչլաղ գիւղի Եկե-
ղեցում (շինած 1851) և Երեքն էլ՝ Ձոհրաբլու գիւղի
Եկեղեցում (շինած 1880) Աղատ գետի մօտ: Ըստ վկայու-
թեան Սիմէոն Աբարանցւոյ՝ Գառնիի սիւները բաղկացած
են եղել 24-ից: Առ այժմ յայտնի են 14-ը: Սոյն խոյակ-
ները ամրացրած են եղել սիւների վերայ պղնձեայ գամե-
րով, արճիճեայ հալոցքով: Իսկ շինութեան քարերը իրար
հետ կապած են եղել երկաթեայ կապերով, նոյնպէս ար-
ճիճով ամրացրած՝ ըստ վկայութեան Խորենացւոյ: Գտնուած
են քիւփերի (կառնեղների) վերայ առիւծների բարձրա-
քանդակներ ևն հրաշալի կերտուածքներ:

Շինութեան ներքի յարկը զլիսովին կանգուն է. իսկ
վրայ երկուսը հիմնարկ փլատակների կոյտեր և զանգուած-
ներ են ձևացնում: Հիւսիսային կողմից ինն աստիճան-
ներով բարձրանալիս են եղել վերնայարկը. գտնուած է
առաստաղի և խոյակների վերայի զարդաքարերը: Լիայոյս
եւ որ հմուտ ճարտարապետ Թորոս Թորոմանեանի ջան-
քերով կարելի լինի վերակազմել:

Հաւատքս մեծ է, որ մերազգի կարողաւոր մարդիկ
ուշադրութիւն կգարձնեն ձեռնարկածս պեղումների վե-
րայ և իրանց լուսման չեն խնայի ազգային և եկեղեցական
պատմութիւնը ճոխացնելու հնազիտական լայնածաւալ
պեղումներով և հնութիւններով:

Թանգարանապետ Հայրիկեան նորակառոյց Թանգարանի
Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի.

Խաչիկ Ժ. Վարդապետ Ձուարթնոյ.

Տ Ա Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Փ

Եզիպոսեմ Պատրիարքարան հասած հեռագիր մը կը ծանուցանէ թէ Վոեմ. Պօղոս վաշայի կողմէ կառուցուած նոր դպրոցին բացման հանգէսը կատարուած է Մայիս 28-ին ի ներկայութեան Վոեմ. Պօղոս վաշայի և բաղմաթիւ ժողովրդեան. Ս. Պատրիարքը հեռագրու շնորհաւորեց Պօղոս վաշան այս կարևոր գործը ի գլուխ հանած ըլլալուն համար:

Կարնոյ Առաջնորդ Տ. Զաւէն վրդ. կրկին անգամ հրաժարական մատուցած էր իր պաշտօնէն, բացատրելով այն պատճառները որոնց առջև հրաժեշտ տալ կը պարտաւորէր, պարզելով իր պաշտօնավարութեան ընթացքը: Իսկ միւս կողմէ Կարնոյ Գաւառ. Ժողովը իր տեղեկագրովն կը յայտնէր թէ Տ. Զաւէն վարդապետի պաշտօնավարութեան ընթացքին նկատմամբ տեղի ունեցած գիտողութիւնները անշիմն գտած է և ոսկայն Առաջնորդին փափաքանացը համաձայն համակերպած է իր հրաժեշտին, խորին գոհունակութիւն յայտնելով նորա Ցամեայ բարոք և օգտաշատ աշխատութեանը համար: Խառն ժողովը, Գաւառ. Ժողովոյ այս յայտարարութեան վրայ և նկատողութեան առնելով Զաւէն վարդապետի թախանձազին խնդրանքը զինքը Կարնոյ Առաջնորդութենէն արձակելու մասին, հարկագրուեցաւ ընդունիլ հրաժարականը:

Մուսուլ ունի աղգ. վարժարան մը 20-25 աղաքներէ բաղկացեալ, ունի քահանայ մը և վարժապետ մը, Մուսուլի եկեղեցին շատ պղտիկ է, հազիւ թէ 25-30 տունէ բաղկացեալ աղգայինները իր մէջ կը պարունակէ:

Արմաշի խնամակալութեան գործը.—Ունճեան Մաթուս էֆ. Տիգրան էֆ. Բարաղամեանի հետ իր վերջնական հրաժարականը մատուց Դպրեվանքի Խնամակալութենէն: Այս առթիւ Դպրեվանքին ամբողջ հաշիւներն ալ մատուցուեցան, ուրկէ բացայայտ հը տեսնուի թէ Ունճեան հարազատները հաստատութենէն ի վեր հինգ հազար հինգ հարիւր ոսկի ծախսած են Դպրեվանքին՝ իրենց անձնական քսակէն:

Ս. Պատրիարքը որ արմաշու Դպրեվանքին Խնամակալու-
թեան հրաժարմամբ առժամարար ստանձնած էր Խնամակալու-
թեան պաշտօնը, հարգ մը ներքին մատակարարական և վար-
չական հրահանգներ հաղորդեց երէկ փոխ-վանահայր Տ. Թորգոմ
վարդապետի, ինչպէս նաև Խնամակալութեան հրաժարելէն
առաջ վանքին հարգ մը պաշտօնեաներուն չվճարուած ամսա-
կանները վճարելու համար գումար մը յանձնեց փոխ-վանահայր:
Ս. Պատրիարքին կարգադրութեամբ Դպրեվանքի գործոց յա-
տուկ զիւան մը կազմուեցաւ Պատրիարքարանի մէջ և այդ դե-
ւանին քարտուղար անուանուեցաւ Տ. Ղեռնդ վրդ. Դուբեան:
Տ. Թորգոմ ծ. վրդ. այսօր կը մեկնի Արմաշ:

Եղեփայեցի Պատրիարքարան քաշուած հեռագիր մը կը ծա-
նուցանէ թէ՛ տեղւոյն աղգայիններէն մաս մը, քահանայական
խնդրին պատճառաւ որոշած է դաւանափոխ ըլլալ և շուտա-
փոյթ անօրինութիւն կը խնդրուէր: Պատրիարքարանէ երրորդ
անգամ ըլլալով՝ հեռագրուեցաւ Այնթապ Տ. Փառէն վարդա-
պետի և երկրորդ հեռագիր մըն ալ քաշուեցաւ Մարաշ՝ եթէ
երբէք դեռ հոն կը գտնուի, որպէս զի անմիջապէս մեկնի Եդե-
սիա: Ամօթ, այսպիսի խնդիրները համար կրօնափոխութիւն:

Ս. Պատրիարքին մասնակի կարգադրութեամբ Աղգ. վար-
ժարաններու առաջինից ամսավերջի գրաւոր հարցաքննութեանց
ներկայ պիտի գտնուին վարդապետներ և պիտի տեղեկագրեն
թէ՛ կրօնքի ու բարոյագիտութեան դասերը ի՞նչ չափով և
որո՞նց կողմէ կաւանդուին:

Ուսումնական խորհուրդը իր շարաթաղան նիստը կազմեց
անցեալ ուրբաթ օր Ղալաթիոյ Խորհրդարանին մէջ: Հետեւեալ-
ները հաղորդուած են մեզ հրատարակութեան համար.—

1. Ս. Պատրիարք Հայրը գրով մը կը յանձնարարէր 1894էն
ցարդ Աղգ. վարժարանաց մէջ գործածուելու համար վաւերա-
ցեալ դատաբերոց մէկ ցուցակը կազմել և ներկայացնել նոյն
գրքերու մէկ մէկ օրինակներովը: Խորհուրդն այս պաշտօնագրին
ընթերցումէն յետոյ, հարկ դատեց ստանալ կրկին Ն. Ս. հրա-
հանգն յարակից ինչ ինչ պարագաներու վրայ, և յետ այնորիկ
ձեռնարկել ի գործ: Միւս կողմէ, իր մէջէն Մասնակցութեամբ մը
կազմեց զբաղելու համար առանձին այդ խնդրով, որու ան-
գամներն են՝ Պետրոս էֆ. կարապետեան, Ստեփան էֆ. Կուր-
տիկեան և Տրեթ. Յակոբ էֆ. Թօփճեան:

2. Կազմական Կանոնադրին 31-րդ յօդուածին տրամադրութեանց համաձայն՝ Խորհուրդը նկատելով որ ուսուցչական ընտրելեաց քննութեանց ժամանակը կը մօտենայ, կազմակերպեց Քննիչ Յանձնաժողովն՝ կրօնի և քարոյադիտութեան քննչին ընտրութիւնը վերապահելով Ս. Պատրիարք Զօր. Նոյն Յանձնաժողովոյ անդամ կարգեց՝

Հայերէն ճիւղի համար՝ Երուանդ էֆ. Տ. Անդրէասեան, Նշան էֆ. Թորոսեան:

Իմաստասիրական ուսմանց եւ մասնագրութեան համար՝ Տօբթ. Յակոբ էֆ. Թօլիճեան:

Օսմանեան ճիւղի համար՝ Ստեփան էֆ. Կուրտիկեան, Պետրոս էֆ. Կարապետեան:

Փրանսերէն ճիւղի համար՝ Յարութիւն էֆ. Յովհաննէսեան, Սրապիոն էֆ. Թղլեան:

Բնական եւ բնապատ. գիտութեանց համար՝ Նշան էֆ. Ղուկասեան, Իգնատիոս էֆ. Մուրատեան:

Չափական գիտութեանց համար՝ Յովհ. Մուրատեան, Գարեգին էֆ. Գալաֆեան:

Ընդհ. պատ. եւ Աւիսահագր. համար՝ Գրիգոր էֆ. Մարգարեան, Միքայէլ էֆ. Շամտանճեան:

Առօնին սնտարեան համար՝ Տիկ. Ջարուհի Գալէմբեարեան:

Ձեռագործ եւ ձեռագլխոյրիւն՝ Տիկ. Աղաւնի Նիկողոսեան, Օր. Արաքոսի Արապեան:

Գեղար. գծար. համար՝ Խաչիկ էֆ. Թահթաճեան, Սիմոն էֆ. Եազճեան:

Նրաժեսութեան համար, Գր. էֆ. Մէհտէրեան, Լևոն էֆ. Զիլինկերեան:

Քաղուածք «Մանգումէի էֆրեար» ից

Յունիսի 10-ին Ս. Պատրիարքի նախագահութեամբ, Եպիսկոպոսների, վարդապետների խումբն ընդմութեան և ուխտաւորների ներկայութեամբ տօնուէլ է Կ. Պոլսոյ Բերայի Ս. Երորդութեան եկեղեցու 100 ամեակը: Ս. Պատրիարքը քարոյ է խօսել, իսկ այդ առթիւ կազմուած զբաղման հանդիսի ժամանակ աշխարհիկ և հոգեւորական բանախօսներ արել են թաղի, եկեղեցու և նրա հաստատութիւնների պատմութիւնները: Բերայի եկեղեցին ունի հիւանդանոց, դարմանատուն, որուն յարատեւութիւնը կաշխատին պահել թաղեցի տիկիները ու Հայ ըթիշկ-

ներ: Բերայի հայ բնակչութիւնը, ըստ բանախօս Ալպոյաճեանի, հիմնուած փէ. դարու սկզբում՝ դադթելով Ղալաթիայից 1805 թ. Գրիգոր ամիրա գնել է 1500 մետր տարածութեամբ մի գետին, որի վերայ շինուած է եկեղեցին և ուրիշ շէնքեր: Բայց 1810 թ. այրւում է փոքրաշէն եկեղեցին և ժամանակի Ստեփանոս Աղաւնի պատրիարքը շինում է ներկայ հոյակապ տաճարը: Յայտնի դրագէտ Հրանտ Ասատուր Բերայի վարժարանները պատմութիւնն է արել. առաջին վարժարանը հիմնել է Միխիթար Աերաստացին, ուր և դաստիարակել է, դուցէ և Թադւոր վարժապետը: Ներսէս Ե. Աշտարակեցին 1783 թ. եկել է Պօլիս և կատարելագործուել է այդ վարժապետի մօտ:

Բերացիների այսպիսի համայնական կեանքն ու հետաքրքրութիւնը իրենց թաղի եկեղեցական կեանքով օրինակելի կարող է լինել մեր ռուսահայոց համար:

Յունիսի 13-ին Ս. Պատրիարքի նախագահութեամբ մեծ հանդիսով ատնուել է Աղգային հիւանդանոցի 75-րդ տարեդարձը:

Հայերը գաղթում են Տանկասանից

Մեր լրագրութեան վերջին գոյժը հայերի խմբովին դադթն է, որ գնալով սասականում է: Գաղթում են յատկապէս Մուշի և Բաղեշի (Բիթլիսի) գաւառներից (Բիթլիսի վիլայեթութիւն): Գաղթը երկու ուղղութեամբ է կատարուում, ոմանք գալին են դէպի Ռուսաստան, միւսոնք դէպի Ամերիկայ: Արտասահմանի լրագրութիւնը «Тифлис. Лист.» ասելով՝ երկու բանակի է բաժանուած գաղթականութեան շարժառիթի նկատմամբ: Ոմանք տեսնում են այս շարժման մէջ Ռուսաց «ծածուկ գործակալներին» մատը, այլք՝ Իլդիզ—Կիոսկի «Հայաստանը առանց Հայերի» սկզբունքը իրագործելը: Թէ որքան անհիմն է առաջին ենթադրութիւնը և ճշմարտութեան մօտ երկրորդը՝ բանական է յիշել մերձաւոր անցեալը, երբ Հայոց կառավարչներից յետոյ Ռուսահայաստանի գիւղերն ու քաղաքները ողողեցին հայ գաղթականները: Հանդարտուելուց յետոյ, երբ փորձ փորձեց Ռուսաց կառավարութիւնը յետ դարձնել գաղթողներին, անդրդուելի արգելքի հանդիպեցաւ Տաճ. կառավարութեան կողմից. նոյն իսկ ծածուկ դարձոյնները բռնուեցան, կամ կրկին ստիպուեցան վրախել, կամ յաւիտեանս բանտերում նստել:

Նոյն վիճակն ունեցան Մակեդոնիայից Բուլղարիա ժամած գաղթականները, երբ Բուլղ. իշխանութիւնը ցանկացաւ նոցա Մակեդոնիա ուղարկել:

Թէ որքան այս դիւային դործը հոգածութեան առարկայ է դարձած թիւրք կառավարութեան համար՝ երևում է այն «գաղթականական յանձնաժողովից» որ տարիներ առաջ կազմակերպել է Սուլթանը և առել իւր լինամակալութեան տակ: Իւր Պետական ծախքերին (գորքին և ոստիկանութեան) շնորհիւ կառավարութիւնը առատ եկամտի աղբիւրներ է նշանակել յիշեալ յանձնաժողովի սնտուկի համար, և այդ եկամուտը միայն 1899 թուի Իբրատէի համաձայն՝ հասնում է 60,000 ոսկու, թող հետզհետէ շնորհուած աղբիւրները:

Այս բոլոր ոսկիները ծառայում են գաղթականութեան դործը թեթեւացնելու: Գաղթել ցանկացող Հայու տունը, կալուածքը գնել, ուրեմն միջոց տալ գաղթելու, իսկ կայքը յանձնել եկաւոր թուրքի կամ լեզկու, սրոց հոտանքը միշտ կայ և գնալով սաստիկանում է: Եթէ այս բանի վերայ աւելացնենք և այն հանգամանքը, որ Ռուսաստանի ժողովրդի համար հողի պահպանութիւն է զգացուում, և շատ մօտ ապագայում Մեծ Ռուսաստանը ինքը գաղթավայրերի պիտի մանգայ, և Մանճուրական կորստաբեր պատերազմի նպատակներից մինն էլ մօտիկ ապագայի գաղթավայրն էր եղել, այն ժամանակ պարզ կլինի այն տնհիմն «Ռուս դորձակալների մօտը» տեսնել Հայոց գաղթականութեան մէջ և կարելի է ասել, միակ և միակ գաղթելու պատճառը թիւրք կառավարութեան դժոխային քաղաքականութիւնն է:

Ս. Յարութիւնեան.

ԿԵԴՐ. ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ ԿՐԾՆ. ԺՈՂՈՎՈՅ

ԱՏԵԱՆԸ ԵՆԵԼԻՔ ԱՄՈՒՄՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐՈՒ ՀԱՄԱՐ
ՀՐԱ ՀԱՆԳ

1. Որ և է ամուսնական խնդիր, որ ամուսիններու իրարու վրայ գանգատներէն ծագում կառնէ, պէտք է նախապէս Մայրաքաղաքի մէջ Գատառտանական Խորհրդոյ կողմէ, և գաւառաց մէջ վիճակային Գատառտանական Խորհրդոյ և Կրօնական ժողովոյ կողմէ գատառտանական ոճով քննութեան ենթարկուած, և գանգատանաց նւթ եղող իրողութիւնը հաստատուած ըլլայ:

2. Հետեւեալը որ և է խնդրագիրը որ մասնաւորաց կողմէ Կեդր. Վարչութեան Կրօն. Ժողովոյ կամ Պատրիարքարանի Կուղղուի, Ժողովոյ ատեանը, չկրնար ելնել, այլ ըստ պատշաճին, Կյղուի Դատաստանական Խորհրդոյ կամ Առաջնորդարանին:

3. Դատաստանական Խորհրդոյ կամ վիճակային Կրօն. Ժողովոյ տեղեկագիրը, օրինաւորապէս խմբագրեալ, իւր բոլոր յարակից վիպագիրերով և փաստաթուղթերով, Կյղուի Պատրիարքին, Կեդր. Կրօն. Ժողովոյ որոշման ենթարկուելու համար:

4. Կրօն. Ժողովը՝ իւր Ժողովականներէն միոյն կյանձնէ տեղեկագիրն ու յարակիցները ստուգելու համար, թէ պահանջուած պայմանները լրացուած են, ու եթէ լրացուած չեն, լրացուելու համար ետ դարձուին:

5. Երբ տեղեկագիրն ու յարակիցները օրինաւոր կերպով դրուած և լրացած են, Կեդր. Կրօն. Ժողովոյ ատեանը կելնեն, և ամուսնական գործոց յատուկ նիստերուն մէջ կկարդացուին և կքննուին:

6. Ժողովը խնդրոյն օրինաւորութեան և գանգատանաց իրականութեան վրայ համոզում գոյացուցած ատեն իւր առաջին վճիռը կարձակէ, որուն արգիւնքը կը լինի ամուսնոց առժամեայ ըստանում, արգար կողման սնունդի իրաւունք, և խնդրոյն յարմար պայմաններու ներքե հաշտութեամբ փակուելու գիտամամբ դրուած պայմանաժամի որոշում:

7. Այդ պայմանաժամը Ժողովոյ կողմէ կորոշուի անձանց և տեղւոյ և իրողութեան պարագայից համեմատ, և վեց ամիսէ առաջ դատը չկրնար նորոգուիլ:

8. Պայմանաժամէն վերջ, երբ դատը կը նորոգուի, պէտք է որ նոր տեղեկագիր մը կազմուի կատարուած իրողութեանց և տեղի ունեցած դիպուածոց վրայ: Տեղեկագիրը կկազմուի Մայրաքաղաքի մէջ Պատր. Փոխանորդին և գաւառաց մէջ վիճակին առաջնորդութիւնը վարող եկեղեցականին կողմէն:

9. Այդ տեղեկագիրէն յառաջ եկած եղբակցութեան հիմամբ, Կեդր. Կրօն. Ժողովը կուտայ օրինական վճիռը, ընդ որս և լուծման վճիռը՝ եթէ տեղի կայ:

10. Կեդր. Կրօն. Ժողովը լուծման վճիռը կուտայ միայն այնպիսի պարագայից մէջ, յորս ամուսնութեան նուիրական կապը յանցապարտ գործով կեղծանի, կամ ապօրինի կատարման պատճառով ուռ ոչինչ կը համարուի, կամ բնական արգելքի պատճառով անհնար կդառնայ:

11. Երբ Կեզը Կրօն. ժողովը իրողութեանց պարագաներուն մէջ յատակ չգտներ հիմնական պատճառները, կամ թէ տարադէպ պարագաներու և կնճիռներու դժուարութիւններ կտեսնէ, խնդիրը Ամենայն Հայոց Հայրապետական Մայր Աթոռոյն Գերագահ Եղևանութեան կներկայացնէ:

12. Ամէն պարագայի մէջ՝ մի անգամ կամ քիչ անգամ պատահած կամ առանձնական բնութիւն ունեցող յանցապարտ գործողութիւններ չեն կրնար լուծման բաւական պատճառ համարուիլ, այլ միայն տեղական և հաստատական և հրապարականախատ դարձած գործողութիւններ են, որ ամուսնութեանց լուծման կրնան պատճառ և հիմ լինիլ:

13. Նմանապէս ոչ երբեք ամուսնական լուծման վճիռ կամ վերստին ամուսնութեան արտօնութիւն կրնայ տրուիլ երբոր փոխադարձ յանցապարտութիւն տեղի ունեցած է՝ կամ թէ արդար կարծուած կողմը յանցապարտ կողման դայթակղելուն կամ տկարանալուն առիթ տուած է:

Կեզը, Վարչութեան Կրօնական Ժողովոյ որոշմամբ կազմեցաւ հրահանգս ի ԻԶ. գումարման, յ12 Յունիսի 1907 ամի, և մեք վաւերացուցանեմք և հրամայեմք ի գործադրութիւն:

Ի Պատրիարքարանիս ի 15 Յունիսի 1907

Պատրիարք Կ. Պոլսոյ
ՄԱՂԱՔԻՍ ԱՐԳ-ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ.

ՈՐԳԻՔԸ ԵՒ ՆՈՅԱ ՀԱՅՐԵՐԸ *)

Հին և նոր սերնդի մէջ՝ կեանքի երևոյթները գնահատելիս՝ միշտ եղել է մի տարաձայնութիւն, և այս հասկանալի է: Հին սերունդը կեանքը գնահատելիս՝ շարունակ աչքի առաջ ունի փորձը—non possumus—այն սահմանափակումները, որ աշխարհը ամէն մի մարդու ձգտմանց առաջ քաշում է: Նոր սերունդը՝ ընդ հակառակը՝ ամէն բան համարեա բացառապէս իւր ցանկութեանց—volumus—տեսակետից է քննում, և մինչ առաջինը ցանկութեան յառաջ մղող ուժին անփտահութեամբ է վերաբերում, ձգտում է այն զսպել և փորձից հանած դասին աւելի արժէք, քան որ հարկն էր, վերադրում, երկրորդը, նորը, չափազանց անտես է առնում, արհամարհում է փորձը և դադարաւոր նշանակութիւնը գերակշիռ է նորա աչքում: Սակայն այս տարբերութիւնը՝ նոր և հին սերունդներին իրար հասկանալու, յարգելու ոչ մի արգելք չէր յարուցել, ոչ էլ ցանկալի էր, որ այդպիսի մի բան գոյութիւն ունենար: Մի կողմը ապրածի ու տեսածի հեղինակաւոր ծանրութիւնը, միւս կողմը մաքուր ձգտումների կշիռը իրար չափաւորում էր և կեանքի ներդաշնակութիւնը հասարակութեան մէջ պահում:

Բոլորովին այլ յարաբերութիւն է նկատուում մեր ժամանակի սերունդների մէջ: Հազիւ կարելի է ցոյց տալ մի այլ դարաշրջան, երբ իրարից այնքան հեռացած լինին «հայրերն ու որդիները», քան այսօր: Ընդհանուր առմամբ շատ թոյլ է նոցա բարոյական կապը. նոքա իրարից զանազանուում են ոչ միայն գործառնութեան միջոցներով, այլ և տարբեր կերպով են պատկերացնում նոյն իսկ գործի նպատակը ու յարաբերութիւնը, որ ծայրից ծար թշնամական է և իրար հակասող:

*) Քաղուածօրէն «Церк. Вѣст.» № 17-ի առաջնորդից:

Այս մասում պերճախօս վկան դպրոցական յուշագրերը, արձանագրերը և ղեկուցումներն են, որ ամբարօւել են վերջին տարիներում թէ հաստատութեանց և թէ լրագրերի մէջ. միայն այս ցաւի մասին են խօսում և ամէն տեսակ դպրոցական տեղեկագրեր: Իբր օրինակ վեր առնենք այն «Առաջին համառուսական ուսուցչական և միջնակարգ դպրոցների գործիչների ժողովը» Իմատրայում 1906-ի Փետր. 9—11: Այս ժողովի արձանագրութիւնը, որ չի կարելի միակողմանի կամ աչառու համարել, մանաւանդ թէ յօգուտ հին սերնդի վերաբերմամբ:

Զեկուցագրերից շատերը պնդում էին այն աշակերտապետութեան և աղօր հետ կապուած արտառոց վարմունքների մասին: Տեղ տեղ ստորին դասարանի աշակերտները սկսկսել են քշել իրենց ուսուցիչներին դասարաններից և վարչութեան կարգադրութեանց դէմ բողոքել: Ուրիշ պատգամաւորներ հաստատում էին, որ միջնակարգ դպրոցի աշակերտները շատ յաճախ անվստահութիւն են ցոյց տուել իրենց ծնողների ժողովներին և որպէս զի հասնեն իրենց ցանկութեան, կազմել են յատուկ «Համառուսական աշակերտաց դաշնակցութիւնը»: Ըստ երևոյթին էլ առաջ գնալու տեղ չի մնացել:

Արձանագրութեանց մեծ մասը գլխաւորաբար աշխարհիկ դպրոցների մասին է. որովհետեւ ուրիշ հաստատութիւններից ներկայացուցիչներ չեն եղել այն ժողովում: Բայց բոլորիս էլ յայտնի է, որ հոգեւոր դպրոցներում գործը աւելի լաւ պայմանների մէջ չէ, ոչ միայն արական այլ և իգական դպրոցները աշակերտապետութեան յայտնի ապացոյցներ են տալիս. հարկաւ (վերջիններում աւելի նուազ չափով): Այս անկարգութեանց և քառասական վիճակի մասին որքան ուզէք նիւթ՝ առատութեամբ կգտնէք Իմատրայի ժողովների արձանագրութեանց մէջ:

Ի՞նչպէս նայել այս երևոյթին. ի՞նչպէս գնահատել, կամ վերջապէս ի՞նչ պատճառների վերագրել այս անծայր և անմիտ յուզմունքները: Արդեօք համարել այն մի-

լուսաւոր ապագայի սաղմերը, աշդեօք նոր և լաւագոյն արշալոյսն է աւելի բազդաւոր կեանքի, թէ՛ այդ մի ինքն ըստ ինքեան ոչինչ լաւ բան չխոստացող, անբնական զարգացման ծնունդ է և հետեանք հասարակական կեանքի բարոյական անկման:

Հին և նոր սերնդի այս տարաձայնութեան առթիւ զանազան հայեացքներ կան, որ երկու հիմնական տեսութեանց կարելի է վերածել: Կան մարդիկ, որ աշակերտական շարժման մէջ տեսնում են մի բնական հակադրեցութիւն երիտասարդների կողմից, ուղղուած Հին սերնդի սովորութեանց դէմ, մի ձգտում դէպի լուսագոյնը և վսեմը, բոյական պահանջների մի առողջ ծնունդ, ծնունդ նոր Ռուսաստանի ազատասէր, անկեղծ և ջերմագին:

Միւսները, մեծամասնութիւնը, ընդհակառակը միջնակարգ դպրոցների աշակերտաց ձգտումը դէպի ինքնավարութիւն՝ համարում են բարոյական անկման նշան, դաւաճանութիւն մեր լաւ անցեալի դէմ և ապագայի վատ նշան: Այս վերջին կարծիքին են ծնողներից շատ շատերը և փորձառու դաստիարակները: Նոքա ապշած հետեւում են իրենց որդոց դատողութեան ու գործին և հաստատում են, որ նոցա (որդոց) հոգեբանութիւնը բոլորովին խորթ է իրենց (ծնողաց և դաստիարակչաց) համար և նոցա մէջ (որդոց ու ծնողաց) այլ ևս չիման և հաղորդակցութեան ոչ մի կէտ չի մնացել, վերացել է:

Հայրերի և որդոց միջի այս տարաձայնութիւնը բացատրում են համարեա ամբողջովին երեխաների վերայ եղած դրօս, կողմնակի ազդեցութեամբ որը եկել է, Աստուած գիտէ, հրաւրից և անզգալաբար փչացնում է նոցա, բարոյապէս խանդարում է ամենայն կարգ և կանոն և խաղաղ կեանքը դարձնում է արկածալից, ազմկաւոր: Սակայն այստեղ մի թիւրիմացութիւն, մի սխալ կայ, որ պէտք է լուսաբանել:

Միջնակարգ դպրոցներում աշակերտաց յուզումը սկսուեցաւ հասարակաց շարժման հետ և սերտ կապ ունի

վերջինիս հետ: Այս մի բարեյաջող հանգամանք է, ըստ երևոյթին, և խոստանում է լաւ ապագայ: Բայց հարկ չկայ աչք փակել այն իրողութեան առաջ, որ միջնակարգ դպրոցների աշակերտական խլրտումները՝ նախ քան հոկտեմբերի 17-ը և յետոյ էլ՝ շատ սուր կերպով տարբերուում են իրարից թէ իրենց նպատակով և թէ ընդթով. նոյնը պէտք է ասել և աւելի յետին ժամանակներս շարունակողների մասին ընդհանրապէս:

Մեր վերիւր յիշած Իմաստբայի ժողովում Նիժնի Նովգորոդի պատգամաւորը ասում է, որ աշակերտները սկսել են խռովութիւն և խայտառակութիւններ ստրբել ամեն մի անբաւարար թուանշանի համար և թէ աշակերտները նոյն իսկ իրենց խոստովանութեամբ ծուլացել, անհոգացել են՝ յաճախ կրկնուող ազմականների և դատադուինների շնորհիւ: Շատ ժամանակ չէ անցել, որ լրագիրները հազորդեցին թէ ինչպէս աշակերտները այլանդակ դուարձութիւնների մէջ բաւականութիւն են փնտրում և ի չարը են դործ դնում աշակերտական միութիւնը, նահանգական քաղաքում, Օրլովում, Կազմել են «Գարեջրի ընկերութիւն» որի նպատակն է այդ խմիչքով և անբարոյական խառնակութեամբ յաղեցնել իրենց դժգոհութիւնը կեանքից: Առ հասարակ աշակերտական շարժման այն գաղափարական լուսաբանութիւնները և տեսութիւնները, որ իբր մխիթարական երևոյթ փառաբանում են ումանք, աւելի երեւակայութեան արգիւնք են, քան թէ լուրջ ուսումնասիրութեան և համապատասխան չեն մույլ իրականութեան: Ճշգրիտ պատկերը շատ հակակրեւի կողմեր ունի և չափազանց հեռի բարոյական բնասրտութիւն կրելուց: Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ այս բանը ապագայ հայրենիքի համար շատ վատ նշան է, որ ոչինչ մխիթարական բան չի խոստանում:

Մենք այնպիսի օրերում ենք ապրում, որ թէ մասնաւոր կեանքի, թէ հասարակական, թէ միջազգային յարաբերութեանց մէջ լարուած գործունէութիւն և ոգեւորութիւն է պահանջուում և յաղթանակը նորանն է, որ

անստատն հաւատ ունի իւր գործի վերայ և տսկուն ու անգուլ աշխատանք: Այսպիսի կեանքի համար անպէտք է մի սերունդ, որ կրթուում է անգործութեան կամայականութեան գրկում. առանց կամքի կրթութիւն, առանց հաստատուն և որոշ սկզբունքների՝ կտրուած պատմութիւնից. մի խօսքով անկայուն հոգեբանութեամբ: Այս տեղ այլ ևս ոչ մի յաջողութեան յոյս չկայ, նոյն իսկ այս տեսակ անհատներից կազմուած հասարակութիւնը, ոչ թէ ոյժ, զօրութիւն է ներկայացնում, այլ տկարութիւն և անընդունակ իւր առանին գործերը կարգաւորելու, զուրկ ոգևորող անհատներից և պիտի ընկնի անհաւասար մրցման մէջ՝ յաղթուած և թշուառ: Ահա այն տխուր հեռանկարը, որ բաց է անսւմ մեր առաջ այս ինքնավար սերունդը:

Սակայն ճշմարտութիւնից հեռի է և այն հայրերի և դաստիարակների կարծիքը, որ այս յուզմանը պատճառ համարում են միայն արտաքին ազդեցութիւնը և աչք են փակում այն հոգեւոր կապի առաջ, որով «Հինը» և «Նորը» միացած են: «Հայրերը» ի զուր են կարծում, որ կատարուած շփոթութիւնը մեքենայական ձևով է յառաջ եկել. այլ «հարը զաղսի կերան և տտամունք որդոցն առան». «Նոր սերունդը մարմին ի մարմնոյ նոցա է և տրին՝ յարենէ»: Ամենից առաջ հայրերն են մեղաւոր այն բոլորի համար, որ կատարուել է և կատարուում է. ժամանակիս դպրոցական բոլոր չարիքների յանցանքը ամենից առաջ ընկնում է «հայրերի» վերայ:

Դիտաւորապէս նոքա են պատրաստել այն հոգը, որ բուսցնում է ամէն տեսակ անընական երկոյթներ և բարոյական քայքայիչ պտուղներ տալիս: Նոքա են առաջին մեղաւորը, որ դպրոցը կորցրել է թէ իւր զսպող և յառաջ մղող զօրութիւնը: Ովքեր են ժամանակիս «հայրերը», ինչ իդէալներով թեոկոսել են կեանք, ինչ նպատակների ծառայել:

Յայտնի է, որ անցեալ դարու վերջին քառորդի մեռեալ շրջանը շատ վատ ազդեց կատարեալ, բարոյական

և եռանդուն բնաւորութիւն յառաջացնող պայմաններէ վերայ: Լայն ձեռներեցութիւն, ինքնագործունէութիւն, մարդկային արժանեաց հաւատարմութիւն, պարտուց զգացմունք, մի խօսքով այն ամէնը, ինչ որ կազմում է բնորոշ գծեր ազատ և բարոյապէս անկախ անձնաւորութիւն՝ մեղանում ամէն կերպ ճնշուում էին երբեմն ամէն տեսակ շղոյղութեամբ, կաշառք, ատրիճաններ, շքանշաններ, արտօնէութիւններ և տիտղոսներ շռայլելով, երբեմն երկիւղով և սպառնալիքով՝ նոյնպէս ամէն տեսակի՝ սկսած նշանաւոր Յօրգ կետից և վերջացնելով բանտով, բեռնային երկրներ աքսորելով: Մի և նոյն ժամանակ դիտաւորեալ թէ առանց դիտաւորութեան ամէն կերպ քաջալերութիւն մատուցանում Մոլչալիկների (Молчаливых) տիպի ներկայացուցիչներին, գռեհիկ իգէալների տէր անձանց, ամէն տեսակ կասկածամիտ մարդկանց, անմիջական շահը ամէն բանից բարձր դասողներին և նիւթապաշտներին:

Յիշենք թէ ինչ էր գրում այս տութիւ վերջին պատերազմի ժամանակ հանգուցեալ Մ. Ի. Գրադովիցովը, որի վերայ, ինչպէս բիւրոկրատիայի գոտին պատկանող անհատի, չի կարելի կասկած տանել ոչ կրքի և ոչ էլ անգիտութեան համար: Նա շատ լաւ ճանաչում է իւր շրջապատը, երբ հարց տուին թէ ինչո՞ւ ոչ մի տաղանտաւոր մարդ չերեաց Արեւելեան այս կռուում Ռուսաց կողմից, այն ինչ ճապոնացիք տառնեակներով հերոսներ տուին պատմութեան, պատասխանեց. «Ամէն տաղանտ, ուրեմն և ինքնուրոյնը, մեղանում շարունակ մղւում է եղիլ յետին շարքերը և այնտեղ ճնշուել ու բոլորովին ոչնչացել»:

Այսպէս ուրեմն մեղանում կեանքի կարգադրիչները եղել են անձինք կասկածելի բարոյական արժանիքներով, որոնց ամէն մի գործին կաշելը ձգել է անոր բարոյական արժանիքը և առաջ է քաշել երկրորդական կողմերը՝ սպանելով գլխաւորը: Գալով սովորական քաղաքացուն՝ կառավարողների բարոյական ախտը անցել է և կառա-

վարդներին և տուել իւր թունաւոր պտուղը:

Այս ախտով վարակուած հասարակութիւնը շատ սիրուն դուրս է բերել հանգուցեալ Ա. Պ. Չելսով իւր բազմաթիւ վէպերի և վէպիկների մէջ, ուր բոլոր դասակարգերից էլ այդ անդոյն, առանց սկզբունքի և դաւանանքի անձինք՝ կազմում են իսկապէս այն «հայրեր»ը, որոց ծընունդն է ժամանակիս մատաղ սերունդը:

Եւ այսպէս այն գործը, որ պահանջում էր յատկապէս մաքուր ձեռք, յանձնուեցաւ այնպիսիներին, որոնք ոտք են դրել հասարակական ասպարէզ բարձրագոյն շարժիչ գաղափարներ մերժելով և արտաքին յաջողութեան Աստուծուն «երկիրպագանելով»*):

Եթէ ի նկատի առնենք այս բոլորը, յուսամք թէ հասկանալի կլինի և պարզ՝ անկողմնապահ հանդիսատեսի համար՝ որ երիտասարդ սերնդի բարոյական անկայունութեան գաղտնիքը հէնց գաղուած է նոցա «հայրեր»ի մէջ, այն բարոյապէս կիսաւէր հասարակութեան, ուր շնչում և զարգանում է մատաղ սերունդը և որը իւր անհատականութեամբ և գործնականի նիւթապաշտութեամբ ումանց վերայ ժխտող, այլոց մէջ գնալով համակերպուող ազդեցութիւն է ծնում:

*) Այս հատուածը յեշեցնում է մեր երկու տարուայ դպրոցական հիւանդ կեանքը, երբ հասարակութեան որոշ մասն ու ըրագրութիւնը յանուն սխալ հասկացուած ազատամտութեան ամեն կերպով խրախուսում էր աշակերտներին ըմբոստանալ վարչութիւնների և ուսուցիչների դէմ, պաշտպանելով նրանց յաճախ անտեղի պահանջներն ու գործողութիւնները և ներշնչելով արհամարհանք դէպի բարոյական սկզբունքները, կարգապահութիւնը, աշխատանքը: Այսպիսի հատկացողութեան հետեւանքն էր այն անպատկառ վերաբերմունքը դէպի ծնողները, ուսուցիչները, հասարակութիւնը, որ բազմաթիւ երեւոյթներով արտայայտուում է կեանքի մէջ և որի մասին միայն լիբըին ժամանակներս սկսուեցան ըողոքներ արտայայտուել ըրագրութեան մէջ: Չպէտք է մոռանանք կեանքի փորձառութեան վերայ հիմնուած գեղեցիկ առածը. «Ինչ որ ցաննես, այն կհնձես»:

Հասակաւոր դասը էապէս այն բանով է միայն տարբերուում՝ մատաղ սերնդից, որ ըստ երեւութին արտաքին յարաբերութեանց մէջ աւելի քաղաքավարի է երեւում և աւելի խոհեմ. այն ինչ պատանիները իւրացնելով իրենց հայրերի դատելու և կշռելու կերպը և դալով նոյն բարոյական եղրակացութիւններին (մեծ մասամբ հակաբարոյական և չահամոլ) յախուռն դիմում են իրագործել այն և բոլորովին իմեցնում են հակասութեանց մէջ. մոլորուում են, որոնում են՝ հոգմավարուելով լինչպէս առանց կողմնացոյցի անզեկ նաւ, երբեմն տարակուսելով, և շատ անգամ՝ էլ ամենալաւ դիպումածում՝ հաւատը կորցնելով:

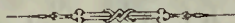
Ասածներէս հետեանքը պարզ է: Մեր դպրոցը հիւանդ է. ախտը շատ խորն է թափանցել և տղայոց բարոյական ուղղութեան արմատներն է կ'ըծում: Այս՝ բոլորն էլ խոստովանում են. բայց բոլորովին անընտան կերպով են ուզում բժշկել, և շատ անգամ՝ էլ հիւանդութեան արմատներին չեն դիպչում: «Հայրեր»ն ի դուր են կարծում, որ ոչ թէ իրենք, այլ ուրիշներն են, որ արտաքուստ փչացնում են ներկայիս դպրոցական գործը և թէ բաւական է բարձր պարսպով, խոր փոսով շրջապատենք այն, որ հնարաւոր լինի ամէն բան ուղղել, և կըրթութեան գործը իւր խաղաղ ճանապարհով կընթանայ: Որդիքը դարձեալ կսկսեն հնազանդել «հայրեր»ին և ամէն բանում նոցա ցուցմամբ գործել: «Հայրեր»ը, առաջնորդները, մոռանում են, որ անմատչելի պարսպի յետևում, խորը փոսով անջատուած՝ դարձեալ իրենք են մնալու մատաղ հոգիների առաջին դաստիարակը օրինակ և նմանութեան առարկայ իրենց բարոյական սնանկութեամբ և այլանդակութեամբ և մտաւորի թուլութեամբ:

Նախ և առաջ ժամանակ է, որ «հայրեր»ը իրենք բարոյապէս մաքրուեն, դէն ձգեն իրենց անյոյս, հեթանոսական բարոյական կառկածամտութիւնը, հաւատով դառնան ճշմարտութեան և արդարութեան Աստծուն և ձեռք զարնեն վերաշինելու հասարակաց կեանքի պայմանները, որ այսօր այնպէս սպանիչ ազդեցութիւն են

գործում մարդկանց վերայ, ոմանց անմիջապէս անբարոյականացնելով, այլոց՝ հասարակութեան համար անհաշտ թշնամի դարձնելով: Այն ժամանակ միայն կթարմանայ, կզուարթանայ մեր կեանքի մթնոլորտը, հասարակութիւնը կարբուի այն բորբոսից և ժանգից, որ խաւարի և գիծութեան արգիւնք է. և այն ժամանակ ուսուցչական բեմից կխօսեն մեր երեխայոց հետ իսկապէս անկեղծ և հաւատաւոր մարդիկ. կոչուածով ուսուցիչներ և ոչ մամոնայի պաշտօնեայք: Այն ժամանակ իրենք հայրերն էլ բարոյապէս կբարձրանան իրենց որդոց աչքում և նոցա խօսքը կստանայ այն հեղինակութիւնն ու զօրութիւնը, որ այսօր բոլորովին չունեն:

Ահա ամենից ուղիղ ճանապարհը, բուժիչ միջոցը, որով կարելի է ապագինել մեր դպրոցական ախտը և կանսնաւոր յարաբերութիւն ստեղծել «հայրեր»ի և «սրբոց» մէջ:

Ս. Յարութիւնեան.

ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սուփաա Եպիսկոպոսի Ի Սանկտ-Պետերբուրգ
Հայոց դպրոցների մասին (1885 ամի).

2.

Այն ինչ օր ընդ օր և ժամ առ ժամ սպասում էինք Ներքին գործոց նախարարից վերջնական պատասխան ստանալ մեր յՁ փետրուարի մատուցած ծանուցագրով դպրոցական հրահանգի գործադրութիւնը յետաձգելու մասին՝ ընտանեկան և առանձին ազդարարութիւնք են լինում առ մեզ Նորին Բարձր Գերազանցութեան Յովհաննէս Դաւթեան Դեղիանեանցի կողմանէ։ Արժանապատիւ Մեքլիսեղեկ քահանայն նոյն ամսոյ Յին իւր սեփական գործով — դուստրը Կայսրուհւոյ հովանաւորութեան ներքոյ եղած մէկ բարձրակարգ օրիորդական ուսումնարանում տեղաւորելու համար, ներկայանում է նորան՝ որից սիրով ընդունելութիւն է գտնում և զկնի իւր անձնական խնդրոյ մասին պատշաճաւոր պատասխան լսելու։ Տէր նախարարից՝ մերձաւորապէս յետագայ խօսքերն է լսում մեր վերաբերութեամբ, որոնք ըստ մասին համարում են (քահանային) մեղադրական ազդարարութիւնք։

«Ես մտադիր էի Ձեզ կանչել, ըստ է սր Դուք ինքնին երեւեցաք ինձ մօտ։ Ինչպէս յիշում եմ, Դուք Աստրախանայ Աղաբաբեան ուսումնարանում այժմս կրօնուսոյց էք, դոյն պաշտօն վարել էք և գեմնազիաներում, ուրեմն հաւատարիմ եմ՝ որ Ձեր յատուկ մասնագիտութիւն եղած սրբազան պատմութիւն շատ կրկնած էք և ծանօթ նորան։ Կյիշէք արդեօք Դաւթի Սաւուղ արքայի զօրօք շրջափակ բանակը մտնելն Զիփ անապատի մէջ, նորա ջրի կուժ և գեղարդ աւանել, լերան գլուխ բարձրանալ և թագաւորի Աբեններ զօրավարին մեղադրութիւն կար-

դախն, ճարժանի ես մահու, ըստ որում քո արքայիդ կենաց պարտուպատշաճ կերպով հսկողութիւն չես առնում: Նոյնպիսի մեղադրութիւն, բայց բարեկամական սիրով, այսօր ես Ձեզ կկարգում՝ որ Դուք վայելուչ զգուշաւորութեամբ չէք շարժում Ձեր մեծաւորի անձնական արժանիք և կոչման բարձր պատիւ պաշտպանելուն մէջ: Դուք՝ իբրև կրթուած անձնաւորութիւն, ուսեաց օրէնքադրութեան հոգւոյն ծանօթ մարդ և ծառայութեան պարտիք գիտեցող, պէտք է չթոյլատրէիք Ձեր եպիսկոպոսին այդպիսի վտանգաւոր յանձնարարութեամբ մայրաքաղաք դալ և ի դուր այս և այն Պետական պաշտօնէից դռներում դեգերել բանիւ ե թղթով, անհնարին գործոց համար խնդրարկութիւն առնելով: Ես ի մօտոյ գիտեմ, որ այդ հոգեւորական կառավարութեան մօտ բաւական բարի համբաւ էր ունեցած իւր ծառայութեանց մասին, այժմ այս պատգամաւորութեան պաշտօնով իւր անձնական համարմանը մեծ ֆլաս պատճառեց, մեծ ֆլաս պատճառեց և իւր առաջնորդական տեսչութեան ժողովրդոց յառաջ, ըստ որում անկատար մնացին իւր ձեռնարկութիւնք՝ որ արհամարհանք է»:

Արժանապատիւ քահանայն իւր կողմանէ պատասխանում է: «Իբրև ստորագրեալ անձն ես չէի համարձակիլ Նորին Սրբազնութեան արգելք դառնալ այս ճանապարհորդութեան մէջ, որ իւր բարձրագոյն հոգեւոր իշխանութեան յանձնարարութեամբն էր: Սակայն թէ ես, թէ այլ շատ բանիմաց մարդիկ նորան հաւատարմացրած ենք, որ այդպիսի առաջարկութիւնք դժուար թէ կատարուին դռներն քաղաքական բարձրագոյն վարչութեան մօտ: Նոյն ինքն եպիսկոպոսը համոզուած էր տակաւին Աստուծոյն եղած ժամանակ՝ որ Կայսերական հաճութեամբ տրուած հրահանգի գործադրութիւն անհնարին է յետաձգել. բայց իւր իշխանութեան հրաման իրեն համար սուրբ համարած, ինչպէս քանիցս կրճնած է, սիրով յանձն է առել ամենակերպ բարոյական և նիւթական ֆլաս կրել և գալ այստեղ»:

Սոյն Փետրուարի 4-ին, դեռ ես պատասխան չտա-
ցած Նորին Պայծառափայլութիւնից, Կոմս Տալստոյից, մեր
զեկուցադրի վերաբերութեամբ, աշխատութիւն տունը
Տէր Մեկքիսեզեկին գնալ, ներկայանալ կնեազ Կանդա-
կուզէնին և մեր կողմանէ խնդրել՝ ներքին գործոց Նա-
խարարից թոյլտուութիւն ստանալ՝ մեզ համար տեսակ-
ցութեան ժամանակ նշանակել մեր գրաւոր խնդրարկու-
թեան մասին բերանացի կարևոր բացատրութիւններ
տալու։ Մի և նոյն միջոցին ծանուցանէ, որ մեք կցան-
կանք Նորին Կայսերական Մեծութեան ներկանալ, ուստի
բարեհաճի և այդ մասին հարկաւոր ճանաչուած կար-
գադրութիւնք առնել։ Արժանապատիւ քահանայն մեծաւ
պատրաստակամութեամբ յայտնուում է Նորին Պայծա-
ռափայլութեան մեր յանձնարարութիւն հաղորդելու։ Հե-
զամիտ գրաֆ Սպերանսկին երեք քառորդ ժամու չափ
պահում է իւր մօտ նորան և առանձնաբար մաքուր
վշտակցութեամբ՝ ներքոյ գրուած զրոյրներն անում մեր
և գործոյն համար։

«Շատ վշտանում եմ ես իմ անելանի դրութեան
մասին. այլադաւան ազանց հոգեւոր գործերի բաժանման
կառավարիչ լինելով՝ ներքին Նախարարութեան մէջ՝ իմ
յատկական պարտաւորութիւնն է այդ ազգաց բարձրա-
տիճան հոգեւորականներին ցոյց տալ ամենասիրալիր ըն-
դունելութիւն, պատրաստ լինիլ կատարումն տալու նոցա
ամենայն կարելի առաջարկութեանց. բայց որքան ցուում
եմ՝ որ նախ չեմ կարողանում կատարումն տալ Ձեր
եպիսկոպոսի խնդրանոց, և երկրորդ՝ չեմ կարողանում
բացարձակ իրեն ասել այն պատճառներն՝ որոնք առիթ
են լինում այսպիսի սառն ընդունելութեան։ Այս երրորդ
անգամն է՝ որ Նորին Սրբազնութիւն ցանկութիւն է յայտ-
նում պարոն Նախարարին տեսնելու, և ես ցաւօք սրտի
պէտք է ասեմ, չեմ հնարաւորուում այդ տեսակցութիւն
յաջողել։ Արդարեւ՝ հիւանդ է նախարար, սակայն այնքան
դժուարին չէր նորա համար եպիսկոպոսին մէկ քանի
վայրկեաններով ընդունելը, մանաւանդ առաջին օրերն։

Տխրալին այն է՝ որ Նորին Պայծառափայլութիւն սաստիկ զայրացած է ինչպէս Լժմիածնի Սինոդի վերայ, որ ցայսօր դիմադրում է Կայսերական տարւոր ժամանակով յառաջ տրուած հրաման կատարելուն համար, նոյնպէս և Կովկասեան Իշխան Կառավարչապետի՝ որ մինչև այստեղ թողել է բանն հասնելու և խիստ միջոցներ ձեռք չէ առած այդ հրահանգը դպրոցների մէջ դորձադրելու։ Ահա, այսպիսի ժամանակ և մէկ նոր պաշտօնական պատգամաւորութիւն՝ Աստրախանայ վիճակի Հայոց կառավարիչ և թեմական տտենի անդամ, Սինոդի կողմանէ լիակատար հաւատարմութեամբ հասնում են թագաւորական քաղաք և հետամուտ լինում պարօն Նախարարին ներկայանալ, որպէս զի ասեն. «Մեր Կայսերական հրաման կատարելու յօժարութիւն չունինք, յետաձգեցէք զայն մինչև Կաթողիկոսի ընտրութիւն»։ Ասացէք խնդրեմ, ինչպէս թոյլ տայ գրաֆ Տալստոյն՝ որ Սինոդի գրով առաջարկելէն յետոյ՝ եպիսկոպոսը ներկայանայ և բանիւ մի և նոյն խօսքեր կրկնէ, կամ Կայսեր ներկայացնելու կարգադրութիւն առնէ, Ինչպէս կարելին է թոյլ տալ հաւատարմութեւն այդպիսի խնդիրներ հնարաւոր են գրով կամ բանիւ բարձրացնել Նախարարի և Կայսեր մօտ։ Ինչ՞ու գոնէ միտք չեն բերում Հայոց հոգեւորականք՝ որ Մայրագոյն Պատրիարքն է թագաւոր Կայսրից հաստատուում՝ հաւատարիմ հպատակութեան երգումն տալով, ուրեմն առաւել բանաւոր է, որ հա առանց այլ և այլի յանձն առնէ կատարել Պետական հրաման, քան յուսալ թէ՛ փոխել կամ խափանել կարելին է այն։ Այդ հրահանգի կատարելն իրենց շահն է. Պետական լեզուի ուսումնի համապատշաճ ձևով հայկական դպրոցներում յառաջ տանելու համար է խմբադրուած։ Ցայսօր ևս հայը պարսից և տաճկաց լեզուներն գիտեն, բայց ուստաց բարբառ իւրացնելուց խորշում են։ Դորանով ահա նոքա ցոյց են տալիս իրենց հակակրթութիւն և ատելութիւն առ պետական կառավարութիւնն՝ որ այնքան մարդասիրութիւն և շնորհ է ցոյց տուած իրենց՝ պարսկական և տաճկական օտըր-

կութեան լուծն վերացնելով և ընչկց, պատուոյ և համազման սեփանատէր շինելով իրենցոյ:

«Որովհետեւ այսքան ընդարձակուեցայ Ձեր արժանապատճութեան մօտ՝ թոյլ տուէք որ ասեմ, երբ պարոն Նախարար իմացաւ եպիսկոպոսի և Ձեր պատգամաւորութեամբ մայրաքաղաքս գալու համբաւն, անմիջապէս հեռագրաց Աստրախանայ Նահանգապետին, որպէս զի թոյլ չտայ Ձեզ ճանապարհ դուրս գալ: Տարաբաղտաբար այդ հեռագիրը նշանագծերով լինելով՝ հեռագրատան մէջ գլխաւոր ծառայող չէ կարողանում հասկանալ և սխալանք է մտնում հեռագրի մէջ, որով իմաստ այլայլւում է: Մինչև Նահանգապետի կողմանէ հարցումն է տրուում այս տեղ Պետերբուրգ և բացատրութիւն խնդրուում, Դուք նոյն օրը, Դեկտեմբերի 26-ին առաւօտեան ժամ 10-ին ուղևորուած էք լինում: այն ինչ այդ բացատրուներ հասնում են Նահանգապետի ձեռք չորս ժամ յետոյ, այսինքն զկնի կէս աւուր ժամ 2-ին: Թէ և քաղաքապետն խնդրում է հեռագրով հրահանգութիւն Ձեզ վերագարձուցանելու, բայց Նախարարը խնայելով եպիսկոպոսի առաջնորդական պատուոյն թոյլ է տալիս շարունակել իւր ճանապարհորդութիւն: Այժմս Դուք դատեցէք, այստեսակ նախընթաց գործողութիւններից յետոյ՝ կարելին է յուսալ Նախարարի կամ Կայսեր տեսութեան: Սկզբէն ասացի Ձեզ՝ որ չառ եմ վշտանում: Սուքիաս եպիսկոպոսի վերայ Կառավարութիւնը բաւականին լաւ համարումն ունէր, թող նա այս գործով եկած չլինէր, այլ ուրիշ մէկ յանձնարարութեամբ, հաւատացէր անկեղծութեանս, ես նորան երկաթուղւոյ կայարանում կհանդիպէի և վայելուչ եղած յարգանքով կընդունէի: Այն ժամանակ ոչ միայն Նախարարի հետ տեսակցութիւն հեշտ էր յաջողել նորա համար, այլ և Նորին Կայսերական Մեծութեան: Տրտմութիւն է ինձ համար, ինչպէս յայտնեմ դրա՞նք Տալստոյին եպիսկոպոսի ներկայանալ փափագ ունենալու մասին, կամ ինչպէս պատմեմ Նորին Սրբաշնութեան՝ որ Ձեզ չէ կամենում տեսնել Կոմսն և դժուար

է համարում թագաւոր Կայսեր ներկայացնել: Ճշմարիտ ասեմ, ես ամաչում եմ. նա ևս իւր աստիճանն և բարձր կոչումն ունի. բայց ցաւալի է՝ որ առ Եպիսկոպոսն տհաճութիւնք իրողութիւն են, մինչև անգամ գիտաւորութիւն կար նորա քաղաքս հասած ժամանակ աղբարարել՝ շուտով թողնի վերագառնայ՝ առանց իրեն յանձնուած գործի մասին ում հետ որ լինի բանակցութիւնք սկսանելու»:

Քալանթարեանց իւր կողմանէ խնդրում է Նորին Պայծառափայլութիւնից. եթէ հնար է, գրով մեզ տեղեկութիւն տալ Նախարարի ընդունել չկարողանալուն համար, և իւր կողմանէ յարգարացումն մեր ասելով՝ որ իշխանութեան յանձնարարութիւն չկատարել կարող էինք իբրև ստորագրեալ, և թէ ինք մեզ հետ նշանակուած չէ իբրև անգամ պատգամաւորութեան, այլ իբրև սոսկ թարգման եկած է, և այն միայն մեր ընտրութեամբ և ոչ հոգևոր տեսչութեան ցուցմամբ, վերագառնում է կացարան,

Հետեւեալ որ առաւօտուն ստանում ենք կնեազ Կանգալուղէնից գրութիւն արձակուած ի 5 Փետրուարի ընդ համարաւ 629, որով ծանուցանում է. «Կառավարիչն բաժանման հոգևոր գործոց այլադաւան ազանց արտայայտեալով զլիակատար յարգանս առ Նորին Սրբազնութիւն Սուրբիոս Եպիսկոպոս Պարգեանց, ունի պատիւ տալ տեղեկութիւն թէ՝ առողջական գրութիւն Տեառն Նախարարին ոչ թոյլ տայ նմին նշանակել զժամանակ ի մասին ընդունելութեան Նորին Սրբազնութեան»:

Նոյն իսկ օրը՝ գրութեան ստացումից գրեթէ երկու ժամ յետոյ, ազնուամիտ իշխան անձամբ շնորհ բերեց Դեմուտ հիւրանոց մեզ այցելութեան: Թերևս մեր վշտացած սիրտ մի կերպ սիրաշահելու պատրուակաւ, անտարակոյս գիտելով թէ՝ հայր Քալանթարեանցին խօսածներ արդէն ինձ յայտնի կլինին, և թէ Տէր Նախարարի տեսակցութեան մերժումն՝ իբրև մի կողմնակի հրաման— թողնել Պետերբուրգ և հեռանալ, հոգևոյ կարիվէր վիշտ

և տրտմութիւն պատճառած կլինին: Բարձրագոյն պաշտօնէից նրբին քաղաքագիտական վարժութեամբ սովոր շարժուածք ի նկատի ունենալով՝ բնաղգաբար զգում էինք, որ այդ օր կարևոր այցելութիւն կհանդիպին, վասնորոյ և օրահաշուով վարձած էինք մի պատշաճաւոր կահաւորուած դահլիճ երկրորդ յարկում, այնինչ մեք բնակում էինք վեցերորդում: Պատուաւիր յարգանքով ընդունեցինք Նորին Պայծառափայլութիւն՝ որոյ առաջին խօսքն էր ողջունելէն յետոյ, «Ձերդ սրբաղնութիւն՝ իբրև քրիստոնեայ մարդ և առ հոգևորականս ջերմեւանդ հոգևորականաց սովոր, պարտաւորութիւն համարեցի յայանալի Ձեզ մօտ «և ներողութիւն խնդրել ակամայ ըստ պաշտօնիս պահանջման, Ձեր բաղձանքի կատարման գրաւոր մերժումն տալու մասին, կյուսամ բարի լինիք թողութիւն տալին՝ որպէս Հովուապետ»:

Կամենալով զգացնել Նորին Վսեմափայլութեան թէ ծանօթ եմ իւր հաղորդածներին՝ պատասխանեցի, «Որպէս «յանցաւոր բնաւին իրաւունք չունիմ Ձեր Պայծառափայլութեան պաշտօնական վերաբերմունքից վշտանալու: Եթէ «իրաւունք ունենայի իրաւացի արդարութեամբ կտրտմէի «Տէր Նախարարի վարմունքից՝ որ իբրև մեծ և իշխանաւոր, ինքն է երեսապահ լինում մեղաւորիցս, փոխանակ «ես յանցանքիս ծանրութիւն կշռելու: Ստորագրեալ լիւնելով հոգևոր իշխանութիւնս՝ չէի կարող նորա հրամանն «մերժել, չընդունել ամենայն ակնածութեամբ ծանուցաւնելու բարեխնամ կառավարութեան, նախ՝ թէ Հայրապետի մահուանից յետոյ՝ ս. Սինոդ կղժուարի—որպէս «լիազօր—ընդունել ի գործադրութիւն դպրոցական հրահանգ, և երկրորդ՝ բաւարար չէ այդ ծաւալ կրթութիւն հայ ժողովրդեան պիտոյից: Ուստի և առաւել ուրախ «կլինէի Տէր Նախարար շնորհ արած լինէր ընդունելութեան, ըստ որում իւր մերժումն դարձեալ իրեն զօրութեան մէջ կմնար, երբ բարեհաճէր ասել, Ձեր հոյցուածք «անհնար է կատարել, որովհետև այդպիսի առաքելութիւն ընդունելը Ձեր կողմանէ յանձնապատասխանութիւն է»:

Ըստ որում իմ բան և դորժ դպրոցական խնդիրը լինելով՝ շարունակ յառաջ էի բերում մի և երկդասեան վարժարանների այսպիսի ժամանակ անբաւարարութիւն կրթութեան կարօտաւոր հայ ժողովրդի պահանջից նկատմամբ, ուստի իշխանն թոյլ տուեց իրեն՝ որպէս վշտացած առարկել, Վառաժարութիւնն այսպիսի դէպքերում հրահանգուում է իւր տեսչութեան ստորագրեալների պատճառաբանութիւններով: Եթէ Հայոց եկեղեցական իշխանութեան պահանջն իւր համայնքի դաստիարակութեան կամ «այլ խնդրոյ վերաբերութեամբ լուսաւորութեան աստիճանաւորների հայեացքներից՝ առաւել խոհական է միշտ «այստեղ Պետերբուրգ մի բարձրաստիճան եկեղեցական ունենալ, ինչպէս ունի Հռովմայ սրբազան Պապն, որպէս «զի իրողութեանց իսկութիւնը հարադատութեամբ և բացատրութեամբ՝ ղեկուցանէ ուր հարկն է, նախ քան նոցա «վճռահատութիւնն: Ըստ իս մեր պատճառաբանութիւններ՝ ուսման պաշարով անբաւականութեան մասին, կվե՛րանան, եթէ հոգեւոր իշխանութիւն դաստիարակութեան «միօրինակ հրահանգ և ուսուցման ծրագիր տալով՝ ստորինները միջակայնոց՝ և սոցա հոգեւոր ճեմարանի հետ «կապակցէ, այնպէս որ միգասեան վարժոց մտնող զիւղական մանուկ կատարեալ յոյս ունենայ ճեմարան հասնելու: Այսպիսի բարի նպատակ իրագործելու համար՝ «կնրող է նա Ռուսաստանում եղած իւր վեց վիճակն՝ որ «տնօրինուած է 1896 թուին—երկրի սակաւաբնակ ժամանակ, տասն և երկուսի վերածել և դոցա թուով ունենալ հոգեւոր դպրանոցներ՝ որոնք անշուշտ բաւականութիւն կտան հասարակութեան պահանջներին՝ որքան «և մեծ լինին նոքա: Եթէ արգարի կայ կարիք՝ որոյ վերայ այդքան պնդում էք, պէտք է ապագայ ընտրելի «Հայրապետին տրամադրել վիճակների թիւ շատացնելու «մասին առաջարկութիւն առնել կառավարութեան և «յատկապէս այստեղ ունենալ մի բարձրաստիճան ներկայացուցիչ: Սովորական է առացուածս՝ մինչև տղայն «լաց չլինի, մայրն ծիծ չի տալ, խնդրեցէք՝ որ ստանաք,

«տակաւին այդ փորձ չէ եղած Ձեր կողմից»¹⁾։

1) Ի նկատի ունենալով բարեսիրտ Իշխանի ուղղատար խօսքեր՝ իւր ժամանակին թէ՛ հանգուցեալ Տէր Մակար և թէ՛ ներկայ Վեհափառ Հայրապետին—որպէս երևանի թեմի վոյս-թեմակալ—պաշտօնական յայտարարութիւններով խնդրած եմ՝ Արարատեան աշխարհի միակ առաջնորդութիւնն հինգի վե-րածել։ Խնդրած եմ դպրոցական հաստատութեանց մէջ կըր-թական ուսման աստիճանեալ կարգ պահպանել, որպիսի անօ-րէնութիւն եղած է բարեյիշատակ վախճանելոյն կողմանէ։ Հո-գացուած էր և կողմնակի ճանապարհով, որպէս զի Տէր Խորէն վարդապետ Ստեփանէ՛ իբրև զարգացած անձնաւորութիւն, ընդ պատրուակաւ քարոյչի և բարձրագոյն ուսումնական հաստատութեանց ունկնդիր մերազդիւնների կրօնուսույցի պա-հանջուի մայրաքաղաք, ուրանօր սակաւ առ սակաւ ժողովրդա-կանութիւն գտնելով և կառավարչական պաշտօնէութեանց ծանօթանալով՝ ի դէպ ժամանակին հոգևոր բարձրագոյն իշխա-նութեան ներկայացուցչի պաշտօն ստանձնի։ Այլ աւանդ, հան-ճարաշատ Հայրը՝ բուռն նախանձախնդրութեան հոգւով գործե-լու սովոր լինելով, իւր Պետերբուրգ գտնուած բոլոր ժամանակ նուիրեց Պայծառափայլ Իշխան Սիմէօն Դաւթեան Աբամելիք-Նազարեի հետ խիստ վիճաբանութեան՝ տեղւոյն եկեղեցւոյ զանգահարութեան և ուրս ժամակոչի աստուածապաշտութեան միջոցին ո՛չ վերարկուով երևելուն համար։ Ուստի վերջ ի վեր-ջոյ՝ նոյն իսկ Իշխան Կանտակուզէնի, որ Հայոց հոգևոր բարձ-րագոյն իշխանութեան ներկայացուցիչ էր ցանկանում տեսնել կայսերական մայրաքաղաքում, ստիպաւ իր բողոքովն առ Տէր Մակար կաթողիկոս՝ իսպառ հեռացաւ շնորհալի վարդապետն չլաջողելով իւր պահանջների կատարումն տեսնել։ Արդ՛ւրև, եթէ հոգևոր բարձրագոյն իշխանութիւնն անփոյթ չգտնուէր եռանդուն պահանջով վիճակաւորութեանց թիւ 12—15-ի վե-րածել և ունենալ դոյն չափով թեմական դպրանոցներ՝ Մայր Աթոռոյ ճեմարան վաղուց դադարած կլինէր որբանոց-աղքա-տանոց լինելու վիճաբանական տառապեցուցիչ հարկէն, այլ ոտանալով յամի ամի առ նուազն տառնական դպրանոցաւարտ ուսանողներ համօրէն թեմերից՝ կունենար կանոնաւոր մասնա-գիտական ճեմարան, ո՛չ սոսկ անուամբ ինչպէս այժմ, այլ և արդեամբ։ Եւ ո՛չ, այսչափ միայն, կընձեռէր ապաքէն և ղեւ-րութիւն վիճակատէր առաջնորդաց՝ ըստ կանոնաց տիեզերա-կան ժողովոց, երեք տարին մի անգամ շրջել իւր թեմ և ան-

Դորանից չորս օր յետոյ հասնում է մեր ձեռք Կովկասեան իշխան Կառավարչապետի կառավարութեան գլխաւոր Շեպելիովի հաղորդագրութիւն՝ գրուած յՑ Փետրուարի թուահամարաւ 1884, որ ունի այսպիսի բովանդակութիւն։ «Զերդ Սրբաղնութիւն, նամակ Սրբաղնութեան Զերոյ յանուն Կառավարչապետի քաղաքական մասին Կովկասու ի 19 անցելոյ Յունուարի, յորում Դուք զբարեհաճեցայք ըզձալի համարել զտարածումն կանոնաց զբարձրագոյն հաստատելոց ի Յունիսի 1884 ամի, վասն ձխականաց դպրոցաց ի Կովկաս՝ հաղորդեցաւ ի նախընթաց եղրակացութիւն նախարարաց Ազգային լուսաւորութեան և Ներքին գործոց։ Ունելով ի նկատի, զի հաստատեալն դեռ ի 16 Փետրուարի անցելոյ ամի հրամանն Բարձրագոյն երբէք ոչ գնէ ի սահման անձուկ զհակողութիւն հոգեւորականութեան Հայոց ի վերայ դպրոցաց տեսչութեան նորին յանձն եղելոց և դասատուութեան ի նոսին Կրօնի և մայրենի լեզուի, և թէ ի մէջ եկեղեցական դպրոցաց ուղղափառաց և Հայոց գտանի աշն տարբերութիւն, զի յառաջինն բոլոր դասատուութիւնք աւանդին ի լեզու ռուսաց և յայս սակա հոգեւորականութիւն ռուսաց կարէ յառառաջադիմութեամբ հսկել ի վերայ նոցա. այն ինչ հակողութիւն ի վերայ դասատուութեան պարտաւորեալ առարկայից ի լեզու Ռուսաց ի Հայոց եկեղեցական վարժարանս չկարէ հաւատացեալ լինիլ Հայ հոգեւորականութեան, մեծամասնութիւն որոյ բոլորովին անգէտ է այնմ լեզուի. և թէ ի վերջոյ՝ հոգեւոր ուսումնարանք Յունաց ի Պետութեան, որք պատկանին հանգոյն Հայոց նոյնպէս միոյ Արևելեան եկեղեցւոյ, ենթադրին այնու ամենայնիւ հակողութեան զհրահանգութեան ընդհանուր ուսումնական տեսչութեան»

ձամբ վերահասու լինիլ բարեկարգութեան թերութեանց՝ իրեւ պատասխանատու առաջի Առտուծոյ, խղճի և իշխանութեան։ Այնինչ այժմեան կացութեամբ Տիիսիսի և Նրեանի թեմակալք հաղիւ տասն տարին միանգամ ատակեն իւրեանց վիճակներէ համօրէն եկեղեցիք և համայնք տեսնել։

«Թեան,—Տեսարը Նախարարը Ներքին գործոց և Ազգային «լուսաւորութեան՝ անհիմն համարին առնել՝ զոր և իցէ «փոփոխումն ի կանոնադրութիւնս, բարձրագոյն հաստա- «տեալս ի 26 Փետրուարի 1884 ամի, վասն Հայոց Գրի- «գորեան եկեղեցական դպրոցաց ի Կովկաս:

«Հաղորդելով զայսմանէ Սրբազնութեան Ձերում՝ «ըստ յանձնարարութեան Տեառն Կառավարչապետի, ու- «նիմ պատիւ տեղեակ գործել թէ՛ նկատմամբ վերոյ- «գրեալ եզրակացութեանց, Նորին Պայծառափայլութիւնն «յիւրմէ կողմանէ անհնարին վարկանի տալ զլնթացս «միջնորդութեան Ձերում, որ դժադրեալն ի Ձերում նա- «մակի ի 19 անցելոյ Յունուարի:

«Ապաստան առնելով զանձն իմ աղօթից Ձերոց, «խնդրեմ՝ զՍրբազնութիւն Ձեր, ընդունել զհաստատիս «իսոց ճշմարիտ յարգանաց և կատարեալ մտերմութեանո:

Սոյն գրութեան հորազատ օրինակ յայտարարու- «թեամբ ի 10 Փետրուարի ընդ համարաւ 9 մատուցանում եւք Սրբազան Սինոդին ի միջի այլոց ակնարկելով՝ որ այդ ուղղափառաց դպրոցաց հրահանգի զօրութիւն մեր վարժարանաց վերոյ ևս տարածանելն՝ արտաքոյ էր ինձ հաւատացուած յանձնարարութենէն, որպէս զի բոլոր- «վմբ անհաշիւ գործած չերևիմ, եթէ դէպք պահանջեն ընդ երկար գրագրութիւնք սոյն առարկայի վերաբերու- «թեամբ: Ահա յայտադրոյ իսկ օրինակ:

«Որպէս արդէն յայտնի է Սրբազան Սինոդիդ ի յայ- «տարարութենէս ուղղեալ ի 22 Յունուարի տարւոյս «թուահամարաւ 2, նամակաձև գրութեամբս յանուն Նո- «րին Պայծառափայլութեան Տեառն Կառավարչապետին «քաղաքական մասին Կովկասու ի 19 այնր ամսոյ զերկու «ինչ խնդրեցի, մի՛ թողուլ զգործադրութիւն նորոց հրա- «հանգաց դպրոցաց մերոց յընտրութիւն և հաստատու- «թիւն Կաթողիկոսի ազգիս, և միւս ևս՝ տարածանել ի «վերայ սուսմնարանաց Հայոց զարտօնութիւնս շնորհեալս «հոգևորականութեան Ռուսաց:

«Ի սլատասխանի այնորիկ ընկալայ զգրութիւն Կա-

«առավարչի դիւանատան Իշխան Կառավարչապետին քա-
ղաքական մասին Կովկասու յ8 այսր Փետրուարի ընդ-
համարաւ 184, որով բացասի երկրորդ մասն խնդրար-
«կութեանս՝ առանց ամենեկին յիշատակութիւն ինչ առ-
նելոյ յաղագս առաջնոյն, որ յատկական յանձնարարու-
«թիւնն էր ինձ ի կողմանէ 'Կորին»:

«Ընդ այսմիկ յարգոյաբար մատուցանելով ի բարի
«հայեցողութիւն Տեարց Ատենակալաց Դորին զհարազատ
«օրինակ վերոյիշեալ գրութեան Կառավարչի Իշխան Դոն-
«դուկով—Կորսակովի դիւանատանն՝ խոստանամ փութով
«յոյժ ծանուցանել և զարարեալ տնօրէնութեանց նախա-
«բարաց Ազգային լուսաւորութեան և Ներքին գործոց ի
«մասին յետաձգութեան դորժագրութեան նորոց հրա-
«հանգաց ցընտրութիւն Հայրապետի ազգիւս»:

Յանուն Սրբազան Սինոդի պատրաստած ծրարն ար-
քունի նամակատուն ուղարկելէն յետոյ՝ Հայր Մելքիսե-
դեկ քահանային առինք սուրբ եկեղեցի գնացինք: Այսօր
մեծի պահոց երկրորդ կիւրակէն էր, որոյ մարգարէական,
աւետարանական, առաքելական ընթերցմունք պահոց
օրէնագրութեան վերայ են մատնացոյց լինում. և որոյն
Ներսիսի Շնորհալոյ բազմիմաստ և խորամիտ երգեր
նոցա համառօտակի խորհուրդ և բացատրութիւնք նկա-
րագրում: Ժողովրդապետ հոգեւորականի համար, եթէ
գիտէ նա իւր պարտուց նուիրականութիւն, և նորա լի-
ուրի կատարման մէջն է տեսնում՝ քաղցրութիւն — հոգեւոր
բաւականութիւն, շատ դժուարին է այսպիսի յորդորակ-
ներ կարգալու սահմանուած օրերում բացակայ դնուիլ
իւր հօտիցն: Սակայն ինչ արած, անհրաժեշտ հարկ զմեզ
զրկած էր այդ հոգեկան մխիթարութենէն: Որովհետեւ
նախ՝ մեք քանիցս Ոանկտ—Պետերբուրգի մերազգի սա-
կաւաւոր ժողովրդեան ըստ մեր հոգեւոր կոչման և պար-
տաւորութեան խօսեցած էինք խրատ, և երկրորդ քանիցս
առանձինն Պայծառաւիայլ Իշխան Սիմէոն Դաւթեան Արա-
մելիք—Լազարեին և առաջնակարգ բանագէտ անձնաւո-
րութեանց նկատողութիւն արած էինք, ըստ տեղւոյն

յարմար և պատշաճ, արժանաւոր և բարեկիրթ հոգևորականներ*) չունենալու մասին վասն որոյ այսօր յանձնեցինք Տէր Մելքիսեդեկին ի մխիթարութիւն ժողովրդեան բանախօսել, որպէս զի մերայինք փորձով համոզուին սեփական ընդունակ քահանայ ունենալու կարօտութեան մէջ։ Սիրով ընդունելով մեր առաջարկութիւն՝ Յիսուսի պատուէր. «եղերո՛ւք կատարեալք, որպէս և հայրն Ձեր

*) Արդ՛արեւ, այս զգալի պահասութիւն Հայոց հոգևորականութեան համար առաւել քան զՄոսկուայ Սանկտ-Պետերբուրգումն է աչքի դիպչում։ Եթէ Հայոց Հոգևոր Բարձրագոյն Իշխանութիւն ցայս վայր հոգ տարած չէ ունենալ այդ գլխաւոր քաղաքներում բարձրաստիճան հոգևորական ներկայացուցիչ, որպէս զի կարևոր յանձնարարութիւնք կարողանայ նորա միջոցաւ յառաջ տանել օրինատաճան ճանապարհաւ, կարողանայ նորա հսկողութեան ներքոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հանգիստական ծիսակատարութիւնք, որոնք այսօր գրեթէ օտարացած են, անվթար և անփոփոխ կատարել։ Կարողանայ եկեղեցական խորհրդոց և հանդիսից պայծառութիւն, կրօնի և դաւանութեան նախնականութիւն վայելեցնել ևն. հոգ տարած չեն նոյնպէս և Մոսկուայի և Պետերբուրգի հայազգիք շարունակաբար ունենալ արժանաւոր հոգևորականներ, և այս այն ժամանակ, երբ նորանց բաւականաչափ և կանոնաւոր եղանակաւ տարեկան ռոճիկ է տրուում այլ ղեկութեանց հետ. ո՛ւր թողունք արքունի բարձրագոյն ուսումնարանաց մէջ եղած Հայոց լեզուի և կրօնի ուսման մատակարարութեան անհրաժեշտ հարկ։ Երկու փոքրիկ ապացոյցներ քահանայից անդիտակցութեան մասին։ Պետերբուրգում ժամաբարը ս. Վարդանանց տօնի օր, սրբազան պատարագից յետոյ՝ ընդհանուր ննջեցւոց, կամ ազգային բարերարներ յիշատակին կատարուած հոգեհանգստի ժամանակ, աղօթքի մէջ մաղթում է «գթա՛ ի հոգիս Վարդանանց զօրավարաց»։ այն ինչ ղեկավորեալ եկեղեցին նոցա դասելով յազմական սրբերի կարգում՝ նոցա բարեխօսութեան է ապաւինում։ Իսկ Մոսկուայ հանգուցեալ Գէորգ Դ. կաթողիկոսն իւր մահուանից տարիներ յետոյ՝ տալաւ ի յիշում էր ս. պատարագի և այլ քարոզների մէջ կենդանիների և ո՛չ ննջեցեալ բաբունապետների կարգում։ Սորանք ի հարկէ շնորհիւ Տէր Պօղոսեանց և Տէր Ղուկասեանց Յովհաննէս և Յարութիւն աւաք քահանաների։

երկնաւոր կատարեալ է՝ բնաբան առաւ իւր բեմքասացութեան և գեղեցիկ բացատրութիւններով հրաւիրեց զժողովուրդն անդադար ի կատարելութիւն առաքինութեանց, բարի վարուց, աստուածսիրութեան, ազգասիրութեան, ընկերհաշտութեան և ուսումնասիրութեան թեւակոխել: Այս բանախօսութիւն այնքան քաղցր տպաւորութիւն թողեց տեղական մերազգի հասարակութեան վերայ՝ մինչև մայրաքաղաքաբի ուսւ լրագիրներում գովասանութեամբ վերաբերուեցան առ պատուարժան ատենախօսն, զոր և երկար ժամանակով կլիշատակեն:

Սրբազան պատարագից յետոյ այն ինչ տուն էինք վերադառնում, եկեղեցւոյ դաւթում հանդիպեցանք Գերազանց եղեանցին և գերազնիւ Եւանգուլեանցին, որոնք հետաքրքրութեամբ հարցրին Կառավարչապետ Իշխանից սպասուած պատասխանի մասին: Պատասխանեցինք նոյն յարգութեանց՝ թէ գեներալ Շեպելիով Պայծառաւայլ Դոնդուկով-Կորսակովի կողմանէ մեր առաջարկութեան մի մասին բացասականով պատասխանած է. իսկ միւս մասն լռութեան տուած: Յանկացան նոքա տեսնել այդ գրութիւն, մեք սիրով և յօժարութեամբ դնալով մեծապատիւ Մկրտիչ Սարգսեան Սանասարեանցի տունն ի ներկայութեան պարօնայց պրոֆեսոր Պատկանեանցի, բժիշկ Շահպարօնեանցի և Խաչիսեանց Յովհաննիսի յանձնեցինք իրենց կարգալու: Ամենեքեան ևս այն թուղթ պակասաւոր գտան, ուստի և խորհուրդ տուին վաղին կամ առանձին գրութեամբ, կամ մասնաւոր եղանակաւ ապսպարելով՝ գեներալ Շեպելիովից լրիւ պատասխան առնուլ:

Մինչդեռ մեք այն պատրաստութեան էինք երբեմն Կովկասեան Փոխարքայ մեծ Իշխան Միխայէլ Նիկողայեւիչին ներկայանալու և իւր ողորմած ուշադրութիւն հրաւիրելու սրբազան Սինոդի խնդրանաց կատարման համար, պատուէր ենք ստանում գերազանց եղեանցից, որ նոյն իսկ օրն, Փետրուարի 11-ին, Հայր Քալանթարեանց երեկոյեան 8 ժամին անշուշտ իրեն ներկայանայ. իսկ մեք այլ և ո Շեպելիովին ոչ թուղթ գրենք և ոչ մարդ ու-

ղարկենք՝ լուսթեամբ մնացած հրահանգի գործադրութեան յետաձգութեան մասին տեղեկութիւն հարցնելու: Այդպէս ևս լինում է: Դառն անհամբերութեամբ սպասում ենք քահանայի վերադարձին: Անագան ուրեմն, դիշերոյ 11 ժամին, լքեալ, պարտասեալ վերադառնում է նա և «ամենայն ինչ կորած է» ասելով՝ գութում է դժբաղդութիւնն:

Նորին գերազանցութիւն, շարունակեց ասել. յետին աստիճան վրդովման մէջ է: Դպրոցների հարց վճռուած է խիստ: Այսուհետեւ աւելորդ յետաձգութիւնն հրահանգի կատարման ազգային ուսումնարաններ բոլորովիմբ եւատնէ կորստեան վտանգի: Իշխան Կառավարչապետ արդէն բարձրագոյն հաճութեամբ հեռագրած է Սինոդին, առաջնորդաց և ուսումնական շրջանների կառավարիչներին՝ երկու շաբաթուայ ընթացքում գործադրել դպրոցական հրահանգներ, ի հակառակ դէպս բոլոր վարժարանները փակել, Բաւական չէ այդ, Սինոդի անդամք և առաջնորդք անձնականապէս կենթարկուին օրինասահման պատժոց՝ իբրև Պետական ապստամբք, և հոգեւոր իշխանութիւնն կղրկուի միանգամ ընդ միշտ անկախ ուսումնարաններ ունենալու արտօնութիւնից: Ձեզ կմնայ միայն Սինոդից խնդրել հեռագրով՝ անյետաձիգ կատարել վերջին հրամանն:

Յանկարծակի եկածի նման դեռ ևս լսածներին համար մի գաղափար չկարացած կազմել՝ շարունակում է բարեկրօն քահանայն: «Ահա ի՞նչպէս է լինում գործի ընթացքը: Ներքին գործոց Նախարար դրով վարկումն է հարցնում Կովկասեան իշխան Կառավարչապետից թէ՛ իւր կարծիքով ի՞նչ պէտք է առնել Սինոդին՝ որ չէ կատարել հրաման, Վերջինս պատասխանում է, նախ՝ փակել բոլոր դպրոցներ, երկրորդ՝ զրկել Հայոց հոգեւորականութիւն անկախ ուսումնարաններ ունենալու արտօնութիւնից, և երրորդ՝ պատժել Սինոդի անդամներ իբրև օրինազանց, ապստամբ: Սոյն վարկումը ուղարկուում է Ազգային լուսաւորութեան Նախարարին իւր եզրակացութիւն տալու:

Նա դպրոցներ փակել դեռ էանուխ է համարում, լաւ կլինի՝ որ միանգամ ևս յանուն Բարձրագոյն պատուէր աւանդուի հրահանգի գործադրութեան համար: Հայոց հոգեւորականութիւն զրկել անկախ վարժարաններ պահպանելու արտօնութիւնից՝ արդարութիւն չէ, քանի որ ամենայն կրօնական հասարակութիւնք Ռուսաստանում այդ իրաւունք վայելում են, և քանի որ Հայք քրիստոնէական եկեղեցի են կազմում: Սինոդի անդամոց դժուար է ենթարկել օրինական պատասխանատուութեան, ըստ որում նոքա՝ Կաթողիկոսի մօտ ապագայում յանցաւոր երեւելու երկիւղից, հարկադրուած չեն կտտարել հրահանգ, և ոչ թէ յամառ ապստամբութեամբ: Վերջգրեալ երկու կարծիք յայտնուում է թաղաւոր Կայսեր ոոյն փետրուարի 8-ին, որ բարեհաճում է մակագրել. «Մեք համաձայն գտանիմք ընդ ենթադրութիւն Տեառն Նախարարին լուսաւորութեան»:

Երբ լուում է խօսելուց, հանում է գրպանից հեռագրութեան նախարտակ՝ որ գրած է յանուն Սինոդի մեր կողմանէ Նորին գերազանցութեան իսկ թելագրութեամբ, և յանձնում է շուտափոյթ ուղարկել: Վարանում ենք: Սրբազան Սինոդ որքան և այս կենսական խնդիր մեզ է հաւատացած, բայց և պատուիրած է իւր «հրդակցութեամբ ընդ երեւելի անձինս ի մերազնէից՝ որք ի Սանկտ-Պետերբուրգ, հասուն մտօք և խոհական միջոցօք զելս հնարից գտանել»: Ո՞վ է այն երեւելի անձն ի մերազնէից այս խառնակութեան Բաբլոնում, եթէ ոչ միայն Պարօն Եզեանց, որոյ ազգասիրութեան, անձնուիրութեան և խոհականութեան համբաւ՝ ոչ միայն Ռուսաստանի բոլոր հայաբնակ քաղաքներին է յայտնի, այլ և արտասահմանի: Որ ի հեռուստ իբրև ի մօտոյ ղեկավարում է մեր ազգային-եկեղեցական շատ կարևոր և կենսական գործերն: Որոյ կոչմամբ Մակար Սրբազան Արքեպիսկոպոսի ի Պետերբուրգ չգնալն 1883 թուին՝ այնքան մեծ և անթողլի յանցանք գրեցաւ, մինչև դպրոցների այս կացութեան հասնելուն միակ պատասխանատու

ճանաչել նորան: Որոյ մատնացոյց նախագծով բոլոր ժամանակ գործած ենք և մեք այս անժամօթ մայրաքաղաքում: Հաւատեալ գիտէինք, որ Սինոդ բնաւին մեզ լսել չի կամենար: Գիտէինք՝ որ հասարակաց դատաստանի առաջ պարտաւոր կմնանք: Գիտէինք ևս՝ որ զիւրին չէր մեզ ապագայում արդարանալ առաջի խղճի, ժողովրդեան հայոց և հոգեւոր իշխանութեան, եթէ զանց առնենք համազգային Մենտորի խորհուրդ: Ուստի բարւոք համարեցինք ընտրել յերկուց չարեաց զփոքրագոյնն, մեր անձնական համարումն տալ անարգանաց, քան ազգային ուսումնարանաց ապագայն՝ անշուշտ վտանգաց: Նոյն իսկ գիշերը, ժամ՝ 12-ին, ընկճուած տրտմութեան և յուսաբեկութեան ծանրատար բեռին տակ՝ որ այնքան աշխատութիւնք և չարքաշութիւնք ի զուր անցին, գեղեցիկ յոյսեր անձրեօց պղպճակի նման պայթեցան, հարուածող ձեռն չկասեցաւ, հեռագրեցինք առ Սրբազան Սինոդ:

է.

Յ Լ Ձ Մ Ի Ա Ժ Ի Ն

Հ ե ո ա գ ի ր Ս ի ն ո դ ի ն

«Խնդրարկութիւնք մերժեցան, սպառեալ զամենայն օրինական միջոցս և օրինակաւս այսու լցուցանելով զիւրն «պարտիս, մնայ Սինոդիդ առանց հեռաւոր դիմագրութեանց կատարել զՊետականն հրաման՝ զարտայայտեալն «հեռագրաւ, և հեռացուցանել զանխուսափելի ծանրագոյն հետեանս: Պատրաստիմ յեւանել, խնդրեմ հեռագրել զարարեալ անօրէնութեանցն»:

Հետեւեալ օրն, ի 12 փետրուարի դարձեալ հաճութեամբ պարոն Եղեանցի առաւել բացայայտ տեղեկագիր ենք ուղարկում յանուն Սինոդի ընդ համարաւ 11, որոյ հարազատ օրինակն է. «Համաձայն խոտմանս գծագրելոյ «ի յայտարարութեան իմում ի 10 ամսոյս համարաւ 9, որ

«յաղագս տալոյ զլրացուցիչ տեղեկութիւնս ի մասին յե-
«տաձգելոյ զգործադրութիւն կանոնադրութեան, ունիմ
«չնորհ ցաւօք սրտի յայտ առնել թէ՛ որպէս տեղեկացայ
«բանաւոր եղանակաւ արգէն հեռագրական պիտակօք
«արարեալ է տնօրէնութիւն ըստ Բարձրագոյն հաճու-
«թեան յանուն Սինոդիդ յաղագս անյապաղ գործադրու-
«թեան կանոնադրութեան»

«Ըստ իմումս կարծեաց ի կիր արկան ի կողմանէ Սի-
«նոդիդ համայն օրինական միջոցք ի կատարումն սրբազան
«պարտուց իւրոց առաջի նորոգ ընտրելի ծայրագոյն զլսոյ
«ազգի և ամբողջութեան նորին, իսկ ապագայ դիմադրու-
«թիւն Դորին վասն այսր առարկայի ունի համարիլ ան-
«շուշտ ապստամբութիւն իմն ի գէմս կառավարութեան և
«յառաջ բերել զգառն հետեանս, յորոց սակի համարիմ,
«իբրև մերձաւորապէս տեղեակ հանգամանաց ամբողջ
«գործոյս, փակումն ներկայ դպրոցաց, զրկումն հոգևոր
«իշխանութեան յիրաւանց ունելոյ զնոյնպիսի դպրոցս
«յապագայի և ենթարկումն Ատենականաց սրբազան Սի-
«նոդիդ օրինական պատասխանատուութեանց անձնակա-
«նապէս: Ուստի ամենախոնարհաբար խնդրեմ զվութա-
«չնորհ տնօրէնութիւն Սինոդիդ յաղագս բառականապէս
«ի կտտար ածելոյ զԲարձրագոյն հաճութեամբ տուեալն
«կանոնադրութիւն առանց իրիք ժամավաճառութեան և
«պատճառաբանութեանց, և զկատարմանէն յայտ առնել
«ըստ պատկանելոյն, զօրպիսի վարկումն վստահիմ ի մէջ
«բերել իբրև կատարումն վերջնական պարտուց ըստ արա-
«բեալն ինձ ի կողմանէ Սինոդիդ յանձնարարութեան»:

Սորանից յետոյ նոյն Փետրուարի 13-ին ստանում
ենք սրբազան Սինոդի նոյն օրուայ քարշած հեռագիրն՝
որով պատուիրուում է. «Ընդ ստանալն սոյն հեռագրոյ
«աճապարեցէք յէջմիածին ց20 ամսոյս Կոչեցեալք են
«նոյնպէս համայն վիճակաւոր առաջնորդ»։ Նոյն իսկ օրն
զկնի միջօրէին 11 ժամում, մեք հեռագրաւ պատասխա-
նում ենք սրբազան Սինոդին: «Հասանել ց20 ամսոյս չկա-
«րեմ. թախանձագին տամ խորհուրդ կատարել զսկահանջն

«ի խուսափումն ի չարեաց՝ որք պատրաստին, զկարգա-
«դրութենէն խնդրեմ հեռագրել, սպասեմ պատաս-
«խանելոյ»:

Մինչև վերջին պատուէրի հասնելը՝ մեք վերջին այցե-
լութիւնք ենք տալիս բոլոր ծանօթներին: Ներկայանում ենք
Նորին Կայսերական Բարձրութեան՝ Մեծ Իշխան Միխայէլ
Նիկողայեւիչին, երբեմն Փոխարքայ Կովկասու, որ քառորդ-
ժամու չափ խօսակցութեան մէջ՝ մտաբերում է իւր մեր
խնդրանքը Բորժոմի Հայոց հասարակութեան համար եկե-
ղեցւոյ տեղ որոշելն և նորա հիմնարկութեան օժութիւնն
կատարած ժամանակ իւր սենեկապետ հանդիսական ու-
ղարկելը: Բայց մեր առաքելութեան պաշտօնի համար
խօսք չենք բանում՝ դործ վճարուած համարելով, թէ և
հասարակաց կարծիք էր, որ Կայսերազունք այդպիսի խընդ-
րում միջամտել չեն բարեհաճիլ¹⁾:

1) Երբէք և երբէք չենք կարող մոռանալ Նորին Կայսերա-
կան Բարձրութեան դառնութեամբ սրտի նկատմունքն՝ էջմի-
ածնի անշրջանկատ դործողութեանց մասին, որոց մէկը լինելով
և յետագայ պատմութեան ուժքը՝ խիստ շեշտով ակնարկեց այս խօս-
քերով: «Երևակայեցէք ձեզ այսպիսի մի անախորժ դրութիւն:
«1877 թուականին մեր զօրքերի գերքերն ակնարկելով՝ Աղեք-
«սանդրապոլից սահմանագծի ուղղութեամբ հասնում ենք Իզ-
«դիր: Հարկաւոր կարգադրութիւն անելէն յետոյ՝ գալիս եմ
«Վաղարշապատ: Փառառապետի տան հանդէպ ինձ գիմաւո-
«րում են էջմիածնի հոգեւոր ճեմարանի ուսանողները թիւրքա-
«կան կարմիր ֆեսեր գլխներին: Մեր զինուորները սահմանից
«դուրս կռուում են տաճիկ զօրքի հետ, և ահա՛ մեզ պատա-
«հում են տաճիկական տարազի նոր մարդիկներ մեր բուն երկրի
«մէջ: Այս իրողութիւնն շատ տխուր տպաւորութիւն արեց
«մեզ վերայ, և մեք նկատեցինք այդ մասին դէներալ Լազարեւի
«միջոցաւ ամենայն Հայոց վեհափառ կաթողիկոսին»:

Թէպէտև՝ 1862 թուականից ի վեր, միշտ դուրսերը պաշ-
տօնավարելով՝ միայն 1874/5 ուսման տարին գտնուած եմ Մայր
Աթոռում ճեմարանի տեսչութեան և ուսուցչութեան պաշ-
տօններով, ուստի և չեմ ականատես աշակերտներ տաճիկական
գլխարկներ կրելուն, սակայն և այնպէս՝ շատերից լսած եմ այս
անախորժ գէպքի մասին, որոյ պատճառաւ և ծագած գրա-

Ներկայանում ենք վսեմափայլ կոմս Յովհաննէս Դաւթեան Դելիանովին և որպէս հայ եկեղեցական՝ իրաւունք ենք համարում մեզ ասել ամօթահար սրտաբեկութեամբ. «Թոյլ տուէք ինձ՝ Ձերդ բարձր Գերազանցութիւն, յայտնել հոգւոյս անսփոփելի ծանրատար վիշտն՝ որ պատուիրաւութիւնս դպրոցական խնդրի մասին չյարգուելով զբարեխնամ կառավարութեան կողմանէ՝ հարկադրուած եմ արտասուածօր աչքերով վերադառնալ հայ հասարակութեան մէջ՝ Դուք՝ իբրև մերձաւոր հարազատ ազգապարծանք Լազարեանց ազգատոհմին, դժբաղդաբար չըջապատուած լինելով դժուարին հանգամանքներով՝ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյն—հակառակ Ձեր հոգւոյ յօժարութեան, անտարակոյս հաւատացած եմ, դժուարացաք մի անմոռանալի ծառայութիւն—օգնականութիւն «մատուցանել, ինչպէս յաւերժայիշատակ իշխանապետներն» Դիտեմ, այս անաջողութիւնն Ձեզ ևս դժուարին է «տանել»։ Այս խօսքերին հետեւելով փոքր ինչ լուծիւն՝ Նորին վսեմութիւնը տեղից վեր կացաւ և անհաճոյ սրտնեղութեամբ երկու ձեռքեր խողովակաձև շրթունքներին մօտեցնելով՝ յետ քարշեց և ասաց. «Այս խնդրում «ոչ կառավարութիւնն է մեղադրելի, ոչ իշխան Կառավարչապետ, ոչ Ներքին գործոց Նախարար Տալստոյն և «ոչ ես՝ որ Դուք նպատակի չէք հասնում, այլ այն ջերմեռանդ մերազգի ծառայողներն՝ որոնք երկու բանակի միջավայրում կանգնած փողահարի դեր են կատարում, «մէկին յարձակման և միւսին սղդանշան տալով¹⁾։ Այժմս «անցած է այլ ևս ժամանակ կայսերական հաւանութեամբ «տրուած հրահանգը չգործադրելու. գուցէ սուրբ էջմի-

գրութիւններ Տէր Գէորգ Գ. Հայրապետի։ Սա իւր հաւանած քաջատրական պատասխան տալուց յետոյ՝ վերջ ի վերջոյ կարմիր ֆետերը փոխանակել է սեաւ թաւիչ ալախներին։

1) Տէր Նախարարի ընդգծած ակնարկն՝ ըստ մեր կարծեաց և ըստ հաւաստի վկայութեանց գիտակ անձանց, վերաբերում էր Նորին Գերազանցութիւն Կարապետ Եղեանցին՝ որ կազմուցն է եղել թէ՛ Հայոց եկեղեցական-ծխական մի և երկ-

առօնի Սինոդն յանձն առնի կատարել Տէր Նախարարի
 ապահանջ. իսկ ապագայ ընտրելի կաթողիկոս դուցէ ա-
 ռաւաւել բաղդաւոր լինի իւր առաջարկներն կատարման
 վերաբերութեամբ: Դուք՝ իբրեւ եկեղեցական անձնաւո-
 ճրութիւն և զրկանքի սովոր, լայն սիրտ համբերութեամբ
 դարձէք ձեր վիճակի ժողովրդեան մէջ և յուսադրեցէք
 ճնորան գալոց բարեփոխութիւնների մասին. մշտական բան
 «չկայ աշխարհիս մէջ, մանաւանդ որ ես դժուարանում
 եմ տեսչութեանս ներքոյ առնել Հայոց եկեղեցական

դասեան վարժարանների նախադիժ, և թէ՛ այլ հպատակ քրիս-
 տոնեայ աղգերի զաւակաց տարրական կրթութեան ծրագիր և
 ի վարժատնութիւն ստացել է բարձրակարգ շքանշան: Այս
 գործողութիւնն կատարուած է այոպիսի հանգամանքներում:
 Ներքին գործոց Նախարար՝ համաձայն ղեկուցման Արվիատու
 Կառավարչապետի—ըստ խնդրոյ Հոգաբարձու պարոն Նանսփոկու,
 ցանկացել է անդրկոլիատու աղգերի կրթութեան նպատակա-
 յարմար ուղղութիւն տալ, ուստի և հրաւիրել է լուսաւորու-
 թեան Նախարարին՝ համապատասխան հրահանգ կազմել տղայա-
 հասակների դաստիարակութեան համար: Նորին վոեմափայլու-
 թիւն Կոմս Դիլիանսովն զոյն աշխատութիւն յանձնարարել է
 պարոն Եղեանցին՝ իբրեւ ղեկեկտր—կարգաւորի կրթական բա-
 ժանման աղգաց: Երեւի վերջինս չկտրելով իւր ռադիել այդպիսի
 առաջարկութեան կատարումից, ակամայ կամօք ամենայն հպա-
 տակ աղգերի կրթութեան համար մի կշիռ և չափ տալով՝ ներ-
 քին գիտակցութիւնից խղճահար՝ տանջուում է և հետամուտ
 լինում հնարների, ղեւորդ և իցէ այդ ակամայ վրիպակն ուղղել:
 Վասն այնորիկ է՝ որ նա քանիցս առաջարկած է եղել Սրբազան
 Մակար արքեպիսկոպոսին՝ երբ սա Մոսկուայ է եղել Օգոստոս-
 փառ Կայսեր Թագադրութեան առթիւ, որպէս զի բարեհաճի
 Պետրեքուրդ զնալ, և տակաւին վերջնական հաւանութիւն և
 որոշումն չստացած՝ զպրոցական նոր կանոնադրութեան համար
 բարեփոխութիւններ հայցել նախարարաց խորհուրդից: Իսկ վեր-
 ջինս լաւապէս ճանաչելով կառավարութեան քաղաքականու-
 թիւնն, որ անիշխանութեան ժամանակն է ձախորդ պահանջներ
 անում, հրաժեշտ տուած է այդ հրաւէրին համակերպելէն՝
 ընտրելի Հայրապետին վերապահելով այդ օրինակ մեջամտու-
 թեանց արտօնութիւն:

«Ժխտկան վարժարաններն: Ի դէպ՝ Դուք Մոսկւայից պի-
տի անցնէք, սլարոն Յովհաննէս Ստեփաննոսեան Յովնա-
նեանցին այժմ իմ յանձնարարութեամբ յորդորում են
«Իւր ուղարկած պատգամաւորներ, որպէս զի Տփլիսու
«կարաւանսարան միայն և եթ իւր ամուսնոյ յիշատակին
«նուիրելիք ուսումնարանին կտակէ՝ առանց ժառանգների
«մասնակնութեան: Այդ վարժարանի ապագայն ապահով
«և բաղդաւոր կլինի, հայերին մեծ ծառայութիւն կանի.
«որովհետեւ նա կաթուղիկոսի տեսչութեան ներքոյ է: Ան-
«շուշտ կհաստատուի Օգոստոսիաւ Կայսեր կողմանէ նորա
«կտակաւանդութիւնն՝ եթէ նիւթականով ապահով լինի:
«Օգնեցէք այն պարսկներին՝ բարեգործ Յովնանեանցին հա-
«մուղելու, և Դուք մտիթարութիւն կունենաք տեսնել մի
«մշտատե դպրոցական հաստատութեան դռներ՝ միջնա-
«կարգ ուսումնասիրութեան համար, հայազգի օրիորդների
«առաջ բացուած: Կտակաւանդ պայմանով կայ բացուած
«և Աստրախանում Աղաբաբեան վարժարան՝ ինչպէս Ձեզ
«որդէն յայտնի կլինի: Աշխատեցէք՝ հայոց ազգի մէջ
«հարուստ անհատներին համուղել, որպէս զի մասնաւոր
«արտօնութիւններով տմէն տեղ, մանաւանդ մեծ քաղաք-
«ներում, դպրոցներ բանան և եկեղեցական տեսչութեան
«իրաւասութեան թողնեն նոցա կառավարութիւնն: Իմ
«կողմանէ Ձեզ՝ որպէս հայ մարդոյ որտով խօսողի յանձ-
«նա արութիւններ են. յուսամ փոքր ինչ սփռուած վե-
«րադառնաք և աներկմիտ լինիք՝ թէ այսպիսի կտակների
«հաստատութիւնք իմ մասնակցութեամբ անշուշտ կյա-
«ջողին»:

Շնորհակալիքս յայտնելով Նորին բարձր Դերազան-
ցութեան՝ վերջին այս մտերմական զրուցատրութեան մա-
սին, աճապարեցի իշխան Սիմէոն Դաւթեան Աբամելիք-
Լազարիին տալ հրաժեշտի ողջոյնս և մատուցանել որտա-
գին դոհուսակութիւնս նորա առանձինն մարդասէր վե-
րաբերմունքի համար դէպի պանդուխտ հոգևորականներս:
Ներկայանում ենք Կնեազ Կանդակով գէնին, որ սիրե-
լաբար ընդունելով քաղաքավարական խօսքերով կամենում

է մեզ վերայ եղած ծանր տպաւորութիւնք ցրել: Ներկայանում ենք Նորին Գերազանցութեան Կարապետ Յարութիւնեան Եղեանցին և գտնում արդարև վշտահար դրութեան մէջ, ինչպէս մէկ բազմաշխատ այգեգործ իւր բազմօրեայ վաստակ և քրթնաթոր աշխատութիւն կտեսնի մէկ ժամու մէջ կարկտահար ոչնչացած: «Հնար չունինք» ասում է նա, ամենայն կարելի աշխատութիւնք գործադրուեցան, ոչ խիղճ, ոչ ժողովուրդ: Հայոց և ոչ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Քահանայապետ չունին իրաւունք մեղադրել Սինոդին, կմնայ անթերի կատարել հրահանգը մինչև Աստուած յաջողէ Կաթողիկոսի հաստատութենէն յետոյ վերստին այս խնդիր շարժելն: Գրեցինք Սինոդին հեռագիր և յայտարարութիւն՝ զոր ես թելադրած էի: Երբ ստորասական պատասխան ստացաւ՝ յաւելացրաւ. «Պարոն Եւանգուլեանցին ճանապարհորդեցինք, ես յանձնեցի նորան Մոսկուայից անպատճառ Տփլիսի առաջնորդ Արիստակէս Եպիսկոպոսին հեռագրել*): որպէս զի առանց յետաձգութեան կտարուի Կոռավարչապետ Իշխանի հեռագրով պահանջ»: Դուք իմ անունս պաշտօնական կամ մասնաւոր նամակների մէջ չէք ցոյց տուած՝ որ ես այս գործին օգնականութիւն եմ արած. որովհետև կարող էր պատահել, որ Ձեր ծրարներ նամակատան մէջ բացուէին և ընդօրինակուէին: Յիշեցինք Մակար Սրբազանի գրութեան նախատես խօսքեր. «Անձինք՝ առ որս խնդրէք տալ զիր յանձնարարութեան, գուցէ առ երկիւղի չյօժարեացին յայտնապէս տեսաւորիլ ընդ Ձեզ»: և նորա նկատելի անհանգստութիւնն տեսնելով՝ ոչ ասացինք, թէ և մէկ տեղ միայն առ նոյն Արքեպիսկոպոսն ուղղած նամակի մէջ դրած ենք՝ «այլ սատար գործոյն կայ գերազանց եղեանցն»:

*) Թէ յերաւել հեռագիր քարշուած էր Գերապատիւ Արիստակէս Եպիսկոպոսին՝ մեք ի Սուրբ Էջմիածին ոտուգեցինք նորանից ի ներկայութեան Սինոդական անգամ Սրբազան Յովակիմ և Երեմիա Եպիսկոպոսաց և Պրոկուրորի՝ ոտուգեցինք ի Տփլիս և պարոն Գէորգ Եւանգուլեանցից, որոնք վկայեցին ճշմարտութեանն:

այր արդար և խոհական, ազգասէր և անաչառ»։ Այն և մեք ամէն ժամանակ գիշերախառն այցելած ենք նորան, նոյնպէս մարդ ուղարկած՝ կասկածաւորութեան տակ չդնելու համար և փոխանակ բարւոյն չարիք առթելու։

Որովհետեւ ժամ առ ժամ Պետերբուրգի անմխիթար դրութիւնս՝ մանաւանդ Դեմուտ հիւրանոցի շրջափակ բանդարգելութիւնն, տխուր և հեղձուցիչ ազդեցութիւն էին անում մեզ վերայ, և որովհետեւ արդէն նոյն իսկ Փետրուարի 13-ին յանձնել էինք մեր 12 թուահամարաւ յանուն Սինոդի յայտարարութիւն փոստային, որով վերագարծուցինք ամբողջութեամբ ի ձեռնարկութիւն և ի հրահանգութիւն մեզ ուղարկուած դպրոցական խնդրոց մասին կազմուած գործերը, վասն որոյ այլ ևս անտանելի համարելով սպասողութիւնն՝ ուրբաթ օր ընդ երեկոյ, ամսոյն 15-ին թողինք անկարեկից Սանկտ-Պետերբուրգ, միւս օր ընդ երեկո 9-ն ժամին հասանք Մոսկուայ և սրբազան Սինոդից հեռագրաւ խնդրեցինք՝ առ մեր վերջին հեռագրութիւն տալիք պատասխանն այն տեղ յեւրոպայ հիւրանոց ուղղել, զոր և ստացանք ի 18 Փետրուարի, որով մեզ սլատուէր էր աւանդուում վերադառնալ ուղղակի Աստրախան։

Ռուսաստանի հին մայրաքաղաքում երկար մնալու գործ չունէինք, 16-ին մտանք 19-ին ելանք, երեք օր բաւական եղաւ մեզ տեղւոյն Հայոց վերացման Սուրբ Խաչի փոքրիկ եկեղեցին տեսնել, նորա զգեստներ, կալուածներ, կալուածագրեր, զարդք և անօթեղէնք, մասունք և սրբութիւնք, յիշատակարանք և դպրութիւնք աչքէ անցուցանել և գովել Պարոն երեսփոխան Փանիեանցի ուշադիր և հռչակաւոր կարգապահութիւնք, հոգացողութիւնք։ Տեսնել լազարեանց ազգապարծանք իշխանապետաց արեւելեան լեզուագիտութեան ճեմարանն՝ իւր հարիւրաւոր ձրիավարք և թօշակատու որդեգիր աշակերտներով, բաղմաթիւ ուսուցիչներով և վերակացուններով, հարուստ գրանցով և հաւաքածուներով, մաքրափայլ ննջարաններով, դասաւանդաններով, հիւանդանոցով, սեղանատնով և ընդունարան-

ներով, ի պսակ ամենայնի իւր աշխոյժ, բաղմահմուտ և մարդասէր գերազանց վերատեսչով — Քանանեանց, և յիշատակաց մատենում արձանագրել օրհնութիւն նորա կառուցանողաց սուրբ, անմահ յիշատակին, երախտագիտութիւն նոցա բարեշառաւիղ իշխանազուն ժառանգաց: Տեսնել հին, միջնադարեան բարուց և ճարտարութեան դրոշմ ու ճաշակ կրող կառավարանք, Աղատութեան երկբացիկ, վերամբարձ դրունք, կրեմէի պալատն և բաղմամասն սրբարան, ուր լինում կայսերաց թագադրութիւն. արքայ թնդանօթ և իւր պատուակից թագաւոր զանգակ, ի յաղթանակ աւարուած հազարաւոր մեծ և վոքր թնդանօթներ, մեծ և փոքր ազգաց սեփականութիւններ: Տեսնել բիւրաւոր ազգի ազգի դրօշակներ և ծոպակիր լուսնափառներ, որոնք նոյնպէս մրցանակաբաժին եղած են ռուսական անվեհեր զօրականին: Տեսնել փրկաչական վեհասրանչ Տաճար, ուր Ռուսաստանի անբաւ հարստութիւն մտաւոր և նիւթաւոր, հանքային և գանկային իւր բաւականաչափ հաւաքածուն զարմանահրաշ ներդաշնակութեամբ մթերած է ի յիշատակ այդ մեծ ժողովրդեան որդւոց անցելոյն, ի գովեստ ներկային ի պարծանս ապագային և ի շլացողութիւն համօրէն տեսողաց, տեսնել և մտովի յիշատակել, — աշակերտաց առ աստուածային Վարդապետն ասացուած, տես ճրպիտի են քարինքս և ճրպիտի շինուածք: Տեսնել Աստրախանի Հայոց պատուաբեր Պարոն Սարգիս Զանուժեանցին իւր տիրապարզ և, հրեշտակագեղ դատրիկներով, վայելել նորա առատ սեղան սրտի սիրոյն և համազամ կերակրոյն և ստանալ յօգուտ օրիորդական դպրոցին իւր հայրենի քաղաքի՝ մի տոմսակ արեւելեան փոխառութեան հաղար լուբլի արժէքով: Տեսնել և վերջապէս և մեծապատիւ Յովհաննէս Ստեփանոսեան Յովնանեանց և ըստ սիրալիր յանձնարարութեան վսեմափայլ Դիլիանով լուսաւորութեան Նախարարի՝ յորդոր կարգաւ լսել գերազնիւ Շահպարտեանց բժշկապետի և մեծարգոյ Նւանդուլեանցի խորհրդոց:

19-ին, յուզի անկանք, մինչև կայարան քանի մի

ծանօթը, քահանայը և ուսանողը ընկերեցին։ Չմեռնային տխուր եղանակ, ձիւնաթաղ անհուն դաշտորայր, գեղաշիրտակ մշտականաչ գիհները շոգեկառաց արշաւատոյր ընթացից հետ փոփոխակի շրշրջում էին մեր մտապականերներ և երբեմն ի մօռացօնս տանում, ցնդում, ցրում այն դաղիր դարշահոտութիւնը՝ որը բնականից են բազմաթիւ ծխող ուղեւորաց, մանաւանդ մաքրութեան թշնամի եւրայականաց։ 20-ին հասանք Գրեազի։ Որքան թարմ անմօռացութեամբ յիշում ենք երկու ամիս յառաջ այս բարեբաղդ տեղ չարաբաղդութեամբ քաշած ճանապարհորդական, սովորական տկարութեան սպանիչ յիշատակ, երբ ժամերով տագնապում էինք, ոչ բժիշկ կայր և ոչ փրկութիւն։ 21-ին հասանք Յարիցին, տեղւոյն փոքրաթիւ պատուելի հայազգի գործակատարը և վաճառականը դիմաորեցին, ուսմանը դտանք, հրաւիրեցին ճաշկերոյթի՝ զոր յատկապէս կայարանում ի պէտս մեր պատրաստած էին, յայտնեցինք շնորհակալութիւն, փութացինք փոստային իջևանն՝ ուր թողած էինք կառք խաղտուածք տմրացուցանելու, հատուցինք պարտքերնիս և ընդ երեկս ճանապարհորդեցինք դէպ ի Սարեփիթայ՝ որ իւր Սիգոնացուց համանունին յիշատակ կարող է պարծիլ՝ գեղեցիկ բայլգամի և մանանեխի գործարաններով։

Վերադարձին ճանապարհ չէր այնչափ հեշտին՝ որչափ յառաջընթացին։ Յերթին ձմերան սկզբի ամիս իւր հզօր զօրութեամբ ձուլած, մկտաղաղ, նոյնատարր գործած էր հողային բոլոր կոշտեր, քարեր, մանրամուղ փոշիներ, այնպէս՝ որ անհամար թաւալող երկաթաշեց անիւներ փայլուն հայելուդի դարձրած էին, ամօրնային ճահճուտ և փաշտա ճանապարհներ՝ յորս տուընջեան և գիշերոյ լուսաւորը ախորժ հաճութեամբ նշողարձակ ճառագայթից անդրացսլումն կտանային։ Ի դարձին ուժառաւ ֓եւորուար եղանակին յոխորդ առպտտակին տեղի տուած ձիւնահալ, անձրևաբերք, ջերմաշողիկ յաճախակի ի կռիւ իրեաց դալով՝ աղականած, չաղախած, իրար խառնած էին հալառակ բնութեամբ տարերք, հող և ջուր—պինդ և կա-

կուղ—հաստուածեղէն եղբայրք՝ յորս ոտնակոխ ռահահորդ-
իրքե յորոգայթ կրճնուէր, կթակարթուէր և կկապուէր:
Այսպիսի ժամանակ՝ ոչ մեք և ոչ այլք, չտեսնենք այլ ևս
Լիբեաթ և Զամրան—իջևանների մէջ ինկած ճանապարհ:
Ուղիղ 7 ժամ տեւեց մէկէն մինչև միւս կայարան հաս-
նելնիս: Գիշերոյ ժամ 8-ին ելանք, կառավարք արքած,
երիվարք վաստակած, ձիւնախոռն անձրև բռնած. ցուրտ
հիւսիս փակարանէն դուրս վազած, աղջամղջին գիշեր
տիրած, ահ ու դողի արհաւիրք զմեզ շուարած, կշար-
ժենք, կերթանք, կյառաջենք, բայց դեռ չենք հասնիր:

Ուր ուրեմն Փետրուարի 26-ըդ. օր, ցերեկուան 11
ժամին հասինք Վոլկայ գետոյն աջ ափ, Աստրախանին
յանդիման: Փոստային իջևանէն վտաւանաչափ վեր ենք:
Կառք և ծանրութիւնք տակաւին անդր յալիս Գալլ գե-
տոյն փոխադրել անհնարին են: Զարմանախոռն զուգա-
դիպութիւն, 26 Դեկտեմբերի ելք յԱստրախանայ նոյն
թիւ Փետրուարի ժուռք: 26 Դեկտեմբերի նոր և անհաս-
տատ կամուրջ ձմեռան—սառոյց. նոյն թիւ Փետրուարի
պտղն միայն միջաբեկ և անհարթ ընթացք: 26 Դեկտեմբ-
րերի յաջմէ և յահեկէ զգուշաւորք կառաջնորդեն զմեզ
յայնկոյս, նոյն թիւ Փետրուարի յաջմէ և յահեկէ ընդ-
սառնակոյտ ալիան ուղղաձիգ առասանք կապահովեն զմեր
երերուն փրկութիւն, զոր թիաքարչ նաւակն տասնաւոր
նողայից խառնաչիփոթ աղաղակաւ յինքն բարձած դան-
դաղ դեգերանօք ընդ միջաբէկ սառնաչոլով գետոյն հո-
սանս հասոյց յափն ձախակողմ: Փառք Նախախնամողի
առաջնորդական ձեռին. «Անցաք մեք ընդ հուր և ընդ-
ջուր և եհան զմեզ ի հանգիստ»:

Բայց դերեզմանի ասփեր չհասած մարդոյ համար կոյ
հանգիստ. ոչ երբէք: Ինչպէս մինչև Սանկտ—Պետերբուրգ
բանիւ և գրով՝ հարիւրաւոր ստուծեան բարուրանքներ
մեր վերաբերութեամբ տարածուած էին՝ չնորհիւ սու-
տակասպաս բամբաստներն, նոյնպէս և մինչև Աստրա-
խան հասած էին այլ ընդ այլոյ անհեթեթ զրոյցներ:
Առաջակայ դատաւորի կիւրակէն մեծի պահոց եկեղեցի

ենք իջնում բաւականին բազմութիւն, արք և կանայք, ծերք և տղայք հետաքրքիր մեր շուրջն են դառնում: Որքան անձկալից կարօտով սպասուած ենք եղած մեր հօտի բարեպաշտօն ժողովրդէն՝ անյուշանում ենք մեր մտքէն. և ամենայն նեղութիւն մօռացած ենք համարում նոցա դատարկ սիրային ակնարկի առաջ: Սակայն որքան մօտատես միամիտ ենք՝ ծաղկանց փունջին ներքև դարանած ատելութեան թունաւոր օձ չտեսնելու: Այդ հետաքրքիր և թափանցիկ հայեացք որսնում են մեր պարանոցով քարշուած տեսնելու Սրբոյն Աննայի առաջին կարգի շքանշան՝ զոր մէք լիովին ի վարձ վաճառման ազգային վարժարանաց ստացած ենք ռուսական Պետութենէն, ինչպէս ընդհանրացած հաւանական կարծիք եղած է: Տեսնել ի մեզ վարձատրութիւն այն վեհապետի, որոյ երեսաց տեսութեան անգամ՝ իբրև արհամարհ ոք, արժան չգտնուեցանք: «Յուցից ձեզ, ում նման է ժողովուրդս այս. նման է մանկաւոյ՝ որք նստիցին ի հրապարակս և ասիցեն. փողս հարաք ձեզ և ոչ կաքաւեցիք մեզ»: Յանկամք ի բոլոր սրտէ հայ ժողովրդեան ամենակերպ յաջողուած և բազդաւոր գործիչներ՝ որք մտքերով անգամ չանցուցած առաքինութեանց Տեարք համբաւուն և ըստ հռչակին գնահատուին, ըստ որում տակաւին իրականութիւն մէկ կողմ՝ թողած՝ երևակայականով կղբազուինք:

Ը.

Ներկայ հաշուէտուութիւն ընթերցողներից իւրաքանչիւր ոք իւր հայեացքին և համոզման համաձայն՝ կդայ մէկ եղրակացութեան, այն է՝ կամ անմեղադիր առնել զմեզ, կամ դատապարտել: Վասն զի մեր գործողութեանց մերձաւորապէս տեղեակ եղողներ յօգուտ և ի վնաս մեր՝ ձայն բարձրացած են գրական ասպարիզում: Դոցանից առաջինն է Տփլիսից տարւոյս Մարտի 1-ին Կոստանդնուպոլսոյ Թէրճէմանը էֆրեար հայատառ թրքա-

բարբառ լրագրին ուղարկած թղթակցութիւն, որ տպւած է նոյն ամսոյ 28-ին նորա 2291 թուահամարում և շարունակելի լինելով մեզ ոչ ստորագրութիւնն է յայտնի և ոչ բովանդակութիւնն, բացի յիշուած համարում տպւածն, որ թէ և արգարացուցիչ մեզ, սակայն այլատարազ խօսքերով ճշգրտանման է քան ճշմարիտ երկրորդն է, Արեւելք լրագրին իբր թէ երևանից սոյն Մարտի 12-ին ուղարկուած յօդուածն, որ տպագրուած է նոյն ամսոյն 23-ին նորա 367 թուահամարում երեք աստղանիշ կրող թաքնութեամբ, որ գլխովին դատապարտող է մեզ ինքնահնար, մտացածին ստուերի վերայ հիմնուելով, Վերջին թղթակցութիւնս ևս Տփլիսից է, ինչպէս ուշագիտ ընթերցող կարող է ոճից և տեղեկութեանց դատաւորութեանէն ճանաչել, մանաւանդ սա կտորից. «Էջմիածնի Պրսկուորին հեռագրով կանչել են Թիֆլիս, չուտով պիտի գայ» Կարող է ճանաչել և ժամանակի սղութենէն՝ որ 11 օրուայ մէջ երևանից Պոլիս նամակ հասնիլ և տպագրուիլն, թէ ոչ անհնարին, գէթ բաւականին դժուար է, Մեր այդ թղթակցութեանց հետ հաշիւ տեսնելիք չունինք. բաւական է, որ մեր հաշիւ ներկայացրինք ամէն ընթերցող հայ անհատի և զմեզ առաջի խղճի և ազագայի տնդատապարտ կացուցինք. բայց ինչպէս ամէն հաշիւ կուտենայ իւր տարբերութեանց բացատրութիւն և գումար, նոյնպէս և մեր տանք սորա համոզման տարբերութեանց բացատրութիւն և ընդհանուր հաւաքաբանութիւն:

Մեր յանուն սրբազան Սինոդին ուղղած յայտարարութիւն ի 20 Յուլիսի 1883 թուականի ընդ համարաւ 96, առ գերապատիւ Ներսէս Սրբազան եպիսկոպոս արձակած նամակաց հատուածք յ2, յ30 Հոկտեմբերի և ի 11 Նոյեմբերի 1884 ամի, և առ վերատեսուչս ժողովրդական դպրոցաց Բաքուայ Նահանգի-Դաղստանու գաւառի Կուպանի չրջանի տրուած հաղորդագրութիւնք ի 28 Մայիսի և ի 11 Սեպտեմբերի նոյն տարւոյ թուահամարօք 127 և 267, կարգացողք ստուգապէս վերահասու են, որ մեր նոր հրահանգների հոգևոր դպրոցների մէջ գործադրու-

թեանն՝ նախ քան զկաթողիկոսի հաւանութիւն, հակառակորդ ենք եղած: Նոյն դադափար կկազմեն և մեր յանուն Կովկասեան Կառավարչապետի ի 19 Յունուարի տարւոյս և Ներքին գործոց Նախարարի յ2 Փետրուարի մատուցած ծանուցադիր ընթերցողք, ևս և լուսաւորութեան Նախարարի և Դոնդուկով-Կորսակովի գիււնատան Կառավարչի հետ ունեցած առարկութիւնք վերձանողք: Սակայն յանուն Սինոդին ի 11, ի 12 և ի 13 Փետրուարի տարւոյս տուած հեռագրութիւնք և յայտարարութիւն կարգացողք կդանեն զմեզ տրամադիր և հաւան հրահանգաց անմիջական գործադրութեան: Ի՞նչ էր այս անակնունելի, յանկարծական, դաւաճանոք փոփոխամտութիւն և երկչտութիւն: Առանց թաղուցանելու պէտք է խոստովանինք՝ որ Սանկտ-Պետերբուրգ գնալով՝ մեր կարծիք փոխեցինք հրահանգի գործադրութեան վերաբերութեամբ, և առուել անարդար գտանք մեր հոգեւոր բարձրագոյն վարչութիւն քան Պետական կառավարութիւն, ըստ սրում՝ նախ՝ 1874 թուականին տրուած հրահանգներ հոգեւոր դպրոցաց մէջ ժողովրդական ուսումնարանաց տեսչի հսկողութիւն ունենալու իրաւանց մասին, հանգուցեալ Հայրապետի կողմանէ պակասաւոր է հաշորդուած ի գործադրութիւն սրբազան Սինոդի և վիճակաւոր առաջնորդաց, և վերջինքս անմեղութեամբ պակասաւոր են գործադրած: Երկրորդ՝ դպրոցական վարչութեանց համար եղած վերջին կարգադրութիւնք ընդհանուր են գրեթէ ամենայն հպատակ ազգաց համար, որոց կարգից բացառութիւն չեն կարող ունենալ մեր վարժարաններ: Եւ երրորդ՝ այս կենսական խնդրոց մէջ Նորին գերազանցութիւն՝ Մեծարդոյ Կարապետ եղեանց, երբէք և երբէք չէր թոյլատրել իրեն վարուիլ այլ կերպով՝ քան թէ պատշաճն էր: Մեր անուանաբեկութեամբ նա այնքան չէր մխիթարուիլ, որքան գործոյն խանգարմամբ կտարակուէր և կտխրէր, ուրեմն և ամբարշտութիւն կհամարիմք կարծել՝ որ գիտութեամբ սխալ ուղղութիւն տուած լինի Նորին յարգութիւն մեր գործակատարութեանն:

Մակար Սրբազան Առքեպիսկոպոսի ի 24 Դեկտեմբերի 1884 ամի քարշած հեռագիր վերժանողն ևս կմեղադրէ զմեզ՝ իբրև սրբազան Սինոդի մեզ համար գծադրած գործողութեան շրջանակից դուրս եկողի, բայց եթէ այնպիսին բարեհաճի Սինոդի յՅ նոյն ամսոյ թուահամարաւ 3342, մեզ տրուած հաւատարմագրութիւնն ուշի ուշով վերժանել՝ անմեղադիր կարձակէ. սրովհետև լիակատար իրաւունք էր տրուած մեզ, և մեք լաւապէս գիտէինք թէ՝ հոգևոր բարձրագոյն իշխանութեան դիտումն գլխաւորապէս այն էր և է, որ հոգևոր դպրոցները ժողովրդական տեսչաց անընդմիջական հսկողութիւնից ազատ լինին, և Պետական կառավարութեան լիակատար հաւատարմութիւնն վայելեն, ինչպէս և մինչև ցարգ. նոյնը կրաղձայ և Հայրապետ ամենայն Հայոց, ով և լինի նա Ապա ուրեմն ի 13 Յունիսի 1884 թուականի ուսաց հոգևորականութեան ձեռք գտնուած հոգևոր ծխական դպրոցների համար շնորհուած հրահանգի Հայոց վարժարանաց վերայ ևս տարածիլն ինդրելով Կովկասեան Իշխան Կառավարչապետից՝ ուղղակի ծառայեցինք սրբազան Սինոդի դիտմանն: Մերազգիներից ով ոք մտադրութեամբ ուսումնասիրած է Փետրուարի 16-ին և Յունիսի 13-ին Բարձրագոյն հաճութեամբ շնորհուած դպրոցական հրահանգների ամէն մէկ գիրն ու բառ, յօդուածն ու հրահանգ, շատ լաւ կհասկանայ թէ ի՞նչ մեծ շնորհք կլինէր, եթէ այն արտօնութիւն մեզ տրուէր: Վասն զի վերջին օրէնսդրութեամբ երկդասեան հոգևոր դպրոցներ քառամեայ դաօնթոյնից վերայ ունին և միամեայ գնացք՝ գնացք՝ իբրև լրացուցիչ յաւելուած, իսկ միադասեան վարժոցներն՝ նոյն կարգով, ունին եռամեայ շրջան: Այս չափերը մեր գաւառական քաղաքների, աւանների և գիւղերի մէջ եղած ուսումնարանաց համար շատ և շատ բաւական են, եթէ միակերպ և կանոնաւոր ուղղութիւն կտրուի նոցա բանիմաց թեմական տեսչի առաջնորդութեամբ, և անցելոյն նման չի թողնուիլ նորանց ի հաճոյս տեղական հոգաբարձուաց և վարժապետաց անգործութեան դատապարտուած: Կմնայր

քանի մի տեղերի, գործրինակ Աղեքսանդրապոլի, Ախալ-
ցըխայի, Ղարսի, Գանձակի, Ղալարի ևն վիճակային վար-
ժարաններն, որոնք չէին բաւականանալ հինգամեայ շրջա-
նով, դորանց ուղղակի հոգևոր իշխանութիւնն կփոխարկէր
թեմական դպրանոցի—սեմինարիայի, ըստ որում թէ ան-
շուշտ պէտք կայ, թէ կառավարութեան նիւթական բա-
ւարար միջոց և թէ անփախչելի անհրաժեշտութիւն
ստիպում է ռուսաստանի Հայոց առաջնորդական վիճակաց
թիւ ու քանակ աւելացնել և տեղագրական զգուշու-
թիւններով նոցա դասաւորել:

Ախտակցութեան և կարեկցութեան արժանի կտես-
նենք այն կարգի բանաւոր և գրաւոր հրապարակախօսք,
որոնք ուղեղի բորբոքման հիւանդութեամբ բռնուած՝
ցնորաբանեցին թէ մեք քանի մի բարեկամաց ճարպիկու-
թեան և խորհրդատուութեան շնորհիւ գնացինք Սանկտ-
Պետերբուրգ Մակար Սրբազան Արքեպիսկոպոսի Կաթողի-
կոսական ընտրութիւնն յաջողելու: Ողորմելի երազատես-
ներ, իրենք գիշեր և ցորեկ զառանցում են իւրեանց
դիտաւորութիւններ յառաջ վարելու համար և կարծում
են թէ այլք ևս ոչինչ հոգս չունին: Զարմանք է, ինչ որ
հնարաւոր էր յէջմիածին առնել, և իսկ գործելու տեղն
ևս մայր Աթոռն էր, ինչ հարկ կայր Պետական քաղաքի
հրապարակներում թարթափելու, տեղական Հայոց ձայն
ու կարծիք էինք հարցնելու, թէ քաղաքական իշխանու-
թեան միջամտութիւնն էինք որոնելու: Ի՞նչ պարտք մեզ
վերայ դրուած էր՝ կատարեցինք զայն սրբութեամբ և
ամենայն անձնուիրութեամբ: Այլ և ձախ վայրաբանու-
թեանց նշանակութիւն բնաւին չենք տուած և չենք տալու:
Յամենայն սրտէ կփափագէինք առաջակայ ուսումնական
տարեակգրին դպրոցների գրանց աւետաւոր և հրահանգի
ազդեցութենէն բնաւին դուրս բացմամբ զմեզ դատա-
պարտելի, սխալական և անհեռատես ճանաչելու. իսկ
զսրբազան Սինոդականս և զառաջնորդս հանդերձ համան-
գամայն յայտնի և գաղտնի խորհրդականօք մեծարելի
իմաստուն և անսխալական դաւանելու:

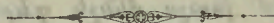
Որովհետեւ բարոյական պատասխանատուութեան վերաբերուած բաժնին հաշիւ և համար տուինք, ուրեմն մեր ժողովրդեան, մանաւանդ փոքրիկների ոմանց, հետաքրքրութիւնն յազեցուցանելու մտօք ներկայացնենք և մեր դամական ծախուց պատկեր, որպէս զի ըստ այնմ դատաստան առնեն։ Ահաւասիկ իսկական մեր յառաջագրութիւն յանուն Վիճակային Կոնսիստորիային Հայոց Աստուխանայ ի 15 Մարտի տարւոյն ընդ համարաւ 62. «Ի կատարումն առաջագրութեան մերոյ ի 21 Դեկտեմբերի «անցեալ 1884 ամի թուահամարաւ 410. Վիճակային Կոնսիստորիայդ Հայոց Աստուխանայ հատուց մեզ ճանապարհածախք ուղեորութեան ի Սանկտ-Պետերբուրգ յարդեանց թեմիս հինգ հարիւր ռուբլի արծաթոյ։ Գիտելով՝ զի այնքան դրամք չբաւէին մեզ, հեռագրաւ խնդրեցաք «ի սրբազան Սինոդէ Սրբոյ Էջմիածնի այլ ևս մի հազար հինգ հարիւր ռուբլիս արծաթոյ, զորս ամբողջովն հասոյց առ մեզ Կառավարիչ աթոռապատկան կայսրաժող Գրիգորի արժանապատիւ Կարապետ Վարդապետն Այվազեանց։ Բաց յայսմանէ խորհուրդն կառավարութեան «եկեղեցեաց Հայոց Սանկտ-Պետերբուրգի և Մոսկուայի «բարեհաճեցաւ ընդ ձեռն նախագահի իւրոյ՝ Պայծառափայլ իշխան Սիմէոնի Դաւթեան Աթոմելիք-Լազարեանց, «յանձնել ի ձեռս մեր ռուբլիս արծաթոյ երեք հարիւր։ «Ուրեմն ընդ ամենայն հասին առ մեզ յանուն ճանապարհածախուց և սննդեան ի մայրաքաղաքին երկու հազար երեք հարիւր ռուբլի արծաթոյ։

«Ի վերոյիշեալ գումարաց ծախսեցան ընդ ամենայն «ի վարձ եօթն երկվարաց վասն 820 մզոն փոշտային ճանապարհի, ի պարգև ձիավարաց և ծառայից, ի գին երկց «տոմսակաց երկաթուղւոյ և կշռոց ծանրոցաց, ի վարձ «հիւրատան և սննդեան երկց անձանց և ի վճար կառաց, «հեռագրութեանց և այլոց պիտոյից յերթ և ի դարձն «մեր ի Պետերբուրգ յընթացս ամբողջ երկուսնեաց առ «ուրոյ մի հազար երեք հարիւր յասն ռուբլի յասն կոպէկ։ «Այլ որովհետեւ արտաքոյ այսոցիկ ծախուց արժանապատ-

«տիւ անդամք Դորին՝ ի պատճառս անհնարութեան գտաւնել զծածկեալ կառս դիւրավճար վարձուք, պարտաւորեցան բանաւոր յանձնարարութեամբ մերով գնել զյաւառուկ ճանապարհական կառս՝ մի հարիւր վաքսուն եւ «երեւ րուրի արծաթով, որք տակաւին մնան անվճար, «վասն որոյ զմնացորդ ինն հարիւր ուքսուն եւ ինն «րուրի իննսուն կոպէկս արծաթոյ ընդ սմին առաքելով «ի Դոյնն, առաջագրեմք, նախապէս բռնալ ի մէջ առա- «ջարկեալ գումարաց զգինս կառացն և ապա զյաւելեալ «ուրթ հարիւր քսան և վեց րուրի իննսուն կոպէկս ար- «ծաթոյ ամբողջովին մատուցանիլ ի Սինսդն Սրբոյ Էջմի- «ածնի. իսկ զկառսն՝ եթէ ձեռնտու գնով անհնարին լիցի «վաճառել, համարել սեփականութիւն առաջնորդական «տանն վիճակիս Սատրախանայ»:

Ո՛վ որ Պետերբուրգի սղութեան՝ ուտելեաց և բնա- կարանաց, ծանօթ է և գիտէ Դեմուտ հիւրանոցի դիրք, յուսանք որ զմեզ անդր քան զչափն խնայող կղանէ ազ- գային կոպէկներով հաւաքուած գումարի ծախսարարու- թեան համար: Ո՛վ որ մանրամասնաբար կտեղեկանայ՝ որ առաւել քան երկու հարիւր րուրի ուտելեաց և ըմպե- լեաց համար ծախսուած չէ, կարող է գաղափար կազմել թէ ինչպիսի զրկութեանց ենք համբերել: Երանի՛ թէ աշխարհիս մէջ վանելու անհնարաւոր, ահազին ուժեր չկանգնէին տկարների և ընկճուածների ընթացքի յառաջ- այն ժամանակ թէ հեշտ էր ամէն մէկ ժողովուրդի իւր գոյութեան կռուի ասպարիզում շարունակել գնացքը մինչև մէկ որոշ բաղդասահման կէտ, և թէ նիւթական և բարոյական զօհողութիւններն կունենային իւրեանց նշանակութիւն:

Սուքիաս Արեւիսկոպոս.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԽԱՉԵՑԵԱԼԻՆ

Մունջ ստուերներով սքողւած զիշերն՝
Սփռում է դարձեալ իւր խաւար փեշերն,
Հնչում են զանգերն տխուր, ողբաձայն,
Երկինքն է լալիս մեզմ' ու լռելեայն:

Ու հանդիսաւոր, գանդաղ քայլերով
Գնում են մագիկ դէպ եկեղեցին
Ու մրմունջներով ու թաց աչքերով
Ուզում են սգալ ցաւերը Փրկչին:

Իսկ ես կանգնած եմ, նայում եմ անթարթ,
Յուշերս բոլոր սե սուգը մտած՝
Գալիս են տխուր, գնում են հանդարտ
Մի խուլ, մի խաղաղ վշտով համակուած:

Ու ես տեսնում եմ իմ հոգւոս աչքով
Թէ ինչպէս անսիրտ ու բիրտ զինուորներն
Ծաղրում են Փրկչին փշեայ պսակով,
Երեսին դիզում թուք ու ապտակներ:

Ու ես տեսնում եմ թէ ինչպէս քրտնած
Դէպ վեր է տանում նա իւր ծանր խաչ,
Սիրելիների սրտերը լքուած՝
Խեղդում է լացը և ծանր հառաչ:

Եւ՝ թէ նա ինչպէս համակուած սիրով
Ասում է նոցա դողդոջուն ձայնով.
«Լացէք ձեր վերայ, — ես արի, անձայն
«Կը տանեմ խաչս մինչև գերեզման»:

Տեսնում եմ նաև՝ ինչպէս նա գլխով
Բարկ արեւի տակ մոռացած իւր ցաւն

Ազօթք է անուամ մարդկութեան համար,
Հոգին աւանդում տակաւ առ տակաւ:

Ու դուխը թեքած սիրազեղ կրծքին,
Ձեռներն ու ոտներն արիւնով ներկած,
Նա պահ է մտնում խաղաղ գիշերին
Վառ աստղերի տակ լուռ բազկատարած:

Կրկին գիշեր է, բայց տխուր գիշեր,
Փչում է քամին կսկիծով լեցուած,
Ու այդ կսկիծով զարթնում են յուշեր
Խաչի ցաւերով խաղառ համակուած:

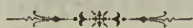
Ու կարծես քամին ասում է դարձեալ.
«Լացէք ձեր վերայ աշխարհի որդիք,
«Ձեզ համար մեռաւ Տէրը Խաչեցեալ
«Մահով ջնջելու ձեր դատակնիքն»:

«Բայց դուք մտքով կոյր, կոյր նոյնպէս հոգով,
«Գնում էք անչեղ դէպի կործանումն.
«Եւ անդիտակից ձեր ծանր բաղդին
«Դուք ձեր պապերի արածն էք անում»:

«Դուք դարձեալ արդար արեան ծարաւի՝
«Խաչ էք պատրաստում արդարի համար,
«Ձեր միտքը ծախած կասկածի ու դաւի
«Մեղքեր էք գործում ծանր ու անհամար»:

«Լացէք ձեր վերայ, դուք դեռ մոլորուած
«Արեան արցունքի զետեր էք սիրում,
«Մատնիչ, մեղսասէր ու դարան մտած
«Ձեզ համար անկման նոր դուք էք փորում»:

Ա. Դ.

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՀԵՏՔՈՎ

ՎԱՌՎԱՌԷ ԶՈՆՍՈՆ.

ԳԼ. Բ.

Հետեւեալ օրն առաւօտեան Վիրջինիան Աննա Կրօսի հետ միասին դնաց Վարվառէ Զոնսոնի մօտ: Նրա տնակը գտնուում էր քաղաքի ամենավերջին ծայրում, գաշտի մէջ: Այնտեղ չէր գնում ոչ ձիաքարչ և ոչ էլ հանրակառք: Միմիայն մօտից անցնում էր մեծ խճուղի:

Տնակը փայտաշէն էր, հինգ լուսամուտով: Շուրջը պարտէզ ու բանջարանոց կար, որտեղ մէկու մէջ երեւում էին և ծաղիկներ: Տնակի մօտ շագանակի ծառեր էին տնկուած, նրանց տակ դրուած էին նստարաններ և մի կլոր սեղան:

Երբ Վիրջինիան հասաւ տնակին, լուսամուտները բաց էին և ներսում երեւում էին տասի չափ մարդիկ: Վերջինիան մօտեցաւ մուտքի դրանը: Այդտեղ նրա առաջ դուրս եկաւ մի առոյգ, ամբակազմ պառաւ կին, ամբողջովին սև հագած: Նրա գէմքը փայլում էր մի ինչ սր առանձին քնքշութեամբ: Կարծես նրա գէմքը ամբողջովին մի սիրալիր ժպիտ էր, թէպէտ և նրա շրթունքները հանգիստ էին:

— Սա է քոյր Վարվառէն, ասաց Աննան Վիրջինիային և գլուխ տալով պառաւին աւելացրեց. ողջոյն ձեզ. մենք ձեզ մօտ ենք գալիս:

— Այո, մենք ձեզ մօտ ենք եկել մի շատ կարեւոր գործի համար, յարեց Վիրջինիան:

— Համեցէք ինդրեմ, ասաց քաղցրութեամբ պառաւը: Պատրաստ եմ ծառայելու, ինչով կարող եմ:

Նա բաց արաւ դուռը և Վիրջինիային ու Աննային ներս հրաւիրեց: Վիրջինիան ներս մտաւ և հէնց շէմքի

վրայ զարմացած կանգ առաւ։ Ուղիղ իւր առաջ, դրան դիմացի պատի վրայ մի մեծ խաչ կար կախուած խաչեցեալ Փրկչի մի հրաշալի նկարով։ Սրևի ճառագայթները ընկել էին ուղղակի տանջուած ճակատը զարդարող ոսկեայ պսակի վրայ։ Դէմքը կարծես փայլում էր և այդ դէպի ինքը կոչող անսահման փայլն էր։

Վերջինայի սիրտը ջերմութեամբ լցուեցաւ։ Պառաւը նկատեց խաչելութեան պատկերի թողած տպաւորութիւնը Վերջինիայի վրայ և ուրախութեամբ ասաց.

— Այդ լաւ է, չէ՞։ Այնտեղ, մեր շէմքից դուրս, քաղաքի մեծ փողոցներում հալածում են այդ անտուն թշուառներին, երես դարձնում նրանցից, Իսկ այստեղ հէնց որ ներս են մտնում, Քրիստոսին հանգիպում են որ կերակրում էր քաղցածներին, բարեկամ էր մեղաւորներին և Իւր հետ առաջինը աւագակին դրախտ տարաւ։ Նրանց հոգին ակամայ տարուում է դէպի Մեծ Նահաւ տակը և դէթ վայրկենապէս խաղաղութում։

Այդ ասելով պառաւը ձեռքով ցոյց տուեց սեղանի շուրջը նստածներին։ Նրանք մի խայտաբղէտ խումբ էին կազմում։ Այգետեղ կային երկու կին, մէկը պառաւ, միւսը դեռահաս, երկու նեղր և մի քանի աղքատ թափառաշրջիկներ ու անգործ բանուորներ։ Բոլորն էլ հիւժուած, կեղտոտ ու ցնցոտիներով պատած։ Նրանք վերջացնում էին իրենց ճաշը, որ մի տեսակ կերակրից էր բաղկացած։ Նրանցից մէկը գոհ սրտով ասաց.

— Լաւ ճաշեցինք, կերանք ու կշտացանք։ Շնորհակալ ենք, քոյր Վարվառէ, Աստուած քեզ երկար կեանք տայ։

— Ոչ թէ ինձնից պէտք է շնորհակալ լինիք, ասաց պառաւը, այլ Նորանից, Որը կերակրում է բոլոր քաղցածներին, կերակուր է տալիս ամբողջ աշխարհին։ Աղօթե՛նք Աստուծուն։

Ճաշողները ոտքի կանգնեցին։ Պառաւը մօտեցաւ խաչելութեանը և երկիւղածութեամբ սկսեց աղօթել, հատիկ հատիկ արտասանելով խօսքերը.

— Դու, որ անձրև ու արևի ջերմութիւն ես ուղար-

կում մարդկանց արտերին. Դու, որ կերակրում ես մեզ լիացնում, լցրու մեր սրտերը Քո արդարութեամբ, լցրու մեր հոգին Քո մաքուր սիրով. ամէն:

— Ամէն, ասացին ամենքը միաբերան:

— Իսկ այժմ, բարեկամներ, սեղանը հաւաքեցէք, ամանները լուացէք և գնացէք, Տէր ընդ ձեզ. Թողէք, որ այժմ ուրիշները ճաշեն, ասաց քոյր Վարվառէն:

— Միթէ արդէն նրանք ճաշեցին, դարմացած հարցրեց Վիրջինիան: Ձէ որ դեռ առաւօտ է, հազիւ ժամի տասը լինի:

— Հարուստը ուտում է, երբ կամենում է, իսկ աղքատը՝ երբ կարողանում է, պատասխանեց ժպտալով պառաւը: Մեզ մօտ ճաշել են սկսում առաւօտեան ժամի վեցից, հէնց որ կարողանում ենք հասցնել: Ձէ որ մեր հիւրերը շաբաթներով քաղցած են լինում, ուրեմն դարձանալու բան չէ, որ նրանք երբ էլ որ պատահի՝ կարող են ճաշել: Ահա նրանք արդէն ճաշեցին, այժմ՝ կը գնան գործ փնտռելու. կը դանին՝ Աստուծուն փառք, չեն գտնիլ՝ գոնէ սոված չեն մեռնիլ:

Այո. բայց չէ որ այդպիսով նրանք անգործութեան կը սովորին և այլ ևս չեն ուզիլ աշխատել, նկատեց Վիրջինիան: Այդպէս ձրի ուտելը գուցէ նրանց փչացնի ու ձրակերութեան սովորեցնի:

— Է՛հ, որդիս, հեղութեամբ պատասխանեց պառաւը Վիրջինիային: Մենք իրաւունք չունինք դատելու այդ «ձրիակերներին»: Մեր մէջ քանի քանի մարդիկ ամբողջ կարողութիւններ, տասնեակ ու հարիւր հազարներ են ուտում: Քանիսը մեզնից համարձակապէս կարող են ասել, որ իրենք իրենց աշխատած հացն են ուտում: Մենք ինքներս աշխատում ենք ամեն կերպ նպաստներ ու թոշակներ ստանալ, կապալներ վերցնել և ոչ ոք չէ վախենում, որ այդ մեզ կարող է փչացնել: Իսկ երբ տարիներով քաղցած մի թշուառ պատահաբար մի կուշտ ճաշ է անում ձրիապէս, ամենքը սկսում են անհանգիստ լինել, որ չլինի թէ այդ նրան փչացնի: Ոչ, սի-

քելիս, այստեղ փչանալու երկիւղ չկայ: Այդ մարդիկը իրենք հասկանում են, որ իմ ամեն մի կոպէկը հաշուած է, որ եթէ մէկը աւելորդ տեղը ուտի, իրա նման մի ուրիշ թշուառի բաժինը պիտի պակասի: Երեք տարի է, որ ես այստեղ նրանց հետ եմ լինում և իշարը դործ դնել չեմ տեսել:

Մինչ պառաւ տանտիկինը այդպէս խօսում էր Վերջինիայի հետ, ճաշողները սեղանը հաւաքեցին, ամանները լուացին, յատակը սրբեցին և դնացին:

Վերջինիան յափշտակուած դիտում էր այս ամենը: Բոլոր տեսածն ու լսածը նրա համար միտնգամայն նոր էր և օտար և միևնոյն ժամանակ այդ բոլորը խորապէս յուզում էին նրան և դէպի քրիստոնէական կենդանի սիրոյ աշխարհը ձգում:

Սիրելիս, ասաց պառաւը Վերջինիային, տեսէք որքան հեշտ է մարդկանց ոտքի կանգնեցնել, բարեփոխել, եթէ որ նրանց մօտեցողը իւր սրտում գէթ մի կաթիլ ճշմարիտ քրիստոնէական սէր ունենայ: Սակայն մարդիկ այդ դործը շատ դժուար կամ նոյն իսկ անիրագործելի են համարում: Ես կտրծում եմ, որ այստեղ նոյն սովորական տխուր պատմութիւնն է կրկնուում. վատ և անպատրաստ մշակները փոխանակ իրենց անպատրաստութիւնն ու անընդունակութիւնը խոստովանելու և աւելի պատրաստի ու բարի աշխատաւորների անհրաժեշտութիւնը պնդելու, դործ կատարելու անհնարաւորութեան, անյաղթելի խոչընդոտների մասին են խօսում, իրենց մեղքը ուրիշների վրայ ձգելով: Փոխանակ ամուր ու զօրեղ լծակի, նրանք թուլաբար փտած փայտով են մօտենում ահագին ժայռին, որ բռնում է դէպի ազատութիւն ու լոյս տանող ճանապարհը, մի երկու անգամ փորձում են մատով շարժելու և երբ ոչինչ չի դուրս գալիս ու ժայռը անշարժ մնում է իւր նախկին տեղում, սկսում են ողբալ ու ասել թէ այստեղ դործ կատարել չի կարելի: Այն ինչ, բանից երևում է, որ դործ կատարել կարելի է և այն էլ շատ մեծ չափով, միմիայն պէտք է

սրտով կաշել գործին, սիրել նրան ու հաւատալ: Հաւատը լեռներ շարժել կարող է:

—Ահա մենք եկել ենք ձեզ մօտ, քոյր Վարվառէ, ասաց Վիրջինիան, հէնց այդ հաւատով զօրանալու, ուստանելու, թէ լինչպէս դուք կանացի թոյլ ուժերով կամաց կամաց հեռացնում էք մարդկանց ճանապարհի վրայից վշտի, արատի ու աղքատութեան ահագին ժայռը: Օգնեցէք մեզ խորհրդով, իսկ եթէ հնարաւոր է, նաեւ գործով, անձնական մասնակցութեամբ օգնութեան հասէք մեզ, միացէք մեզ հետ կամ մեզ թոյլ տուէք ձեզ հետ միանալու:

Վիրջինիան պատմեց իրենց խմբի ծագման ու աճման ամբողջ պատմութիւնը և թէ լինչպէս ու լինչի համար էր եկել նա քոյր Աննայի տնակը:

Պառաւը ուշադրութեամբ լսում էր նրան, ժամանակ առ ժամանակ գլխով հաւանութեան նշան անելով:

—Շատ ուրախ եմ, սիրելի օրիսրդ, որ եկաք ինձ մօտ: Իմ հիւրերը պատմել են ինձ ձեր «Փարոսի» մասին և այդ ինձ շատ հետաքրքրում էր: Ի սրտէ ուրախացայ, որ մեր քաղաքի դատարկութեան մէջ մի օվազիւս էլ է առաջ եկել: Իսկ այժմ, ձեր արած պատմութիւնից յետոյ, ես աւելի շատ, քան այդ թշուառների նկատմամբ, ձեզ համար եմ ուրախանում: Չէ որ դուք, ձեր խումբը, Ուզիլը Անկիւնի մոռացուած թշուառների մօտ գնալով, բախտաւորութեան ամենահարուստ դոնձերից մէկին էք հանդիպել: Դուք գտել էք մաքուր ուրախութեան ու ճշմարիտ երջանկութեան բանալին:

—Ես յիշում եմ վաղուց կարգացած մի շատ հետաքրքրական պատմութիւն: Հարաւային Իտալիայում, Միջերկրական ծովի ափին, Նէապոլից ոչ հեռու, անգլիական մի միլիոնատէր լորդ ունենում է մէկ հրաշալի դղեակ: Բնութեան դիւթիզ գեղեցկութիւնը, մեղմ կլիման, շինութեան աշտաքին հիանալի ճարտարապետութիւնն և ներքին նուրբ ու գեղեցիկ զարդարանքը դարձնում էին այդ դղեակը հանգստութեան մի աննման վայր:

Սակայն լորդն ու իւր ամբողջ ընտանիքն ամեն անգամ, երբ այդտեղ էին գալիս, իրենց լաւ չէին զգում, հիւանդանում էին ու մաշուում։ Ամենալաւ բժիշկները գլուխ էին կոտրում իմանալու դրա պատճառը և ոչ մի եզրակացութեան դալ չէին կաշտկանում։ Լորդը արդէն ուզում էր թողնել ընդմիջտ դղեակը, որքան էլ նա թանգ լինէր իւր սրտին ու պատենեկութեան քաղցր յիշողութիւնների հետ կապուած։ Այդ միջոցներին դղեակի կառավարիչը պատահաբար գետնի տակը հետազօտելիս հանդիպեց քայքայուած դիակներից մնացած փտած ոսկորների մի կոյտի։ Այն ժամանակ ամեն ինչ պարզուեցաւ։ Հրաշակերտ դղեակը ինքն էր իւր մէջ պարունակում մահուան պատճառը և բաւական էր հեռացնել գետնի միջից դիակները, որպէս զի դղեակի մէջ բնակուողների բոլոր հիւանդութիւնները անհետ կորչէին։

Ինձ այնպէս է թւում, բացատրեց քոյր Վարվառէն, որ անգլիական լորդի դղեակի այս պատմութիւնը շատ նման է մեր այժմեան հարուստ դասակարգի մեծամասնութեան վարած կեանքին։ Չնայած բոլոր յարմարութիւններին ու առաւելութիւններին, կուշտ մարդկանց կեանքը այն պատճառով է դժգոյն ու պայծառ ուրախութիւնից դուրկ, նրա համար ենք մենք ամենքս այսքան թմրած, թոյլ, եռանդուն աշխատանքի անընդունակ, որ մենք մեր մէջ զիակ ենք կրում, մեռած որտեղ ենք ապրում։ Մեր մէջ չկայ կենդանի սիրտ, կենդանի սէր։ Ուստի մեզ համար մատչելի չէ կեանքի վսեմ գեղեցկութիւնը՝ հոգու այն հիացմունքը, որ ունենում է մարդ իւր օգնութեամբ առաջ բերած մերձաւորի երջանկութիւնը տեսնելիս։ Ես իմ կեանքում դէպի մարգիկ ցոյց տուած սիրոյ պատճառով այնքան այգւպիսի մտքուր ու պայծառ ուրախութիւն եմ ունեցել, որ անդադար կուզէի ասել ամեն մի մարդու, «եթէ ուզում ես իսկակա՞ն ուրախութիւն ու երջանկութիւն ունենալ, աշխատիր ուրիշներին երջանկացնել, քո սրտի ուրախութեան ու երջանկութեան բանալին գտնուում է մերձաւորիդ սրտում»։

Այս խօսքերը ասելիս քոյր Վարվառէի դէմքը այնպէս սիրալիր կերպով փայլում էր, նրա խօսքի մէջ այնքան ոյժ ու հաւատ էր արտայայտուում, որ Վիրջինիան չկարողացաւ իրեն պահել, փաթաթուեց նրա վզովն ու ասաց.

— Տուէք ինձ այդ բանալին, բաց արէք նրանով իմ սիրտը:

Այդ միջոցին սենեակ մտան մէկը միւսի յետևից պատառոտուած շորերով, մռայլ դէմքով չորս թափառաշրջիկներ: Երևում էր, որ նրանք քոյր Վարվառէին ճանաչում էին առաջուց: Լուռ ներս մտան, նստեցին սեղանի շուրջը և ժամանակ առ ժամանակ մռայլ կերպով աչքի տակով նայում էին Վիրջինիային, Վիրջինիան նոյն իսկ փոքր ինչ վախեցաւ, սակայն քոյր Վարվառէն սկսեց կերակրել նորեկներին, կարծես դրանք իւր ամենամօտիկ և լաւ բարեկամները լինէին:

— Աղօթենք, եղբայրներ, ասաց քոյր Վարվառէն երբ կերակուրը սեղանի վրայ էր դրուած արդէն:

— Դու էլ հէնց քո աղօթքի յետևից ես, պառաւ, խուլ կերպով մրթմրեաց թափառաշրջիկներէից մէկը: Միթէ չես ձանձրանում օրը քառասուն անգամ աղօթք ասելուց: Ո՞ւմ համար են քո աղօթքները: Միթէ որ և է խորհուրդ ունի մեր՝ գողերիս աղօթքը:

— Ինչո՞ւ պէտք է աղօթքը ինձ ձանձրացնէ, բնականօրէն, հանդարտութեամբ հարցրեց քոյր Վարվառէն: Մանաւանդ որ դուք շատ ուշ ուշ էք երևում այստեղ: Կէս տարի կը լինի որ ձեզ չեմ տեսել: Դուք բոլորովին մոռացել էք ձեր պառաւին:

— Քեզ մոռանալ չի կարելի, քաղցրութեամբ ասաց միւսը: Մինչև մեր մահն էլ պէտք է յիշենք քեզ:

— Շնորհակալ եմ, բարեկամներ: Ասացէք ձրտեղ էիք, ինչ էիք անում:

— Էլ մի հարցնիլ, պառաւ, կրկին խօսեց առաջինը: Շատ տեղեր ենք եղել, իսկ թէ ինչեր ենք արել, ամօթ է այստեղ քեզ մօտ պատմելը:

Հասաւ էլ ինչո՞ւ ես ասում թէ աղօթելու պէտք

չկայ. զգու՛մ ես որ ամօթ է, հէնց իսկոյն և եթ ներումն խնդրիր Աստուծուց, ազօթիր:

— Բայց միթէ մեր՝ դուերիս ազօթքը կարող է հաճելի լինել Աստուծուն:

— Հէնց այդպիսի ազօթքն է աւելի հաճելի Աստուծուն: Երբ բարի, արդար մարդիկն են ազօթում, այդտեղ զարմանալու բան չկայ. այդ այդպէս էլ պէտք է լինէր: Այլ բան է, երբ գողը, չարագործը, հարբեցողը կամ նոյն իսկ մարդասպանն է ազօթում: Այդպիսի ազօթքը հազուագիւտ է և աւելի արժէք ունի:

Թափառաշրջիկները լրջութեամբ ոտքի կանգնեցին, ձեռքերնին կրծքերի վրայ դրին, և քոյր Վարվառէն սկսեց ազօթել:

— Տէր Աստուած, տո՛ւր մեզ մեր ամենօրեայ հացը և զարթեցրու մեր մէջ Քո արդարութեան քաղցը: Դու մեզ կեանք տուիր, տուր նաև ոյժ, որ կարողանանք Քո կամքի համաձայն կեանք վարել: Օրհնիր մեր սեղանը և և ուղղիր մեր քայլերը դէպի արդարութեան ճանապարհը:

Թափառաշրջիկները կարծես թէ փոքր ինչ մեղմացան, նրանց դէմքի դաժանութիւնը անցաւ և լուս սկսեցին ճաշել:

Միթէ դուք չէք վախենում նրանցից, հարցրեց քոյր Վարվառէին Վիրջինիան, երբ նրանք արդէն զնացել էին: Չէ՞ որ նրանք կարող են ձեզ այստեղ սպանել:

— Ո՛չ, պատասխանեց պաւառը, նախ, ես հաստատուն կերպով հաւատում եմ, որ առանց Աստուծոյ կամքի մի մաղ անգամ չի ընկնում մարդու գլխից. և երկրորդ, հէնց նոքա իրենք են ինձ պաշտպանում: Ինձ մօտ երբեմն գալիս են դրանցից աւելի սարսափելիները և հէնց իրենք ասում են, «մեզնից դու մի վախենար, քոյր Վարվառէ, մենք մեր գանակը քո շէմքից ներս չենք բերիր»:

Մի անգամ ինձ այսպիսի մի դէպք պատահեց: Երեք թափառաշրջիկ եկան ինձ մօտ մէկը միւսից աւելի

պատուութեամբ. հաղուստի փոխարէն ինչ որ ցնցոտիներ էին կախուած նրանց վրայից: Տանը ինձ մօտ պատարաստի երկու շապիկ կար (աղատ ժամերին ես շապիկներ եմ կարում այգալիսիներէ համար): Երկուսին հառաւ, երրորդին՝ ոչ: Նա զայրացաւ, սկսեց հայհոյել: Ես նրան հանգստացնում եմ, իսկ նա աւելի է կատաղում:

— Սպասիր, ասում է, ես այդ քեզ ցոյց կը տամ: Ընկերները նրա ձեռքերից բռնեցին և դուրս տարան: Մի ժամի չափ անցկացաւ, ես արդէն հանգստացել էի ու մօռացել. յանկարծ նա ներս է մտնում ու ընկնում իմ ոտները:

— Ներիր:

Տէր ընդ քեզ, ասում եմ, ես չեմ նեղացել, վեր կաց:

— Ներիր ու գրիր, որ դու չես նեղացել ինձնից:

— Ասում եմ, որ չեմ նեղացել, վեր կաց:

Վեր է կենում ու նորից խնդրում է.

— Մի տոմսակ առ, որ չես նեղացել:

— Խնչ ես անում տոմսակը:

— Ընկերներիս պէտք է տամ:

— Ո՞ր ընկերներիդ, ինչի՞ համար:

— Այն ընկերներիս, որոնք տյատեղ էին ինձ հետ: Նրանք ինձ քաջ տուին անտառը, ձեռք ու սաքս կապեցին ու սկսեցին ծեծել, քեզ հայհոյելուս համար: Այժմ նրանք ուղարկեցին ինձ ձեզ մօտ ներողութիւն խնդրելու և առացին. եթէ ներման տոմսակ չըներես, մեր ձեռքից չես պրծնիլ:

Ո՛չ, իմ սիրելի օրիորդ, որտեղ սէր կայ, այնտեղ երկիւղ չկայ մարդկանցից: Միտով վայրենի գաղաններին անգամ մարդիկ ընտելացնում են, իսկ մարդկանց հետ, ինչքան էլ որ վատ լինին նրանք, միշտ կարելի է կառավարուել, եթէ միայն մարդու մէջ սէր լինի քեզի իւր ընկերը:

Այդ բոլորը ճիշդ են, սիրելի քոյր Վարվառէ, ասաց Վերջինիան, բայց ասացէք ի սէր Աստուծոյ, ինչպէս պէտք

է ձեռք բերել այդ տեսակ սէր գէպի մարդիկ, ինչ պէտք է անել, երբ, թէպէտ և մարդ ուզում է սիրել իւր մերձակներին, սակայն կենդանի սէր չունի նրանց նկատմամբ: Ամենքին էլ հօ չի տուած այնպիսի մի բարի սիրտ, ինչպէս օրինակ, ձերն է, ներեցէք գովասանքիս համար, ամենքի ուժն էլ հօ չի պատիլ սիրոյ այդ օրինակ սիրադործութեան համար:

— Ինչո՞ւ էք այդպէս կարծում: Այդ ուղիղ չէ: Հարկաւ, ամեն մի հատիկ էլ չի աճում ու պտուղ տալիս. շատերը կորչում են. բայց, անկասկած, իւրաքանչիւր հատիկի մէջ էլ կենսական ոյժ կայ թաքնուած և այդ ոյժը բարեյաջող հանգամանքներում անխուսափելի կերպով պէտք է երևան գայ: Խնդիրն այն է, թէ ինչպիսի հոգևոր մթնոլորտում ենք ապրում մենք, ինչ տեսակ բարոյական օդ ենք ներշնչում: Կայիրէի չոր օդը, Զուլցերիայի լեռների բարձունքները և Նիցցայի ափունքները ամբացնում ու բուժում են մարդու նոյն իսկ հիւանդ թոքերը, իսկ ճահճոտ տեղերի փտած կլիման քայքայում է նոյն իսկ մարդու առողջ կուրծքը: Պէտք է յաճախ վեր ելնել «լեռների բարձունքները»՝ աշխատել, որչափ հնար է, յաճախ լաւ բույներ վսեմացնող տպաւորութիւններ ունենալ: Նայեցէք այն բանտորներին, որոնք աշխատում են շոգենաւերի, դործարանների հնոցների դժոխային տաքութեան մէջ, նրանք ոչ մի ազատ բույն ձեռքից չեն փախցնում, որ թարմ օդի մէջ դուրս գան և զէթ մի քանի անգամ ազատ կրծքով շնչեն: Մենք ևս պէտք է աշխատենք օգտուել ամեն մի յարմար բույնից կեանքի սովորական խեղդող մթնոլորտից գէպի մաքուր, թարմ, ազատ բարձունքը ելնելու: Ինձ երբեմն շատ է օգնում լաւ դիրքը, նկատը, երգը: Գուցէ դուք չհաւատաք, բայց ես, պառաւ, յաճախ կարդում եմ «Թովմաս եղբօր անակը» և ինձ թւում է, որ մենք այդ ի դուր ենք միմիայն մանկական գիրք համարում: Այդ գիրքը հատկաւորներին աւելի անհրաժեշտ է, քան մանուկներին: Նրա մէջ շատ մեծ սէր կայ արտայայտուած

դէպի մարդը և ամեն մի կարգացողի սրտում նոյն տեսակ սէր է զարթեցնում: Ամեն մի ընթերցումից յետոյ ինձ թուում է թէ, թէ իմ սրտում բարու մի նոր ոտտ է աւելանում, մի նոր կոկոն է բացուում այն հրաշալի ծաղիկ վրայ, որի անունն է «սէր դէպի մարդը»: Նոյն պիսի բարերար ու ազնուացնող ազգեցութիւն անում մարդու վրայ նաև լաւ նկարը, գեղեցիկ երգն ու երաժշտութիւնը:

Երբ մարդ դիտում է մի հրաշալի նկար, լսում է գեղեցիկ երաժշտութիւն կամ կարգում մի լաւ գիրք, այնպէս է զգում, իբր թէ խեղդող սենեակի լուսամուտի դռնակը բացուում է յանկարծ, սենեակը լցուում է ազատ դաշտերից փչող զարնանային անուշ բուրմունքով և մարդուն դէպի ընդարձակ, գեղեցիկ դաշտը ձգում: Այնպէս էլ բոլոր այդ նկարներն ու գրքերն են ձգում մարդուն դէպի լուսոյ ու ջերմութեան աղբիւրը, որով նրանք ներշնչուած են, դէպի սիրոյ յաւիտենական գիրքը, դէպի Աւետարանը: Նորանով չափեցէք ձեր ամբողջ կեանքը, թէ ինչպէս է ընթանում և ինչպէս պէտք է ընթանայ: Տեսէք թէ դուք ինչպէս էք վարուում մարդկանց հետ և ինչպէս էք վարուում Քրիստոս: Այն ժամանակ չի կարող պատահել, որ դուք առաջուայ նման քարասիրտ մնաք և կարծէք, որ իբր թէ դէպի մարդիկ ունեցած ոէրն և մերձաւորին ծառայելը մի բացառիկ երևոյթ է: Ընդհակառակը, դուք կը հասկանաք, նոյն իսկ կըզգո՞ւք, որ փոխադարձ յարաբերութեանց մէջ մեր ունեցած դաժանութիւնն ու քարասրտութիւնն է մի անբնական երևոյթ: Դժուար է պնդել, թէ մարդկային կեանքի բնական օրէնքը՝ դոյութեան կռուի օրէնքն է: Ամեն տեսակ կեանքի բնական օրէնքը ոչ թէ անջատումն ու բաժանումն է, այլ մերձեցումն ու միացումը:

— Սիրելի Վերջինիա, ասաց քոյր Վարվառէն, այս է իմ վերջին խօսքը. եթէ ուզում էք մարդկանց սիրել սուրբ, մօտեցէք նրանց, աւելի սերտ յարաբերութիւն հաստատեցէք նրանց հետ: Մարդկանց սրտերը երբէք

սառը չեն մնալ, եթէ որ նրանք սերտ կերպով մօտենան միմեանց: Այդ կերպ վարուելով, թէպէտ և ամենքը հերոսներ չեն դառնալ, սակայն, անկասկած ամենքն էլ կարող են սիրով ջերմանալ:

Այդ միջոցին ներս մտան մի խումբ նոր «հիւրեր». քոյր Վարվառէն վերջ տուեց խօսակցութեանն՝ ասելով.

— Ներեցէք, սիրելիս, ստիպուած եմ վերջացնելու մեր խօսակցութիւնը, բայց ձեր դործն ինձ շատ հետաքրքրում է: Թոյլ տուէք, որ ես ինքս մի երեկոյ ձեզ մօտ գամ այդ մասին խօսելու. իսկ առ այժմ ցտե՛սութիւն:

Ռուս. թարգմ. Մամբրէ վարդապետ.

(Ճարտհագիւի)

ԵՐԿԱՐ ՃԱՆԱՊԱՐՀ

Մենակ գնում եմ երկար ճանապարհ՝
Արտերի միջով կանաչ ու սիրուն,
Ինձ ժպտում է հեղ երկինքը պայծառ,
Եւ ծաղկեպսակ դեղեցիկ դարունն:

Ու մացառների թաւ ոստերի մէջ՝
Արտոյան է երգում քաղցր դայլայլով,
Ու կանաչ, ծաղկած սէգ ափերի մէջ
Առուն է ժպտում երկնացոյ փայլով:

Երգի՛ր, արտուտիկ, իմ ազատ թռչնիկ,
Երգել քեզ արժէ, անհոգ անվհեր,
Քանի քո երգիչ ու սիրող սրտիկ՝
Քեզնից զատ չունի ոչ իշխան, ոչ տէր:

Քանի կենսուրախ և զուարթ բնութիւնն
Հպում է մեղմիկ սրտիդ լարերին,

Ու ծովածածան արտը կանաչած
Քեզ ձայնակցում է ուրախ, ցնծագին:

Քանի քո սրտում գարունն ու երկինք
Անդրաջուրում են իրենց վառ շքով,
Ապա այն տեղից իբրեւ դայլայլիկ
Կրկին հնչում են լի հիացմունքով:

Իսկ մենք, ճ, վայ մեզ, չար մտքով լեցուած՝
Սովբել ենք միմեանց որոգայթ լարել,
Անխիղճ, անզգայ և պատուով ընկած՝
Լուր գիտենք արիւն թափել ու ծծել:

Ու մեր վեհ կոչման բարձունքից խաղտուած
Յաճ ենք գլորուում դէպի խոր անդունդն
Մեր առաջ սարսափ, արիւն ու չարիք
Սփռում, դնում ենք ի զուր անօգուտ:

Եւ աչք դարձրած դարնան գեղ ժպտից
Մենք աչք ենք ուղղել դէպի արեան դաշտ,
Ուր անմիտ կերպով, սրտով թունալից
Միմեանց են ջարդում կատղած ու անհաշտ:

Երգիր, արտուտիկ, իմ ազատ թռչնիկ,
Քեզ համար արժէ երգել ցնծագին,
Քանի սրտիկդ չունի փոթորիկ,
Գարունն երգելու վարժ է քո հոգին:

1905 թ. Մայիսի 29-ին Կոչ.

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ

Ա. Verzeichnis der armenischen Handschriften, der königlichen Unlversitätsbibliothek v. Franz Nikolaus Fink u. Levon Gjandschezian. Tübingen, 1907, VI+276.

Բ. Atlas zum Katalog der armenischen Handschriften.

1. Armenische Paläographie. Erläuterungen zu den schriftproben aus den armenischen Handschriften der königl. Universitätsbibliothek zu Tübingen. v. Franz Nicolaus Fink.

2. Kleinarmenische Miniaturenmalerei. Die Miniaturen des Tübinger Evangeliiars Ma XIII. I. J. 1113, bezw. 893 n. Chr. v. Strzygowski, Tübingen 1907.

Ա.

Նախնեաց մատենագրութեան և պատմութեան ուսումնասիրութեան համար շատ կարևոր նշանակութիւն ունի հայ ձեռագրերի մանրամասն ցուցակագրութիւնը: Տաժանելի, անկատար և պատահականութեան ենթակայ կլինի հայ բանասիրական գիտութիւնը մինչև չլրացուն և չհրատարակուն մատենագրարաններում, վանքերում և անհատների մօտ եղած ձեռագրերի ցուցակները: Բարեբաղդաբար այս նախապատրաստական աշխատութիւնը հետզհետէ իւր լրումն է ստանում և կազմուել է արդէն ցուցակների մի փոքրիկ գրականութիւն, թէև գլխաւոր կեդրոնների Ս. Էջմիածնի, Երուսաղեմի և Վենետիկի Մխիթարեանց հարուստ մատենագրարանների ցուցակները գեռհրատարակուած չեն: Այս անգամ հայ բանասիրական աշխարհին մի հաճելի ընծայ է տալիս Տիւրքինգեմի արքայական մատենագրարանի վարչութիւնը՝ հրատարակելով իւր նոր ձեռք բերած հայերէն ձեռագրերի ցուցակը, որ կազմել են պ. պ. Ֆրանց Նիկողոսոս Ֆինկ և Լեոն

Գեանջեցեան, երկուսն էլ յայտնի հայ բանասիրութեան որպէս հանդէս հայագիտութեան, այժմ դադարած, թերթի խմբագիրներ և աշխատակիցներ։ Իսկ պ. Ֆինկը 1903 թուին կազմել և հրատարակել է նաև հանգուցեալ Աբգար Յովհաննիսեանի հայերէն ձեռագրերի մանրամասն ցուցակը։

Մատենադարանապետ Կարլ Գայգէր այս աշխատութեան մի նախաբան է կցել, ուր նկարագրում է ձեռագրերի այս ժողովածուի գնելու պատմութիւնը։ Անցեալ դարու կէսերից Տիւրքիոյ համալսարանն ունեցել է իւր հայագէտ ներկայացուցիչները յոսիս Վելտէի, Հեմպէլի և մանաւանդ նորերս վախճանած ուսուցչապետ Ֆետտերի։ Բայց մատենադարանը հայ ձեռագրերի ժողովածու չունէր, թէև հանգուցեալ Ֆետտերի յորդորմամբ վարչութիւնը պատրաստակամութիւն էր յայտնել գնելու։ Այս ցանկութիւնն իրականացնելու յաջող առիթ է ներկայանում 1903 թուին, երբ պ. Ֆինկը մի նամակով յայտնում է Տիւրիսից, թէ Էնֆիաճեանցը մի ժողովածու ունի և կամենում է ծախել։ Այս ժողովածուն վաղուց յայտնի էր հասարակութեան Գիւտ աւագ քահանայ Աղանեանցի նկարագրութեամբ 1888 թ. Արձադանքի մէջ։ Մտադրութիւն կար նոյն իսկ գնել այդ ժողովածուն Մ. Աթոռի մատենադարանի համար և հանգուցեալ Էնֆիաճեանցը պատրաստ էր շատ ձեռնտու պայմաններով զիջանել։ Բայց պ. Գայգէր աւելի փութաջան գտնուեցաւ և 6000 բուրլով ձեռք բերեց 104 հատորից բաղկացած այն ժողովածուն 1904 թուին։ Ձեռագրերի համար վճարած վեց հազար բուրլին, ինչպէս և ցուցակագրութեան և Ատլասի, սրի մասին խօսք կլինի ներքև, տպագրութեան ծախսերը հոգացել է Էրնստ Սիգլին։ Ահա այս ժողովածուի ցուցակն է դրուած մեր առաջ, Յուցակագրող պ. Ֆինկը իւր կողմից ևս նուիրել է 5 ձեռագիր։

Յուցակի մէջ նախ նկարագրուած են ձեռագրերը, ապա բովանդակութիւնը և ապա կազմուած է գերմանե-

րէն և հայերէն լեզուով յատուկ անուններ և էական դադարաւորներ ցանկը, տալով և մատենագիտական տեղեկութիւններ: Բոլորն էլ ամենայն բարեխղճութեամբ: Այս ցուցակը իւր մեթոդով փոքր ինչ տարբերում է Տաշկանի և այն ուղղութեամբ կազմուած ցուցակներից այստեղ բաց են թողնուած յիշատակարանները: Մինչդեռ հէնց ինքը պ. Ֆինկը «Յուդակ Տիխիսեցի Արքար Յովհաննիսեանի հայերէն ձեռագրերի» աշխատութեան մէջ տալիս է մանրակրկիտ մանրամասնութիւններ ձեռագրերի բովանդակութեան նկարագրութեան մէջ, այստեղ մեջ չեն բերուած յիշատակարանները կամ նրանց էական հատուածները: Նրա հեղինակները խուսափել են Յուդակի ծաւալը չափազանց ընդարձակելուց և կամ բուն ցուցակի մաս չեն համարել այդ: Ըստ իս անհրաժեշտ է ցուցակների մէջ բերել այն յիշատակարանները, որոնք չեն տպագրուած ցուցակներում և նորութիւն են տալիս, իսկ տպագրուածների համար մատնանիչ անել տեղը. որովհետեւ տպագայում շատ դժուար կլինի այդ բոլորը ի մի հաւաքել և հայոց քաղաքակրթութեան պատմութեան այդ էական աղբիւրները բանտաէր հառարակութեան մատչելի դարձնել:

Յուդակը կազմուած է այբուբենական կարգով և հետեալ բաժանմունքներն ունի. ա) աւետարաններ՝ 6 օր. +1 օր. պ. Ֆինկի նուէրը, բ) մեկնողական 10 ձեռագիր, գ) ժամապաշտական 21 ձ. +1 Ֆինկի նուէր, դ) խրատական 13 ձ. +1 Ֆինկի նուէր, ե) վարդապետական և վիճաբանական 8 ձ., զ) բանաստեղծական (տաղարաններ) 7 ձ., է) պատմական՝ 7 ձ., ը) փիլիսոփայական, լեզուաբանական, բնագիտական և բժշկական 18 ձ. +1 Ֆինկի նուէր, (թ) ժողովածուներ 12 ձ. +1 Ֆինկի նուէր: № 104-ը հատուկորեն ժողովածու է և ոչ ամբողջ ձեռագիր:

Ժողովածուի հնագոյն ձեռագիրն է № 1 խոշոր երկրթագիր աւետարանը, ընդօրինակուած 899 թուի մի նախագաղափարից՝ 1113 թուին, զարգարուած մանրանկարներով և զարդագրերով: Պակասում են Մարկոսի

վերջում ժ. 9—20, և Յովհ. մէջ շնացեալ կնոջ պատմութիւնը: Ուշագրութեան արժանի է և № 22 Շարականը իւր հնութեամբ (1316 թ.) և տարբերութիւններով. համեմատուած է 1861 թ. էջմիածնում տպագրուածի հետ: Մնացած չորս շարականները նոյնպէս՝ № 23, 24, 25 և 26՝ համեմատուած են և առանձնաշարութիւնները նշանակուած: № 36 Տօնացոյց է, որ տարբերութիւններ ունի տպագրուածից տօնելի սրբոց վերաբերութեամբ: № 43 Մելքիսեդեկ բանասիրի ներբողը Սիմէօն կաթողիկոսին, Աբրահամ վարդապետին և ուրիշ ժամանակակիցներին նուիրուած, գուցէ պատմական արժէք ունենայ ժ. դարու պատմութեան համար: Իբրեւ նորութիւն և մեղիքների պատմութեան ժ. դարու (1721—1722 թ.) վերաբերեալ աղբիւր յիշելի է Սարգիս եպիսկոպոս Ջալալեանի Պատմութիւն աշխարհին Ազուանից աշխատութիւնը № 71, որի մէջ նկարագրուած են հայ մեղիքների պատերազմները Պարսից և Օսմանցոց դէմ: Հետաքրքրական է անշուշտ և № 74 Գիրք Եւկլիտա յաղագս տարերաց երկրաչափութեան, եթէ Մագիստրոսի թարգմանութիւնը լինի: Մագիստրոսի իմաստասիրական թարգմանութիւններից ոչ մէկը տարաբաղդաբար մինչև այժմ գտնուած չէ: Կան և երկրորդական նշանակութիւն ունեցող նորութիւններ ևս՝ պատմական յիշատակարաններ (№ 53 և 68), տաղեր ևլն:

Ընդհանուր առմամբ ժողովածուն աչքի ընկնող նորութիւններ չէ տալիս, քիչ են և հին ձեռագիրները, բայց և այնպէս իրաւունք ունէր մատենադարանապետ Գայգէր ժողովածուի ընդունելութեան օրը իւր տեսչութեան յանձնուած հաստատութեան համար տօնական համարել, որովհետև հայագիտութեան մշակութեան համար մի նոր առիթ է ստեղծուում Տիւբինգենի համալսարանում, եթէ մանաւանդ իւր կիսադարեան աւանդութեան հաւատարիմ մնայ այն, հրաւիրելով հայադէտ ուսուցչապետներ: Այս նոր սկզբնաւորութեան երախայրիքն արդէն դրուած է մեր առաջ, որն ի սրտէ ողջունել կարող

ենք: Յետագայ տողերի մէջ գրախօսութեան ենթարկուած Ատլասը մի բացատրական յաւելում է այս ցուցակին:

Բ.

Atlas zum Katalog der armenischen Handschriften.

1. Հայոց հնագրութիւն. Դր. Ֆինկը իւր համառօտ ուսումնասիրութիւնը հիմնել է միայն Տիւրքմենի հայ ձեռագրերի նոր ժողովածուի վերայ, որի մասին խօսք եղաւ նախընթաց հատուածի մէջ. այդ պատճառով էլ հնարաւորութիւն չի ունեցել հայոց գրերի փոխախտութեան բոլոր մանր, տնցողական տարբերութիւնները տալ: Հեղինակի նպատակն է եղել միայն դադափար տալ հայոց գրերի գլխաւոր տեսակների մասին և դիւրացնել նորուս հայագէտների գործը ձեռագրերի ուսումնասիրութեան ժամանակ: Սակայն այս համառօտութիւնն արգելք չէ, որ ընթերցողը հայագիտութեան այս անմշակ ճիւղի մասին բաւական որոշ գաղափար ստանայ:

Հեղինակը հայոց գրերը բաժանում է հինգ տեսակի: Առաջինն է սկզբնագիր կամ գլխագիր կոչուածը, իսկ մեր մէջ մեծ երկաթագիր: Երկրորդը կէս սկզբնագիր, որ առաջին տեսակի նման դարձեալ գլխագիր է, միայն այն տարբերութեամբ, որ սորա գծերը անկիւնաւոր են, այն ինչ առաջինը կլոր: Այս երկրորդ տեսակը երկուսի է բաժանւում, հայ բանասիրութեան մէջ սովորաբար միջին և փոքր երկաթագիր անուամբ, իսկ ըստ Տաշեանի միջին Մեսրոպեան երկաթագիր և փոքր Մեսրոպեան երկաթագիր:

Երրորդ տեսակի գիրն է ներկայ տպագրականը երեք ստորաբաժանումներով, բոլորագիր, նոսրագիր և շեղագիր: Բոլորագիրն իսկապէս կլոր չէ, ինչպէս սկզբնագիրը կամ մեծ երկաթագիրը, այլ անկիւնաւոր: Բայց այդ անունն ընդհանրացած է հայ բանասիրութեան մէջ, և դժուար է այլ ևս փոխել: Այսպէս հեղինակը գրութեան

հինգ տեսակ է ընդունում հակառակ Գարամեանի, որ 7, և Տաշեանի, որ 10 տեսակ գիր է ընդունում անցողականներով:

Մի առանձին գլխի մէջ հեղինակը հիմնուելով իւր նախորդների ուսումնասիրութեան և տուած նիւթերի վերայ, յատկապէս հ. Տաշեանի*, աշխատում է եւրոպացի հայագէտների համար պարզել հայ հնագրութեան արժէքը ձեռագիրների հնութիւնը որոշելու համար: Թուականով մեզ յայտնի ամենահին գիրը Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանի 887 թ. գրուած աւետարանն է**։ Արգեօք ս. Մեսրոպի դտած գիրը պահուած է այս ձեռագրի մէջ 400 տարուայ ընթացքում, կասկածելի է։ Բայց այս կարծիքն են յայտնել Գարամեանը† և Չաքը՝ ճեման††։ Դժուար է նոյնպէս որոշ կարծիք յայտնել նաև յետագայ դարերի մասին, թէ որ գիրը որ դարում իշխող է հանդիսանում։ Հեղինակը մինչև այժմ հրատարակուած ցուցակների հիման վերայ թուականներով յայտնի ձեռագրերի ցանկ է կազմում և դասաւորում ըստ տեսակի և ըստ դարերի, բայց ցուցակների պակասութեան և ուրիշ պատճառներով դժուար է այդ վիճակագրական տախտակից հիմնաւոր և ճիշդ եզրակացութիւն հանել։ Սակայն իրողութիւն պէտք է լինի, որ որոշ շրջաններում գրի այս կամ այն տեսակը աւելի իշխող է եղել, թէև միև տեսակներն էլ հանդիպում են։ Գրի մի նոր

* Աննալի մը հայ հնագրութեան վրայ. Վիեննա, 1898 և Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Միլիթարեանց, Վիեննա, 1895.

** Տարաբաղդաբար մինչև այժմ չստուգուեցաւ, թէ երուսաղեմի ձեռագիրը, յերաւի ԽԱ. (602) թուի գործ է, թէ ընդօրինակութիւն նոյն թուականի մի ձեռագրից։ Հանդէս Ամսթերայ 1901 թ. փետր.

† Verzeichnis der arm. Handschriften der königl. Bibliothek zu Berlin. 1888.

†† Եփրեմ Չաքըճեան. Տեղեկութիւն հայերէն հին ձեռագիրներուն վրայ. Վիեննա 1848.

տեսակի ծագումն ու հետզհետէ գերիշխող դառնալը երկար ժամանակի դորժ էր բնականաբար, ուրեմն և միայն ս. Մեսրոպի գծագրած տառերի համար կարող ենք տեսլ, որ միանգամից իշխող են եղել: Երկաթագրի տեսակների հետ, որ հնում աւելի գերիշխող էին, դորժ են աճում և բոլորագրի, նոտրագրի և շեղագրի տեսակները. առաջինը 999 թ., երկրորդը 1313, իսկ երրորդը՝ 1041 թուին: Կաւերացնենք մենք, որ Մ. Աթոռի մատենադարանի Գ. ց. № 102 ձեռագիրը 975 թ. դորժ է, հին բոլորագիր, իսկ Կ. ց. 899 (919) շեղագիր է, գրուած 1215 թ., անհատական բնութիւն կրող և շատ նման ներկայ գրութեան ձևին (տ. յիշատակարան):

Բոլորագիրը միւսներից աւելի հին է, իսկ նոտրագիրը հին է շեղագրից իւր գերիշխանութեամբ, բայց ոչ ծագումով: Բոլորագրից են ծագել նոտրագիրն ու շեղագիրը, բայց վերջինը աւելի ուշ է ընդարձակ դորժածութիւն ստացել: Դժուար է հաստատել, թէ կլոր երկաթագրից է ծագել անկիւնաւորը, քանի որ երկուսն էլ հին են և վերջինս արդէն դորժ է աճում 783 թ. մի արձանագրութեան մէջ: Սակայն իրողութիւն է, որ միջին կամ անկիւնաւոր երկաթագիրը աւելի ուշ է տիրապետող հանդիսացել, քան կլոր կամ մեծ երկաթագիրը: Աւելի ուշ շրջաններում դեռ ևս յատկապէս աւետարանների համար, դորժ է աճում հին, կլոր երկաթագիրը, թէև սովորական չէր:

Հեղինակը իւր այս համառօտ տեսութիւնները լուսաբանելու համար տուել է հապտութեան մի քարտէս 24 օրինակներով:

*
* *

2. Փոքր Հայաստանի մանրանկարչութիւնը. Strzygowski, Դրացի համալսարանի ուսուցչապետը, յայտնի է հայ բանասիրութեան իւր էջմիածնի աւետարանը գրուած քով: Նա յօդուածներ է գրել նաև Հանդէս Ամսօրեայի

և Byz. Zeit.-ի մէջ XIV. 1905 թ. Մլքէ թագուհու աւետարանի զարգանկարների մասին: Իսկ իբրև բիւզանդական արուեստի մասնագէտ շատ պատուաւոր տեղ է բռնում հնագէտների մէջ և բոլորովին նոր հայեացքներ է յայանել բիւզանդական արուեստի ծագման և նշանակութեան մասին: Ահա այս վարպետ ձեռքի արգիւնքն է և այն հմտալից ուսումնասիրութիւնը, որ դրուած է մեր առաջ: Ուսումնասիրութեան նիւթ է տուել Տիւրքիցների համալսարանի Էնֆիանճեանից ձեռք բերած Ժողովածուի Ma XIII. 1 աւետարանը, որ ընդօրինակուած է 1113 թ. Դրազարկում 893 թուի մի նախագաղափարից: Կասկածելի է, որ նախագաղափարն էլ գրուած լինի Դրազարկում, թէև պ. Ստչիգովսկին հակուած է այդպէս ընդունելու, որովհետև մենաստանի այդչափ հնութեան մասին ոչ մի տեղեկութիւն չունինք: Դրազարկն սկսում է դեր խաղալ մեր պատմութեան մէջ ԺԲ. դարու սկզբից և հաւանօրէն նորա ծագումը Կիլիկիայի իշխանութեան ծագման հետ էր կապուած: Այդ դէպքում շփոթութիւն պէտք է ընդունել երկրորդ յիշատակարանի մէջ: Զեռագրի սկզբից պակաս է մինչև ԺԲ. 23, դորա հետ պակաս են սկզբի խորաններն ու մանրազարդերը, ինչպէս և Մատթէոսի պատկերը:

Առաջին գլխի մէջ հեղինակը նկարագրում է Մարկոսի, Ղուկասի և Յովհաննու պատկերներն ու նրանց աւետարանների սկզբնազարդերը: Երեք աւետարանիչները նստած են աթոռի վերայ, հաւանօրէն նստած պէտք է լինէր և Մատթէոս, որովհետև շատ հազուադիւր է ձեռագրերի մէջ, որ աւետարանիչները տարբեր ձևով նկարուին: Սովորաբար Փռք-Ասիայի մանրանկարչութեան մէջ, որից անցել է Կիլիկիայի Հայերին և Բիւզանդացիներին, աւետարանիչները նստած են, այն ինչ Ասորիքում և Եգիպտոսում կանգնած: Արդարև էջմիածնի փղոսկրեայ աւետարանի մէջ աւետարանիչները կանգնած են և չեն դրուած աւետարանների սկզբում, այլ ձեռագրի՝ կանոնների խորաններից յետոյ զոյգ զոյգ՝ կիսախորանների

տակ։ Որքան յիշում ենք Զիւանշիրի գաւառի Մեծշէնի աւետարանի մէջ (Ժ. դարու գործ) աւետարանիչները կանգնած են և սկզբում դրուած, կոպիտ գործ։ Մեր մատենադարանի № 236 աւետարանի մէջ, դրուած 1033 թ. բոլոր աւետարանիչները նկարուած են կանգնած, աւետարանի սկզբում, Թարգմանչաց վանքի աւետարանի մէջ, որ այժմ գտնուում է Մ. Աթոսի մատենադարանում և մանրանկարչութեան պատմութեան համար ամենակարևոր ձեռագիրներից մէկն է, ծաղկազարդած 1232 թ. Յովհաննէս աւետարանիչն է միայն կանգնած, Մատթէոս նստած է, իսկ միւսները տարաբաղդաբար չկան։ Ուշագրութեան արժանի է համարում հեղինակը Տիւրքիցների աւետարանի Ղուկասի տիպը. այն ինչ Մլքէ թագուհու աւետարանի մէջ Ղուկասը տոնդուրաւոր մի արեղայ է, նորածիլ միրուքով, կարմրաշէկ մազերով, սովորական դարձած մի տիպ (?), այստեղ ընդհակառակ սեռմազ է, առանց տոնդուրի, երկար ու սպիտակ միրուքով։ Տարբեր է նոյնպէս և հագուստը Մարկոսից և Ղուկասից։ Նկարիչը գողափար չունի արուեստի նրբութեան, նմանութեան և տարածութեան մասին, բայց ճարտար է զարդանկարութեան մէջ։ Օրնամենտներ է տալիս ճարտարապետական աշտարակներ կամ յատակներ նկարելիս։ Աշտարակների ճարտարապետութեան և Միջագետքում զարգացած, իսկ հոփմէական-քրիստոնէական ժամանակներում նաև Ասորիք մտած, ճարտարապետութեան հետ նմանութիւն է գտնում հեղինակը։ Սոխաձե. դմբութները արևելեան են։ Աղիւսագարդ շինութիւնները նմանութիւն են հաւանօրէն։ Կայիրէում կան արուեստի նման երեւոյթներ, Յովհաննու աշտարակը և սկզբնազարգը պայտաձե կամարով բնորոշ է արուեստի որոշ տեղի՝ Փոքր Ասիային կամ Արևելքին՝ իսլամական տիրապետութիւնից առաջ։ Աւետարանիչների նշանակներն էլ (Symbol) արևելեան դրոշմ են կրում, օրինակ Մարկոսի տալուժը՝ Սասանեան է։ Առ հասարակ նկարիչը իւր պատկերները ներկայացնում է մանրազարդօրէն. նորա պատկերներն ու

ճարտարապետական աշտարակները, մանրադարձերը կարելի է վերալուծել որոշ մոտիւնների, գծերի հիւսուածներ, արմաւենիկների բարունակներ, ցանցաձև կամ ուռկանաձև հիւսուածք, ճոխ շերտազարդեր, դաւազան (Bäumchen), զիկզակներ (տտամնաձև, ձուաձև) և ինչ:

Զարդանկարները վերլուծելուց յետոյ՝ հեղինակը կամենում է որոշել նրանց ծագումը. արդեօք անուիկ են, հին արեւելեան, բուն հայոց, պարսկական թէ՛ բիւզանդական կամ Սելջուկեան: Հեղինակն աչքի առաջ ունենալով Էջմիածնի փղոսկրեայ և Վենետիկի Մխիթարեանց Մէքէ թագուհու աւետարանների մանրանկարչութիւնը, այն կարծիքն էր յայտնել, թէ Հայոց մէջ ասորական մանրանկարչութիւնից յետոյ սկսում է բիւզանդական ազդեցութիւնը: Բայց այժմ նոր նիւթերի վրայ հիմնուելով պնդում է, որ թէ Հայոց և թէ բիւզանդական գեկորատիւ արուեստը կախումն ունին պարսկականից, որ միջին դարերում իշխող էր արեւելքում: Տիրինգենի աւետարանը Հայոց արուեստի պատմութեան համար այն կարեւոր նշանակութիւնն ունի, որ ցոյց է տալիս, թէ Հայերն անմիջապէս Պարսիկներից են իւրացրել ձեւադրերի այս արուեստը և ոչ միջնորդապէս Բիւզանդիայից: Գուցէ նոյն իսկ Բիւզանդայիք Հայերի միջնորդութեամբ իւրացրած լինին սկզբում և ապա բարձր զարգացման հասցնելուց յետոյ, Հայերին աւանդած Սելջուկեան տիրապետութեան ժամանակ: Տիրինգենի աւետարանը ապացոյց է, որ մեծ Հայաստանը այնպէս չէր ենթարկւած բիւզանդական արուեստի ազդեցութեան, ինչպէս Կիլիկիան էր. այստեղ թէպէտ նմանութիւններ կան բիւզանդական Կոմնենների շրջանի մանրազարդերի հետ, բայց կախումը պարսկականից է: Վերջին տարիների ուսումնասիրութիւնը բոլորովին մի նոր հայեացք է յառաջ բերել արուեստի պատմութեան լուսաբանութեան մէջ. միջերկրականի ամերը չեն միայն արուեստի սրբանները հին Յունաստանի անկումից յետոյ, այլ և արեւելքը, Ասիան, յատկապէս Իրանն ու Միջագետքը ոչպէս կեդրոն. այստեղից ազդեցութիւնը

տարածւում է դէպի արեւելեան Ասիա, Հնդկաստան, ինչպէս և դէպի Բիւզանդիա, իսլամական երկիրները հարաւրաւում և ապա սլաւոնական-գերմանական ազգերի մէջ: Տիւրքերի ձեռագրի վերայ հազիւ հելլենական ազգացութեան հետքեր նկատուին, որովհետեւ այս մանրանկարների ծագման ժամանակ հելլենական տարրերն արդէն դուրս էին մղուած կամ արեւելեան ձեռնարկութեան ենթարկուած: Օրնամենտների համեմատութիւնը IX. դարու Հայոց ճարարտագետութեան և արեւելեան ազգերի՝ միջին Ասիայի, Միջագետքի, Պարսկաստանի, կոպտական արուեստի մանրազարդերի հետ, ցոյց է տալիս, որ Տիւրքերի աւետարանի դարդերն էլ արեւելեան են: Մարկոսի սկզբնաւորութեան ճակատի եղբրազարդերը դոյնդոյն թեփերից, բաւական է այս արուեստի հայրենիքը որոշելու համար, այն է Կապադովկիայի և Միջագետքի մէջ ընկած երկրները:

Որպէս տկներեւ ապացոյց, թէ Տիւրքերի աւետարանի զարդանկարների ծագումն արեւելեան է և ոչ արեւմտեան՝ բիւզանդական, ծառայում են սկզբնադրերի և լուսանցքների զարդերը: Առաջին տողը դրուած է խեցոսկով (Muschelgold), այն ինչ Բիւզանդացիք այդ ժամանակ թերթոսկի (Blattgold) են դործածում: Սկզբնադրերի զարդերի մոտիւնները նման են պարսկական արուեստին, հեղինակի կարծիքով բուն Հայաստանի ձեռագրերը այդպիսի սկզբնադրեր չունին. երևի նա հիմնւում է մեր փղոսկրեայ և Լազարեան ճեմարանի աւետարանների վերայ, ոսկայն մենք ունինք այնպիսի ձեռագրեր ևս բուն Հայաստանում գրուած, որոնք Տիւրքերի աւետարանի յար և նման սկզբնադրեր ունին: Այսպէս է օրինակ Թարգմանչաց փանքի մեծ երկաթադրով աւետարանը: Լուսանցքում դրուած մանեկաձև զարդերը նոյնպէս, ծամերի հիւստեւածքով կամ ուրիշ եղանակաւ որովիւններով յատուկ են միայն արեւելեան արուեստին*, բիւզանդական ձե-

* Մեր մատենադարանում մի քանի ձեռագրեր կան,

ուսուցիչները նոյն հիւսուածքով միայն սկզբնատառեր ունենալնդ հակառակ արեւելեան ազգերից Կոպտերի մէջ նկատուած է նմանութիւն Հայոց հետ։ Այդ մանեկաձէ լուսանցադարձերի մէջ նշանակուած են գլուխների բաժանմունքները և ունին այն բոլոր զարգացումները, որոնք յատուկ են մեծ պատկերներին։

Արուեստի հայրենիքը որոշելու համար աւելի կարևոր են լուսանցքի զարգացումը, որոնք կազմուած են սկզբնագրերի վերջաւորութիւնների մոտիւններից, այսինքն կիսարմաւենիկներից և հիւսուածքներից։ Կեդրոնում կամ ներքին մասում կազմուած է մի մանեկ և նորա շուրջը կամ վերին մասում կապոյտ կիսարմաւենիկներով շրջափակուած։ Վերին և ներքին մասերում կան ութաձէ հիւսուածքներ։ Եւ այս զարգացումը կրկնում են բազմազան եղանակաւորութիւններով։ Արուեստի ծագումը լուսաբանելու համար դոցանից ամենից աւելի նշանակութիւն ունի մէկը, որ փոքրիկ փոփոխութիւններով կրկնում է երկու անգամ։ Հորիզոնական միմեանց դէմ երկու արմաւենիկներ հիմք են կազմում այդ զարգացում, իսկ նրանց ցողունները կտրելով միմեանց մի ձուած են կազմում, ապա նորից խաչուելով՝ բարձրանում են զուգահեռաբար երկու կիսարմաւենիկներ։ Ցողունների միմեանց կտրած տեղը կազմուած են կանաչ ձուածիներ։ Զուգահեռաբար վերև տարուած հակադիր ծայրերը յիշեցնում են արաբական գերեզմանաքարերը Կայիրէում, որոնք 806—906 թուերի գործ են համարւում։ Միմեանցից այսչափ հեռու ըն-

որոնք մեծ Հայքի մանրանկարչութեան ուսումնասիրութեան համար շատ կարևոր նշանակութիւն ունին, նոքա ևս Տիւբլինգենի աւետարանի նման լուսանցքի և մանեկաձէ զարգացումներն յաճախ նման մոտիւններով։ Աւ հասարակ այդ ձեւագրերի աւելուածը տարբեր զոյժ է կշռում, քան Կիլիկեան շրջանի կամ բիւզանդական մանրանկարչութիւնն է։ Ուշագրութեան արժանի են յատկապէս բովանդակութեան լուսաբանութիւնը լուսանցքում պատկերներով, կենդանիները, թռչունները, զարգերը։

կած երկրներէ արուեստի նմանութիւնը հեղինակը բացատրում է Պարսկաստանի միջնորդութեամբ: Նոյնը կարծում է և Կոպտական ու Հայոց մանրանկարչութեան նմանութեան համար: Պարսկաստանի ազդեցութիւնը եզրկատոսում աւելի վաղ էր, քան Բիւզանդիայում: հաւանորէն միաժամանակ այդ ազդեցութեան ենթարկուել է և Փոքր Հայաստանը: Հեղինակի կարծիքով այս շարժման հիմքը հաւանորէն Սասանեան պահլաւ ձեռագրերն են եղել, որոնց մանրանկարչութեան մնացորդներն իսկ մինչև այժմ չեն դաւնուած: Միջին պարսկական նկարչութիւնը դեկորացիայի բազմատեսակ սխտեմ է ունեցել, որի փոփոխակները շարունակուեցան կոպտական, իսլամական, հայկական, բիւզանդական և արևմուտքի ձեռագիրների զարգանկարչութեան մէջ:

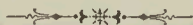
Տիւրքերէնի աւետարանը, ինչպէս առաջ էլ տեսանք ընդօրինակուած է 1113 թուին, մի հին 893 թուի նախագաղափարից, իսկ վերջինս «յընտիր գաղափարէ սրբոյն Սահակայ թարգմանչի»: Զակերտների մէջ առնուած բառերն անշուշտ ապացոյց չեն, թէ 893 թուի նախագաղափարն էլ իրօք ս. Սահակի «գաղափարից» է ընդօրինակուած. մեր ձեռագիրների մէջ հազուադիւրս չէ այդ արտայայտութիւնը, որի ծագումն անշուշտ հին է: Այսպիսով այս աւետարանի ծննդաբանութիւնը հասնում է թ. դարուց էլ աւելի հին մի օրինակի, բայց միայն բնագրի վերաբերութեամբ այդ ասել կարելի է: Մանրանկարներն էլ արդեօք ընդօրինակուած են «ս. Սահակի», կամ 893 թուի գաղափարներից: Հեղինակը դժուարանում է պատասխանել այս հարցին, մանաւանդ ձեռագիրը բուն Հայաստանում գրուած չէ: Մինչև այժմ յայտնի, հնագոյն ձեռագրերի մանրանկարները, ինչպէս էջմիածնի փղոսկրեայ և Մլքէ թագուհու աւետարաններինը, ատուրական տիպ են: Հեղինակին յայտնի չեն Հայոց մէջ բիւզանդական ծագմամբ այդչափ հին մինիատիւրներ: Մեր մատենադարանում Պահլաւունի կաթողիկոսների սեպհականութիւն եղած մի աւետարան կայ, գրուած 1066

թ., բիւզանդական գեղեցիկ մանրանկարներով և ճակատադարձերով: Նա հետեւեալ կերպով է բացատրում այդ պարսկական կնիք կրող արուեստի ծագումը: Դ. դարից արդէն միջերկրականի երկրներում երևում են Պարսից արուեստի մոտիւներ վաճառականների, վաճառականների ձեռքով իբրև վաճառման ապրանք: Ազգերի գաղթականութեամբ այդ արտագրութիւնները տարածւում են Իտալիայում և հիւսիսում, իսկ Բաղդադի և Դամասկոսի իսլամական մոտիւնները Իսպանիայում: Բուլղարական թուրքերը միջին Ասիայի մոտիւնները բերում են Բալկան, այսպէս էլ հաւանօրէն ձեռագիրների զարդանկարները հեռաւոր արևելքից անցնում են դէպի Կիլիկիա և Բիւզանդիոն Սելջուկեան արշաւանքների հետ: Նրանց միջնորդութեամբ հաւանօրէն Պարսկաստանի արևելեան մասերում ծագկած արուեստն անցնում է դէպի արևմուտք: Բուն Հայաստանը չէ այդ նորութիւն բերողը, որ այն ժամանակ ընկած էր քաղաքականապէս, և քաղաքակրթապէս ևս ենթարկուած նուաճողներին, այլ Կիլիկիայի թագաւորութիւնը: Մեծն Հայաստանի դիտնականները գաղթում և հաստատուում են նոր տէրութեան հարաւային սահմաններում: Արուեստի և գիտութեան կեդրոն է հանդիսանում Դրազարկը իւր միաբաններով: Խաչակրաց արշաւանքների ժամանակ Կիլիկիան Պարսկաստանի, միջին և արևելեան Ասիայի և արևմուտքի հաղորդակցութեան հանգոյցն է կաղմում, ինչպէս ամեն բանի, այնպէս էլ Բիւզանդացիների, Հայոց և սլաւոնական մինիատիւրների օրնամենտական ոճի: Հեզլինսկը խոստանում է Դրազարկի արուեստի լուսաբանութեան դարձեալ դառնալ:

Տիւրքինգենի հայ ձեռագիրների ժողովածուի մէջ երկու աւետարաններ էլ կան Ma XIII, 3 և XIII, 4, որոնք նոյնպէս արժանի են ուշադրութեան: Վերջինը գրուած է 1664 թ. Կ. Պօլսում, բայց պահել է հայոց օրնամենտական զարդերի հին տիպը: Կանոնների խորաններն ու կամարները պարսկական դրոշմ ունին, որ քաղաքացիութիւն է ստացել հետզհետէ հայ և բիւզանդական արուեստի

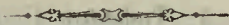
մէջ: Այս ձեռագրի վրայ կարելի է նկատել այն բոլոր փոփոխութիւնները, որ հայ մանրանկարչութիւնը կրել է ժԲ—ԺԷ. դարը: Լուսանցքում կան պատկերներ, որոնց ծագումը հին է և նկատելի Միջագետքում 586 թուին դրուած Բաբելոնի Աստուածաշնչի մէջ:

Գ. Վ. Յովսէփեան

Մ Տ Ա Յ Ո Ւ Ա Ժ Գ Ր Գ Ե Ր *

1. Սուքիաս Եպիսկոպոս Պարզեանցի նամակը. Երևան, 1907 թ. գինն է 60 կ.
2. Աղգային Եկեղեցի Կ. Վ. Բագու 1907 թ. գինն է 20 կ.
3. Կրօնի և կրօնի գիտութեան էութիւնը ըստ Տրեօլլի, փոփոխադրեց Երուանդ Վարդապետ. Վաղարշապատ 1907 թ.
4. I Մի համեստ առաջարկութիւն գիւղական քահանայացիներին. II Անկեղծ բարեգործը. Կ. Ապրիլեան, Թիֆլիզ. 1905 թ. գինն է 15 կ.

* Ստացուած գրքերի մասին այսուհետև կանոնաւոր կերպով գրա-լսաստեղծիւններ կգրուին:

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Իմ աշխատասիրութեամբ լոյս են տեսել

Կ Ր Օ Ն Ի

հետեւեալ դասագրերը

Ուսուցչաց համար

1. Ուղեցոյց հին-ուխտի (սպառուած)	} 350/0 ղեղը	1—75
2. » նոր-ուխտի		2—05
3. Ուսուցումն քրիստ. կրօնի Դ. հատոր		1—50
4. » » » Ե. »		»—50
5. Տառն պատուիրան		»—50

Աւակերսաց համար

6. Դասատետր կրօնի առաջին տարի (250/0 ղեղը)	} 200/0 ղեղը	»—25
7. » » երկրորդ »		»—20
8. » » երրորդ »		»—30
9. Հին-ուխտ		»—35
10. Նոր-ուխտ		»—40
11. Գործք առաքելոց	200/0	»—40

Վարելի է դիմել՝ 1. Тифлисъ Протоіерею С. Саакянц
Лермонтовская ул. № 5.

2. Тифлисъ: Книж. магазинъ Путтембергъ.

3. » » » Центральная.

4. » Писчебумаж. магазинъ Оганесова—Двор-
цовый.

5. » Книжный магазинъ Таралца.

Ստեփան Կ. Բ. Ստեփանյանց.

3—4 անգամ

Всероссійская Кустарная Выставка съ художественно-промышленнымъ и иностраннымъ отдѣлами

1907—1908 года въ С.-Петербургѣ.

Съ разрѣшенія Главноуправляющаго Землеустройствомъ и Земледѣіемъ, по соглашенію съ Министрами Торговли и Промышленности, Внутреннихъ Дѣлъ и Иностранныхъ Дѣлъ, въ С.-Петербургѣ, въ октябрѣ текущаго 1907 года, открывается Всероссійская Кустарная выставка съ художественно-промышленнымъ и иностраннымъ отдѣлами. Выставка имѣетъ цѣлю: представить возможно полную картину народнаго труда, способствовать широкому сбыту кустарныхъ издѣлій, а также прійти на помощь населенію губерній, пострадавшихъ отъ неурожаевъ послѣднихъ лѣтъ, пролажею мѣстныхъ крестьянскихъ работъ, знакомить кустарей съ образцами иностранныхъ кустарныхъ и художественно-промышленныхъ издѣлій и содѣйствовать распространенію среди кустарей какъ старинныхъ русскихъ, такъ и новыхъ современныхъ рисунковъ.

6. Бюро Выставки помѣщается на Казанской площади, д. № 3, куда желающіе могутъ, обращаться за свѣдѣніями письменно или лично ежедневно въ присутственные дни отъ 10 ч. до 12 ч. утра.

РАСПОРЯДИТЕЛЬНОЕ БЮРО.

Հոյս է տեսել և վաճառուով է

Սրբոյն Իրենիոսի (Նրանոսի) հետեողին առաքելոյ

ՅՈՅՅԻ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՔԱՐՈԶՈՒԹԵԱՆՆ

Նորագիւտ հայերէն թարգմանութիւն նախնեաց, հրա-
տարակեցին և գերմաներէնի վերածեցին

Լից. Դր. Կարապետ Վարդապետ

և

Լից. Դր. Նրուանդ Վարդապետ

Լայպցիգ. 1907. VІІІ+137 էջ. Գինն է 3 ռուբլի.

Դիմել էջմիածին՝ Նրուանդ Վարդապետին.

Ս. Էջմիածնի սպարապետ լոյս են տեսել եւ
վաճառուով են

	Ռ. Կ.
1. Ժամագիրք միջնադիր (կազմած)	2 —
2. Ժամագիրք դրպանի (կազմած)	1 50
3. Մեղուաբուծութիւն Գ. Ղազարեան	— 50
4. Դաւիթ Հարբացի. Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
5. Պարրարի Գրիստոնէական արշալոյսին թարգմանեց Մխիթար վարդ.	2 50
6. Հայկականք Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
7. Առտուծուն թէ՛ Մամոնային. թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 3
8. Հայերը Ռուսաստանում. Մխիթար վարդ.	— 80
9. Հոգեբանութեան հիմնական դաղափարների մասին. խմբագրութեամբ Ս. Տիգրանեանի	— 40
10. Մարդուս շնտ հող է հարկաւոր. թարգ. Վրթանէս քհ. Մարգարեան	— 5
11. Հազար ու մի խաղ. Ա. Կոմիտաս վ. և Մ. Աբեղեան Ա. յիսնեակ	— 15
12. Նոյնը Բ. յիսնեակ	— 20
13. Ի՞նչ է ճշմարտութիւնը. թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 10
14. Բարի սերմեր թարգմ. Մամբրէ վարդ.	— 10
16. Ցուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վ. Դադեան	2 —
17. Գեղցեր. պատմութիւն Բիւզանդական կայսրների թարգ. Մեսրոպ վարդապետ	1 —
18. Խոսրովիկ թարգմանիչ և երկասիրութիւնը, Գարեգին վարդ. Յովսէփեան	1 20
19. Հայոց Նոր Վկաներ, Մանանդեան և Աճառեան, գիտական	3 —
20. Նոյնը Ժողովրդական Ա. հատոր	— 50
21. » » Բ. հատոր	— 50
22. Համառօտ տեսութիւն Հայրապետական Աթոռի մասին. Յուսիկ Եպիս. Տ. Մարգարեան	— 30
23. Ջէմա Երայս. Կրօնը և եկեղեցին Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում. թ. Ե. Ժ. վ. Մ.	— 25
24. Տօլստոյի երկերի Ժողովածուի առաջի գիրքը՝ Կրէյցերի Սօնատը, Կրէյցերի Սօնատի վերջաբանը, Կանանց և Սէր Ե. Ժ. վ. Մ.	— 60

Հոյս տեսաւ և վաճառուում է

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՕՐԱՑՈՅՑ

1908 թ.

Էջմիածնի սպարանում և Հոգեւոր Կոնսիստորիաներում:

ՈՒՂԵՑՈՅՑ

Ուսուցիչների, տնային վարժուհիների և ծնողների համար:

Հայոց լեզուի աւանդման բնական ձեւը գործնական դասերով Վրացախօս, Տաճկախօս և Զերեգախօս դպրոցներում և բնօրինակներում, լիակատար բացատրություններով:

Աշխատասիրութիւն
ԵՐԵՄԻԱ Վ. ՍՏԵՓԱՆԵԱՆՑ.

ԳՐԳԵՐ ՊԱՀԱՆՁՈՂՆԵՐԻՆ

Հասցէներ.

1. ՏՎ. Եժմիադին (Երև. ցոյ.) Արխիմանդրիտ Երեմի.
2. Ըարիցին և Վոլգ. Մ. Ը. Միսկարոյ.
3. Եւնատորի (Կաւր. ցոյ.) Եցոր Կոշնարեյ.
4. Ակերման (Ես. ցոյ.) Անաիժ Երթ-Երեմիան Ետանյանց.
5. Կիփլիս Կուլիս Ենանյան Կիգրան Կաշմադյան.
6. Ախալցի Կյան. Երթ-Երեսեյ Ամբարձմյան.
7. Վադիկաւկազ Կյան. Երթ-Ակոյ Տարիկեյան.
8. Արմաւիր (Եւ. օբ.) Կյան. Կ. Կւելյան և Անդրեաս Խ. Ակոքյան.
9. Երևան Կնի. մադ. Օգանեսյան և «Արարատ».

ՃԱՆԱՊԱՐՀԱԾԱԵԳՈՎ ԱՄԵՆ ՏԵՂ ԳԻՆՆ ԷՅՅՈ Կ.

50—100-իւ 20 % զեղղ: